

یعنی نجم الدوله دبیر الملك، میرزا اسد الله خانب بهمادر، نظام جنگ دهلوی المتخلص په غالب و آسد کی کلام فارسی و اردو کا انتخاب، جسی خود موصوف نی فواب خلد آشیان کی فرمایش پر سنه ۱۸۶۲ع مین مرتب کیا

بتصحیح امتیاز علی عرشی ناظم کتابخانه

حسب الحكم فرمانروای رامپور ، دام اقبالهم و ملكهم

مطبعة قيمه _ بمبئى (مالكان: شرف الدين الكتبي واولاده)

1984

(جمله حقوق محفوظ هیں)

بارِ اول ١٩٤٢

فهرست مضامين

7		••••	••••			تقريب
1-5						ديباچه
147 - 1				ارسى	الب، ف	انتخاب ِ غ
	177-7					غزليات
	110	ض :		r1-r	الف:	
	111-11	ط: ه		79-7	ب: ١	
	114-117	ظ:		r r	پ: ۱	
	114-11	ع:٧		77-7	ت: ٠	
	114-114	غ:		1	ث: ٣	
	17119	ف:		70-	ב: דו	
	11.	ق :		11-	ع: ٥٠	
	177-17-			77 - 7	ס: דו	
	177	: 5			خ: ۱۷	
	170 - 177	: 1		11-	د: ۸۸	
	167-17	7:1		1.0-1	ر: ۰۰	
	107-15	ن: ۲		1.4-1	ز: ه.	
	107-10	e: 7		1-4-1-4	س:	
	177 - 10	4: v		116-1-9	ش:	
	177 - 171	ی: ۲		118	ص:	
	1AY - 14Y					رباعيان

71A - 1AT			****	ردو	الب، ار	انتخاب غ	
	197 - 11	o					
	717	: ش		۰۸۱ – ۲۰۱	1000		
		: 4		۲.	ب: ٧		
	*1	v : J		Y - A - Y			
	م: ۱۱۸			Y · 9 - 7	ج: ۸۰۰		
	150-11	ن: ۸			د : ۲۰۹		
	7:1-170:9		ر: ۱۰۰ – ۱۰۰				
	797-75	ی: ۲			ز: ۱۱۰		
	r.7-19	۳				قصايد	
	r1r.	7		تِ انبه	در صف	مثنوى	
	r17-r			:		قطعات	
	r11 - r	ıv			0	رباعيات	
rro - r19						شرح ِ غالب	
	rr1-r	r				فارسى	
	rro - r	٠٠٠٠ ٢٧				اردو	
Y14-777						اختلافِ ن	
	77X -T	r				فارسى	
	TET - T	ra				اردو	
T11-T17					****	اشاریه	

بالنيالخالخايق

تقريب

نواب خلد آشیاں (طَابَ آثرَاهُ) نے، فارسی و اردو کے چیدہ اشعار کی ایك بیاض مرتب فرمانے کے سلسلے میں ، میرزا اسد الله خان غالب سے فرمایش کی که انے اردو اور فارسی کلام کا انتخاب ارسال کر دیجے ، تاكه أُسے شامل بیاض كر ليا جائے. ستمبر سنه ١٨٦٦ع میں ، میرزا صاحب نے اس ارشاد کی تعمیل کی ، اور یکے بعد دیگرے کلیات ِ اردو و فارسی کے خود کردہ انتخابات جدا گانه کتابی صورت میں نقل کرا کے ، نواب خلد آشیاں کے حضور میں ڈاك کے توسط سے پیش کے. سرکار کے ملاحظے کے بعد، یه دونوں نسخے کتابخانے کو بھیج دیے گئے. اُس عہد کے منتظمین کتابخانہ نے، صرف فارسی انتخاب کو شعبۂ دواوین میں داخل ہونے کا شرف عطا کیا ، اور رسمِ زمانہ کے مطابق ، انتخابِ اردو کو ناقابلِ التفات خیال کرکے ، کتابخانے کے ، ردی گھر، میں گمنامی کی گہری نیند سلا کر مطمئن ہو گئے . حسنِ اتفاق سے ، مولوی امتیاز علی خاں عرشی ، ناظمِ کتابخانہ ، نے « ردی گھر ، کی متاع کاسد کا جائزہ لیت ہوے ، دوسرے نوادرات کیساتھ اردو انتخاب بھی برآمد کر لیا ، اور میرزا صاحب کی تھکی ہوئی زندگی کا یہ کار نامہ ، ملک کے اربابِ ذوق کے لیے محفوظ ہوگیا .

گو میرزا صاحب اپنا اردو اور فارسی دیوان خود شائع کر چکے تھے ؛ لیکن اُنھیں اپنی فارسی زبان کی محنت پڑوھی اور جگر کاوی پر زیادہ ناز تھا ، حتٰی کہ ایک معاصرانہ طعن کے جواب میں یہ کہ اُٹھے تھے:

فارسی بین ، تا به بینی نقشهای رنگ رنگ بگزر از مجموعهٔ اردو که بیرنگ منست

میرزا صاحب کا یه ادعا بے بنیاد نہیں تھا؛ اسی لیے خواجه حالی مرحوم نے «یاد گارِ غالب، میں فارسی

کلام کے محاسن زیادہ اُجاگر کیے، مگر ملك میں اردو زبان کے پیہم عروج نے، جس کے اثر سے خود خواجه صاحب بھی بخوبی آگاہ تھے ، اہل ادب کی توجه دیوان اردو کی طرف منعطف کی ، اور رفته رفته غالب پسندی اس درجے تك پہنچ گئی کہ هندوستان نے مرقع چفتائی، جیسے گراں قیمت نسخے کو بھی ھاتھوں ھاتھہ خرید لیا .

اگر بغور دیکھا جائے تو اردو کلام کے مقابلے میں فارسی کی نا مقبولیت کے اندر ، پس پردہ یہ حقیقت بھی کام کر رہی تھی ، کہ میرزا صاحب نے اردو دیوان کی طرح اپنے فارسی اشعار کا کوئی منتخب مجموعه اهل ذوق کے سامنے نہیں رکھا تھا ، جس کا نتیجه یه نکلا کہ اُن کے فارسی اشعار کے بے بہا موتی کم قیمت جواہرات کے انبار میں پوشیدہ پڑے رہے ، خوش بختی سے ، کتابخانه عالیه رامپور میں زیرِ نظر انتخاب کے دستیاب ہو جانے عالیه رامپور میں زیرِ نظر انتخاب کے دستیاب ہو جانے سے ، جو میرزا صاحب کے ادوارِ عمر میں سے پخته تر دور کا کارنامه ہے ، یه کمی بخوبی پوری ہو گئی .

اسلیے بعید نہیں کہ اس انتخاب سے سخن سنجوں پر میرزا صاحب کی فارسی شعرگوئی کے مخنی جوہر کھل جائیں، اور اسطرح اُن کی وہ آرزو، جو ابتك شرمنده تكمیل نه ہو سکی تھی، اس کی بدولت بر آئے.

پرورشِ علم و ادب کے موروثی جذبے، نیز اس انتخاب کی ادبی اهمیت کی بنا پر، بندگان ِ حضورِ پر نور، میجر هز هائنس عالیجاه، فرزند دلپزیرِ دولت ِ انگاشیه، منجر هز هائنس عالیجاه، فرزند دلپزیرِ دولت ِ انگاشیه، مخلص الدوله، ناصر الملك، امیر الامرا، نواب سر سید محمد رضا علی خان بهادر، مستعد جنگ، کے ۔ سی ۔ ایس ۔ آئی، ایل - ایل - ڈی، ڈی - لئ ، فرمانروای ریاست ِ عالیهٔ رامپور، دام ِ ایل - ایل - ڈی، ڈی - لئ ، فرمانروای ریاست ِ عالیهٔ رامپور، دام ِ ایل - ایل ایک می کی مایوں توجه اس کی اشاعت کی طرف مبذول هوئی .

عرشی صاحب نے «مکاتیبِ غالب» کی ترتیب میں جس حسنِ کار اور خوش سلیقگی کا ثبوت دیا تھا ، ملک کے مستند ادیب اور نقاد خوش آیند الفاظ میں اُس کا اظہار کر چکے تھے ، بنابریں «انتخابِ غالب» کی تصحیح و ترتیب کا کام بھی زیرِ نگرانی، عالیمرتبت

صاحبزاده عبد الجلیل خان بهادر ، هوم منسٹر ، انهیں کے سپرد کیا گیا . ان کی چند سال کی دیدہ ریزی اور کوشش کے بعد یه مجموعه اس قابل هوا هے که اپنی صوری و معنوی خوبیوں کی بدولت بندگان ممایون کی بارگاہ معنی میں پیش کیا جائے .

التجا ہے کہ اعلیٰ حضرت اس حقیر ادبی کوشش کو طغرای قبول سے مزیئن و مفتخر فرمائیں، اور دعا ہے کہ سرکار کے زیرِ سایہ اس قسم کی بیشمار کوششیں بار آور ہوں!

میکریٹری ایٹ، رامپور ۱۰۰۰ دسمبر سنه ۱۹۶۱ع

دوام دولت واقبال کا داعی بشمیر حسین زیدی چیف منشر

دىباچە

اردو شاعری نے اپنی چھوٹی سی عمر میں جس قدر ترقی کی،
مشرقی شعرو سخن کی دنیا میں اُس کی نظیر تلاش کرنا بیکار
ھے. خالص عاشقانہ چھیڑ سے اعلیٰ صوفیانہ جذبات تك، اور
انتہائی سادگی سے الفاظ و معانی کے حوصلہ فرسا اغلاق
و پیچیدگی تك، کوئی ایسا انداز بیان اور طرزتخییل نہیں، جو
هندی سخنوروں کے دسترس سے باہر رہا ہے.

بیشك عربی شعر کی معنوی خصوصیت اردو میں شاذ و نادر هے، جس کی وجه یه هے که عربی داں بزرگوں میں شاعرانه خیالات کے بیباك اظهار کی جرأت نه تهی ، اور غیر عربی داں شاعر سنی سنائی باتوں سے ماہرانه کام نہیں لے سکتا تھا. لیکن فارسی ادب کی هزار ساله شکست و ریخت کا نتیجه: سعدی کی سادگی ، حافظ کا ولوله و جوش ، خسرو اور حسن سنجری کا معامله ، جامی کا تصوف ، فغانی و نظیری و عرفی کی پُرکاری اور شوکت و اسیر و بیدل کی بوسه به پیغامی ، اردو شاعری میں دو گھائی سو سال کے اندر هی اُجاگر ہو چکی ہے ، اور آج ہر کافر ادب سے بلا خوف تردید کہا جا سکتا ہے که

مشو منکر، که در اشعار این قوم ورای شاعری، «چیزی دگر» هست

سوال یه ہے کہ اتنی کم مدت میں اسقدر عظیم الشان سرمایۂ ادب کس طرح جمع ہوگیا ؟

اگر اردو شاعری کی تاریخ کا گہرا مطالعہ کیا جائے، تو اس میں ابتدا سے دو قسم کے شاعر نظر آئیں گے : ایك جماعت ایسی دکھائی دےگی، جو بیرونی علوم و آداب سے برای نام واقف تھی، اور دوسری جماعت ایسی ملے گی، جسے عربی و فارسی میں سے دونوں کے اندر، یا علی الاقل صرف فارسی میں ید طولیٰ حاصل تھا . ان گروھوں میں سے اول الذکر کی تعداد اب سے چالیس پچاس سال آ'دھر تك بہت كم تھى ؛ كيونكه انگريزى زبان کے تسلط و اقتدار سے پہلیے ، تعلیم کا ادنیٰ معیار فارسی دانی تھی. چونکہ فارسی زبان کا بڑا سرمایہ اُس کی شاعری ھے اور ہر ایك فارسی پڑھنے والے كو اس زبان کے چيدہ شاعروں کا بہترین کلام نصاب میں پڑھایا جاتا تھا ، اس امر کے پیش نظرغور کیے کہ ایك طالب علم نے پند نامــــ معدى سے شروع کر کے، سکندر نامهٔ نظامی یا شاهنامهٔ فردوسی تك، مثنوی ، غزل اور قصیدے کے کئی ہزار شعر سبقاً سبقاً پڑ ہے اور روزانه مطالعه و بحث کے دوران میں اُن پر غور و فکر کی ، تو کیا سات آٹھہ برس کی مسلسل ادبی جذ و جنہد نے بساطر ادب کے ان تازہ واردوں کے سوئے ہومے جذبہ شعر کو

بیدار نه کیا هوگا؟ اور کیا یه نیم رس گروه ، تعلیم سے فراغت کے بعد ، اپنے دماغ کے نرم و نازك پردوں سے اس پر سوز و ساز صنف کلام کے نقوش مثانے میں کامیاب هو سکا هوگا؟ عملاً اس امر کے محال هو نے کی وجه سے یه ماننا پڑیگا که هندوستان میں فارسی شعر گوئی کی تحریك اور اُس کی حیرت انگیز ترقی میں نصاب تعلیم کو بڑا دخل رها هے ، اور خالص هندوستانی اهل ذوق کی فارسی زبان میں سخن گستری کا راز یه هندوستانی اهل ذوق کی فارسی زبان میں سخن گستری کا راز یه کلام کا مطالعه کیا اور اس لیے اسی دریا کے اُتار چڑهاؤ سے کلام کا مطالعه کیا اور اس لیے اسی دریا کے اُتار چڑهاؤ سے اُنھیں زیادہ آگہی حاصل تھی ؛ حتی کہ بُسًا اوقات ملکی ماحول کی معمولی جھلك بھی اُن کے کلام میں نظر نہیں آتی تھی .

ابحـاد و ترقی ریخته

لیکن هندوستان میں ، فارسی شعرگوئی کے آغاز ہی سے ،
مسعود سعد سلمان لاهوری اور امیر خسرو دهلوی کی طرح ،
هندی اور فارسی دونوں زبانوں میں شعر کہنے والے شاعر موجود تھے ، ان جداگانه راهوں کی گلگشت سے طبیعت سیر هوگئی، اور ذوق شعرکو نئی راہ کی تلاش کا خیال پیدا هوا ، تو جدت پسند دماغوں نے فارسی عروض اور قافیے کی بابندی کے ساتھہ ، دیسی روز مرے میں ایك نئی روش کی بنا گالی اور اُس کا نام «ریخته» رکھا ، اس مشغلے نے ، جو آغاز کی میں صرف دل کا بہلاوا تھا ، انجام میں ایسے شاعر بھی پیدا میں صرف دل کا بہلاوا تھا ، انجام میں ایسے شاعر بھی پیدا

کیے، جو اسے سنجیدگی کی نظر سے دیکھتے اور فارسی کے ساتھہ اس میں بھی طبع آزمائی کرتے تھے۔ رفتہ رفتہ بدیسی شعرگوئی کا رواج گھٹتا گیا اور ہندوستان کے ذوق ِ شعرکا انحصار صرف شعر ریختہ پر رہ گیا.

چونکہ ابتدائی ریخته گو ، فارسی کے بھی سخنور یا تعلیم یافته تھے اور اُن کے پیشِ نظر اس زبان کے ہر دور کے استادوں كاكلام رهتا تها، اس لئے ريخته كہتے وقت أن كے دماغ نے وہی خیال زبان کے سبرد کیا، جو بدیسی زبان میں بارہا پڑھا اور کہا تھا، اور جس کی چمك دمك سے اُن کے دماغ کا گوشه گوشه روشن هو چکا تها. اس کا نتیجه یه نکلا که مختلف مذاق کے شاعروں کی لگاتار کوشش سے، فارسی کی ہزارساله ترقی کے تمام اثرات ریخته میں پیدا ہوگئے. میرے نزدیك یه وجه ہے اردو شعر و سخن کی کم عمری میں زیادہ ترقی کرنے کی اور اسی پر میں اپنے اس خیال کی بنیاد رکھتا ہوں کہ اردو شاعروں میں جو اچھا فارسی گو تھا ، وہی اردو میں بھی بلند پایہ اور عالی رتبه مانا گیا اور فارسی گوئی کے درجوں کے تفاوت کے اعتبار سے اردو شعر و سخن کی خوبی و برتری کے درجات بھی ہمیشہ متفاوت رہے ہیں. چنانچے میر مے نزدیك، خواجه میر درد، ميرزا رفيع السودا، ميرتتي مير، مفتى صدر الدين خان ازرده، حكيم مومن خاں، نواب مصطفى خاں شيفته، اور خود ميرزا غالب کی بلندی. ذوق سخن کا یہی راز ہے ، اور یہی وجہ ہے ہمارے

زمانے کے دو سب سے بڑے شاعروں: خواجہ الطاف حسین حالی اور علامۂ اقبال مرحوم کی برتری اور سربلندی کی. غالب کا دعوی

آج میرزا غالب کو اردو شاعروں کی پہلی صف کا رہنما تسلیم کیا جاتا ہے. لیکن وہ خود، کلام ریخته کو اپنے لیے موجب ننگ اور فارسی کو باعث فحر خیال کرتے تھے. چنانچه ایك قطعے میں فرماتے ہیں:

ای که در بزم شهنشاه سخن رس گفته! مکی به پر گوئی، فلان در شعرهم سنگ منست؟ راست گفتی، لیك میدانی که نبود جای طعن کمتر از بانگ دهل، گر، نغمهٔ چنگ منست نیست نقصان، یك دوجزوست، ار، سواد ریخته کان دژم برگی ز نخلستان فرهنگ منست فارسی بین، تا به بینی نقشهای رنگ رنگ بگزر از مجموعهٔ اردو، که بیرنگ منست فارسی بین، تا به بینی نقشهای رنگ منست بگزر از مجموعهٔ اردو، که بیرنگ منست فارسی بین، تا به بینی نقشهای رنگ منست فارسی بین، تا به بینی نقشهای منست مانی و ارژنگم، آن مجموعه ارتنگ منست مانی و ارژنگم، آن مجموعه ارتنگ منست

اس خیال میں اُنھیں اس درجہ نخلو پیدا ہوگیا تھا، کہ اپنے کلیات فارسی کو الهامی صحیفہ اور ایزدی کتاب قرار دیتے تھے۔ جنانچہ جب ٤١ برس کی عمر میں اُس کی ترتیب سے فارغ ہوے، تو خاتمے میں اس نغمے پر تان توڑی تھی:

گر شعر و سخر بدهر آئین بودی دیوان مرا شهرت پروین بودی غالب، اگر این فن سخن دین بودی آن دین را ایزدی کتاب این بودی

مكن هے، موجودہ عہد میں، جبكہ فارسی شعر و سخن كی محفل اُجؤ چكی هے اور اس آتش بے دود کے شعلے ٹھنڈے پڑ چكے هیں، اُن كا دعولی تسلیم نه كیا جائے؛ لیكن میرزا صاحب کے معاصر نكته سنج، اسے بے چون و چرا مانتے تھے۔ نواب مصطفیٰ خاں شیفته، جو اُن کے دوستوں میں بڑ مے بلند رتبه سختور اور قابل استناد سخن سنج تھے، اور جنكے متعلق اُنہوں نے ایك مقطع میں اعتراف کیا ہے کہ

غالب، بفر گفتگو، نازد بدین ارزش، که او ننوشت در دیوان غزل، تا مصطفی خان خوش نکرد

گلشن بیخار میں لکھتے ھینا:

«در زبان فارسی نیز دستگاهی بلند و مایهٔ وافر بهم رسانیده، پایه اش از فحول استادان کم نیست. غزلش، چون غزل نظیری، بینظیر و قصیده اش، چون قصیدهٔ عرفی، دلبزیر . . . بالجمله چنین نکته سنج نعزگفتار کمتر مرفی شده . .

⁽۱) کتاب مذکور : ۱۸٦ ، طبع دهلی ، ۱۸۳۷ع .

خواجہ حالی مرحوم، جو میرزا صاحب کے مایۂ ناز شاگرد اور بڑے نکتہ رس نقاد تھےے، فرماتے ہیں' :

" وہ شخص جس کا قصیدہ آنوری و خاقاتی کے قصیدوں سے ٹکر کھائے، جس کی غزل عرفی و طالب کی غزل سے سے سبقت لیجائے، جو رہاعی میں عمرِ خیام کی آواز میں آواز ملائے، اور اُس کی نہر کے آگے، آبو الفضل اور ظہوری کی نثریں پھیکی اور بے مزہ معلوم ہوں ،

خود میرزا صاحب نے بھی اس کا اعتراف کیا ہےکہ اُن کے کلام اردوکی شمع نے فارسی ذوق سے کسب ضوکیا ہے. چنانچہ ایك خط میں لکھتے ہیں: ۲

«قبله! ابتدای فکرِ سخن میں بیدل و آسیر و شوکت کے طرز پر ریخته لکھتا تھا، چنانچه ایك غزل کا مقطع یه تھا: طرز پیدل میں ریخته کہنا اسد الله خان، قیامت ہے پندرہ برس کی عمر سے پچیس برس کی عمر تك مضامین خیالی لکھا کیا. دس برس میں بڑا دیوان جمع ہوگیا. آخر جب تمیز آئی، تو اس دیوان کو دور کیا، اوراق یك قبل چاك کیے، دس پندرہ شعر واسطے نمو نے کے یك قبل چاك کیے، دس پندرہ شعر واسطے نمو نے کے دیوان حال میں رہنے دیے،

یہ قوت ِ تمییزی ، خود میرزا صاحب کے ارشاد کے مطابق اساتذۂ فارسی کے دواوین کے مطالعے کا نتیجے تھی. چنانچہ

⁽۱) یادگار غالب: ۱۹۸، مطبع نامی کانپور ، ۱۸۹۷ع (۲) عود: ۱۵۹.

کلیات ِ فارسی کے خاتمے میں فرماتے ہیں: ا

«شیخ علی حزین ، بخندهٔ زیرلبی ، بے راهه رویهای مرا در نظرم جلوه گرساخت ، و زهر نگاه طالب آملی ، و برق چشم عرفی شیرازی ، مادهٔ هرزه جنبشهای ناروا در پای ره پیمای مرب بسوخت ، ظهوری ، بسرگرمی گیرائی ، نفس ، حرزی بیازوی و توشهٔ بکمرم بست ، و نظیری ، لاا بالی خرام ، بهنجار خاصهٔ خودم ، بچالش آورد . اکنوب بیمن فره پرورش آموختگی این گروه فرشته اکنوب بیمن فره پرورش آموختگی این گروه فرشته شکوه ، کلك رقاص من بخرامش تدرو است و برامش موسیقار ، بجلوه طاؤسست و بیرواز عنقا » .

عہدِ حاضر میں میرزا صاحب کی شہرت و ناموری کا تمامتر مدار اُن کے دیوانِ ریخته پر ہے . لیکن یه اُن کے اصل دیوان کا انتخاب ہے . خوش بختی سے یه دیوان بھی «نسخهٔ حمیدیه» کے نام سے ریاست بھو پال کی طرف سے شائع ہو چکا ہے . اس کے مطالعے سے یه یقین ہوجاتا ہے کہ سخنوران کامل اس کے اشعار سنکر آسان کہنے کی فرمایش ضرور کرتے ہوں گے ؛ ورنه میرزا صاحب اس کا انتخاب کبھی نه کرتے . اب یه سوال پیدا ہوتا ہے کہ کیا میرزا صاحب کی موجودہ شہرت کا مدار اس قدیم دیوان کے طلسمی اشعار ہین . منتخب دیوان مدار اس قدیم دیوان کے طلسمی اشعار ہین . منتخب دیوان ریخته کے دیباجے سے اس خیال کی تردید ہوتی ہے ، اس لیے

⁽١) كليات فارسى: ٥٥٤، مطبع نولكشور، لكهنؤ، ١٨٦٣ع.

که میرزا صاحب نے آس میں علی الاعلان کہدیا ہے کہ:
«امید که سخن سرایان سخنور ستای، پراگندہ ابیاتی را
کہ خارج ازین اوراق یا بند، از آثار تراوش رگ کلک این
نامه سیاہ نشناسند، و چامه گرد آور را، در ستایش
و نکوهش آن اشعار، ممنون و ما خوذ نسگالند ».

توکیا پھر وہ دس پندرہ شعر اُن کی برتری کا موجب ہوہ، جو دیوان حال میں نمونے کے لیے چھوڑ دیے گئے تھے؟ لیکن یه عقیدہ بھی درست نہیں معلوم ہوتا، کونکہ شیفته و حالی جیسے نقادان فن سے عرشی جیسے کم سواد تك، کوئی سخن فہم یه یقین نہیں رکھتا کہ غالب کی فنی شخصیت کا ظہور:

نقش نازِ بت طناز بآغوش رقیب پای طاؤس یی عامهٔ مانی مانگے

یا اسی قبیل کے دوسرے اشعار میں ہوا ہے. اس کے برخلاف میں ہو شخص کی رائے ہے کہ غالب اب جیسے اشعار میں جلوہ گر ہے:

پہلے آتی تھی حالِ دل پہ ہنسی ، اب کسی بات پر نہیں آتی داغ دل گر نظر نہیں آتا ، بو بھی، اے چارہ گر، نہیں آتی؟ لجانتا ہوں ثواب طاعت و زہد ، پر طبیعت ادھر نہیں آتی اور یہ سب شعر اُس زمانے کے کہنے ہوے ہیں، جب اُن کا فارسی ذوق پختہ ہو چکا تھا اور وہ اپنے اردوکلام کے متعلق،

⁽۱) دیوان ریخت. ۲ ، مطبع مفید خلایق ، آگره ، ۱۸۶۲ع .

جسے قبل ازین «نخلستانِ فرہنگ »کا «برگ ِ دژم » قرار دے چکے تھے ، یه کہدینے پر مجبور ہوے تھے کہ :

جو یه کہسے کہ « ریخته کیوں کہ ہو رشك ِ فارسی؟ ، گفتـهٔ غالب ایك بار پڑھکے اُسے سـنا کہ یوں انخاب انعار

جیسا کہ ابھی مـذکور ہوا ، میرزا صاحب نے اپنے ابتدائی اردو کلام کو ۲۵ سال کی عمر کے بعـد خود منتخب کرکے ایك دو جزوكا چهوٹا سا دیوان مرتب كر ليا تھا. اس کے بعد میرزا صاحب ہمہ تن فارسی کی طرف متوجہ ہو گئے، اور ١٨٥٠ع تك اسى شيو ہے كو نباھتے رہے. قلعهٔ معلى كے تعلق نے ان کی توجہ پھر ریختے کی طرف منعطف کی اور ذوق کے انتقال پر استادِ شاہ کا اعزاز پانے کے بعد تقریباً اردو ہی میں كہنے لگے. اس زمانے میں دلی اور باہر كے بہت سے شاعروں نے اپنا اردوکلام اصلاح کے لئے بھیجنا شروع کیا ، جس کے باعث سے اس روش کی ساخت و پرداخت میں زیادہ وقت گزر نے لگا. تا آنکہ سنہ ۱۸۵۷ع تك اتنا بڑا ديوان تيار ہو گیا، جس کا حجم ابتدائی دیوان کے انتخاب کے تقریباً برابر تھا. اس کے بعد میرزا صاحب کی شاعرانه زندگی کی تخلیقی حرکت بڑی حد تك ختم هوگئی.

یہ حقیقت ہے کہ کسی شاعرکا بھی سب کلام یکساں حیثیت کا نہیں ہوتا . شاعرکی زندگی کے تمام داخلی و خارجی عوامل، جو رفتار عمر کے ساتھہ پیہم تغیر پزیر رہتے ہیں، شعر کے الفاظ اور معانی دونوں پر نمایاں اثر ڈالتے ہیں اور اس لیے پختگی، عمر کے ہر نئے مرحلے میں، سابق نشانہای قدم پر انتقادی نظر ڈالنا ضروری ہو جاتا ہے. میرزا صاحب کا آخری اردوکلام بھی اس کلتے سے مستثنی نہیں ہو سکتا تھا.

علاوہ ازیں، اُن کا فارسی دیوان صرف ایك بار «گلِ رعنا» کی صورت میں شرمندۂ انتخاب ہوا تھا. اولاً تو اُس کے معیارِ نسخے عام طور پر شائع نہ ہوے، اس لیے اُس کے معیارِ انتخاب کا تعین دشوار ہے ؛ انابیاً وہ خود میرزا صاحب کی اُس عمر کا کام ہے جب کہ وہ بادۂ نیمرس کی حیثیت رکھتے تھے اور ابھی اُن کے لیے ودیعت خانۂ غیب میں اشعارِ فارسی کی خاصی تعداد محفوظ تھی. ان وجوہ سے اردو اور فارسی دونوں زبانوں کے کلام پر شاعر کی آخری نظر انتخاب کی ضرورت باقی تھی.

آخرى انتخاب

حسن اتفاق سے ، نواب خلد آشیاں نے اساتذہ اردو و فارسی کے منتخب اشے عارکی ایک بیاض ترتیب دینے کا عزم فرمایا . اس موقع پر سرکار کو یہ مناسب معلوم ہوا کہ میرزا صاحب کے کلام کا انتخاب خود آنھیں سے کرایا جائے . ۲۵ اگست (۱) مولانا حسرت مومانی نو شرح دیوان غالبکہ آخر میں لکھا ہی کہ اس کا ایک نسخہ اون کی پاس محفوظ ہو . عرشی کی زبانی استفسار پر مولانا نو فرمایا کہ یہ اصل کتاب کا صرف ایک حصہ ہم .

سنه ۱۸۶۳ ع کو سرکار نے میرزا صاحب کو تحریر فرمایا:

« مطلب دگر، جو که راقم کو ترتیب بیاض اشعار منتخبه اساندهٔ پارسی واردو کی منظور ہے ، اس واسطے حواله خامـهٔ محبت نگار کے ہوتا ہے که آپ انتخاب دیوان فارسی اور اردو اپنے کا فرما کر ، مع انتخاب کلام ضیاء الدین خانصاحب، لطف کریں ، تا شامل انتخاب کے ، جو اس سرکار میں عمل میں آیا ہے ، ہو جائے . ، میرزا صاحب نے ۱۸ ستمبر کو دیوان ِ اردو اور ۲۶ ستمبر کو دیوان ِ فارسی کا انتخاب ارسال کر دیا ۔ "

اردو انتخاب

اردو انتخاب ۱۲ یک بیا نیاب کے ۲۶ صفحات پر مشتمل هے . ان صفحوں کی سطرون کی تعداد مختلف هے . کہیں ۱۳ اور کہیں اس سے زیادہ ۱۳ تک هیں . کاغذ یورپ کی ساخت کا باریک هے . متن کی روشنائی سیاہ اور عنوانات سرخ هیں . قلم اول سے آخر تک ایک هے . خط بہت معمولی نستعلیق اور اسقدر اغلاط سے پُر هے کہ میرزا صاحب کی تصحیح کے باوجود باقی ماندہ غلطیاں اصلاحوں سے زیادہ نظر آتی هیں . باوجود باقی ماندہ غلطیاں اصلاحوں سے زیادہ نظر آتی هیں . هر نئی غزل کے پہلے مصر عے کے شروع میں سرخ لکیر کھینچی هر نئی غزل کے پہلے مصر عے کے شروع میں سرخ لکیر کھینچی صفحہ ناکہ سابق و لاحق میں امتیاز پیدا هو جائے . ٤٨ صفحوں تک کسی نے صفحہ شماری بھی کی هے . عرصه دراز

⁽١) مكاتيب غالب: ٧٩، ح:١٠ (١) ايضاً: ٨٠ و ٨١.

تك «ردى گهر» ميں پڑا رھنے كے باوجود اوراق مين بہت معمولی سی كرم خوردگی اوركسی قدركہنگی پيدا ہوئی ہے . صفحات ٦، ١٦، ١٦، ١٦، ٢٦، ٢٦، ٢٦، ٣١، ٣٤-٣٩، ٨٤، ٤٩، ٤٥، ٥٨، ٣٣، ٦٤ پر ميرزا صاحب كے قلم كی لفظی اصلاحيں پائی جاتی ہيں، جن ميں غلط املے كی تصحیح اور ساقط الفاظ كا اضافه دونوں شامل ہيں .

قرائن سے پت چلتا ہے کہ میرزا صاحب نے مطبع نظامی کانپور کے چھپنے ہوئے نسخے پر صاد بنا کر کا تب سے شعر نقل کرائے ہیں. اس لیے کہ

1) دہلی اور آگر ہے کے مطبوعہ نسخوں میں «کیوں کراُس بت سے رکھوں جان عزیز» والی غزل نہیں ہے. مگر نظامی ایڈیشن اور ہمارے انتخاب دونوں میں موجود ہے.

٢) ميرزا صاحب كا يه شعر:

گدا سمجهه کے وہ چپ تھا مری جو شامت آئے اور اُٹھه کے قدم میں نے پاسباں کے لیے میرزا صاحب کی زندگی میں چھپے ھوے یا لکھے ھوے تمام نسخوں کے بر خلاف صرف نظامی ایڈیشن میں اس طرح کا تب نے مسخ کیا تھا: گدا سمجھه کے وہ چپ تھا، مری خوشامد سے، الخ. ہمارے انتخاب میں بھی کا تب نے اس مصرع کو یوں ھی لکھا ھے، جو سوء اتفاق سے میرزا صاحب کی نظر تصحیح لکھا ھے، جو سوء اتفاق سے میرزا صاحب کی نظر تصحیح سے بچ بھی گیا ھے.

۳) میرزا صاحب کی ایك رباعی کا مصرع دهلی اور آگرے کے ایڈیشنوں میں اس طرح ہے:
یعنی ہر بار کاعذ ِ باد کی طرح میں عنی ہر بار کاعذ ِ باد کی طرح

میرزا صاحب نے دھلوی نسخے کے غلط نامے میں ایك اور مصرع کے اندر لفظ وطرح ، بسکون اوسط کے استعمال سے بجنے کی غرض سے اُس مصرع کی تصحیح کی تھی ، وہ مصرع پہلے یوں تھا : دود کی طرح رہا سایہ گریزاں مجھہ سے دود کی طرح رہا سایہ گریزاں مجھہ سے

غلط نامے کے اندر میرزا صاحب نے لکھا:

صورت دود رها سایه گریزان مجهم سے مگریہی لفظ مذکورہ بالا رباعی کے اندر بسکون اوسط بندها تھا، جو غالباً از راہ سہو غلط نامے میں بھی بار نه پا سکا. نظامی ایڈیشن اور همارے انتخاب میں اس کے اندر بھی تغیر کردیا گیا ہے، اور ان دونوں میں یه مصرع اس طرح تحریر هوا ہے:

یعنی: هر بار صورت کاغذ باد

کی میرزا صاحب کی زندگی کے تمام مطبوعـه اور قلمی نسخوں کے برخلاف نظامی ایڈیشن میں چھپا تھا:
 بھیجی جو مجھہ کو شاہ جمجاہ نے دال
 ھے لطف و عنایات شہنشاہ په دال
 انتخاب کے کاتب نے بھی اسی طرح نقل کردیا تھا. میرزا

صاحب نے تصحیح کرتے وقت دوسرے مصرع میں ، عنایات ، کی جگہ ، عنایت ، اپنے قلم سے بنایا ہے . ان مواقع کے ماسوا بھی انتخاب کا متن نظامی ایڈیشن کے متن کے مطابق ہے .

مقدار انتخاب

نظامی ایڈیشن کے ابیات کی مجموعی تعداد ۱۷۹۹ ہے. جن میں ۱۶۵۷ شعر غزلوں کے، ۱۹۲ قصائد کے، ۱۱۵ قطعات کے، ۳۲ رباعیوں کے، اور باقی ۲۵ «مثنوی، انبه» کے ہیں.

انتخاب میں مثنوی مکمل چن لی گئی ہے . بقیہ اصناف میں سے غزلوں کے ۱۷۳، قصیدوں کے ۹۲، قطعات کے ۶۰ اور رباعیوں کے ۱۰ شعر انتخاب کیے گئے ہیں ، جن کی مجموعی تعداد محموقی ہے .

فارسى انتخاب

فارسی انتخاب ۲۱ + ۲۷ انچ کے ناپ کے ۸۳ صفحوں پر مشتمل ہے . اس کا مسطر ۱۷ سطری ہے ، لیکن ہر غزل کے ختم پر دوسری کے عنوان کے خیال سے ایك سطر سادہ چھوڑ دی گئی ہے . روشنائی اور کاغذ اردو انتخاب کے جیسا ہے . انداز تحریر کے معاینے سے معلوم ہوتا ہے کہ تین کا تبوں نے مل کر اسے نقل کیا ہے . چنانچہ ص ۱- ؛ ایك شخص کا خط ہے . اس کے بعد ۵- ۹ خود میرزا صاحب کا قلم ہے . اور پھر اس کے بعد ۵- ۹ خود میرزا صاحب کا قلم ہے . اور پھر ۱- ۱۶ پہلے کا تب کا ، اور ۱۵ تا آخر تیسرے شخص کا ہے . اس حصے کی نقل میں بھی کا تبوں نے غلطیاں کی تھیں ، جن میں کی بہت سی میرزا صاحب نے اپنے قلم سے درست کردی میں کی بہت سی میرزا صاحب نے اپنے قلم سے درست کردی

هيں'. بقيه ميں سے اہم كا ذكر اختلاف ِ نسخ ميں كيا گيا ہے.

غالباً اس انتخاب کی بنیاد کلیاتِ فارسی کے نولکشوری ایڈیشن مطبوعۂ ۱۸۹۳ع پر رکھی گئی ہے ،کیونکہ طرز کتابت کی یکسانی کے ماسوا ، ہمار ہے انتخاب کی آٹھویں رباعی صرف اسی نسخے میں موجود ہے . البتہ انتخاب کا یہ شعر:

عبودیت نکند اقتضای خواهش کام دعا بصیغهٔ امر است و امر بی ادبیست

کلیات میں نہیں پایا جاتا. یہ پہلی بار «سبد چین» میں شائع ہوا تھا؛ میرزا صاحب نے آسی سے مطبوعہ نسخے میں لکھہ لیا ہوگا. مفدار انتخاب

فارسی کلیات کا انتخاب غزلوں اور رباعیوں تک محدود ہے. مذکورۂ بالا مطبوعہ نسخے میں غزلوں کے اشعار کی تعداد ٣٦٠٦ اور رباعیات کی تعداد ٢٠٨ ہے. ان میں سے ١٠٦٠ غزلوں کے شعر اور ۱۸ رباعیاں انتخاب کی گئی ہیں. چنانچہ اوپر لکھے ہوے ایک شعر کو شامل کر لینے کے بعد منتخب اشعار کی مجموعی تعداد ١٠٩٧ ہوتی ہے.

معيار انتخاب

اس انتخاب کی ترتیب کے وقت ، میرزا صاحب کے پیشِ نظر جو معیار تھا، ، مکاتیب ِ غالب، میں اُس کی تصریح نہیں ملتی ؛

مگر میرزا صاحب کی دوسری تحریروں کی مدد سے ، شعر و سخن کے متعلق اُن کے عام نقطۂ نگاہ ، اور اُس کی تدریجی ترقی و اصلاح کا تعین ممکن ہے . چونکہ اُن کی آخری عمر کے مذاق سخن ہی پر اس انتخاب کے حسن و قبح کا مدار ہے ، اور اُسی کے اجزاکی تعیین سے معیارِ انتخاب کے جزئیات طے کیے جاسکتے ہیں ، اس لیے ضروری ہے کہ پہلے مذکورۂ بالا اردو ، فارسی تحریرون کو مناسب ترتیب کے ساتھہ پیش کر دیا جائے .

تعريف سخن

شعرو سخن کو میرزا صاحب نے «گران ارز متاع عالم قدس » قرار دیا ہے ، اور اس کی ادبی تحدید کی طرف اشارہ کرتے ہوے موے فرماتے ہیں :

« سخن ایك معشوقهٔ پری پیكر هے. تقطیع ِ شعر أس كا لباس اور مضامین أس كا زیور هے. دیده وروں نے شاهد ِ سخن كو اس لباس اور اس زیور میں روكش مام تمام یا یا هے » .۲

اس شاہد کے حسن کی نیرنگی اور اُس کے دیدہ وروں کے ذوق کی بوقلمونی کے متعلق فرماتے ہیں :

«گفتارِ موزون، که آن را شعر نامند، در هر دل جائی دیگر، و در هر دیده رنگی دیگر، و سخن سرایان را هر زخمه جنبشی دیگر، و هر ساز آهنگی دیگر دارد» ."

⁽۱) کلیات نثر : ۲۹۲ . (۲) عود : ۱۸ . (۳) کلیات نثر : ۲۶۲ .

«گفتار موزوں» کے دو پہلو ہیں: لفظی اور معنوی. میرزا صاحب ابت دا میں صرف معنوی پہلو پر زور دیتے تھے، اور لفظی محاسن کی طرف سے بالکل بے توجه تھے. نسخهٔ حمیدیه کے اشعار کے علاوہ، خود ایك خط میں آ نھوں نے اس کی صراحت کردی ہے کہ «شاعری معنی آفرینی ہے».

اپنے متعلق اعتراف کرتے ہیں کہ

« نه آبله پای جادهٔ صنائعم ، و نه گوهرآمای رشتهٔ بدائع . کباب گرمی آتش بیسدود پارسیم ، و خراب تلخی ، بادهٔ پر زور معنی ، .

میجر جان جاکوب کو بھی یہی لکھا ہے کہ « سوگند کہ ہیچ گاہ دل بفن ِ تاریخ و معما نہ نہادہ ام ، و صنعت ِ الفاظ را بر معنی نگزیدہ ، "

میرزا تفته کو لکھتے ھیں:

«كيا هنسى آتى ہے، كه تم مانند اور شاعروں كے مجهہ كو بهى يه سمجھے هوكه استادكى غزل يا قصيده سامنے ركھ ليا، يا اُس كے قوافى لكھہ ليے اور اُن قافيوں پر لفظ جوڑ نے لگے. لا حول ولا قوة الا بالله!

بچپن میں جب میں ریختہ کہنے لگا ہوں، لعنت ہے بچپہ پر، اگر میں نے کوئی ریختہ یا اُس کے قوافی پیش

⁽۱) خطوط: ۱، ۸۶. (۲) کلیات نظم، دیباچه: ۱۱. (۳) کلیات نثر: ۱۷۳.

نظر رکھہ لیے ہوں! صرف بحر اور ردیف، قافیہ دیکھہ لیا، اور اُس زمین میں غزل، قصیدہ لکھنے لگا ». ایا اور اُس زمین میں غزل، قصیدہ لکھنے لگا ». ایك بار شیونراین کو کسی قدر ترش لہ جے میں لکھا ہے: «بھائی، حاشا ثم حاشا! اگر یہ غزل میری ہو:

اسد اور لینے کے دینے پڑے

اُس غریب کو میں کچھہ کیوں کہوں؟ لیکن اگر یه غزل میری هو، تو مجھہ پر هزار لعنت!

اس سے آگے ایك شخص نے یہ مطلع میر سے سامنے پڑھا اور کہا کہ ، قبلہ! آپ نے کیا خوب مطلع کہا ہے:

اسد، اس جف پر بتون سے وفا کی مرے شیر، شاباش، رحمت خدا کی!،

میں نے یہی اُن سے کہا کہ اگر یہ مطلع میرا ہو، تو مجھہ پر لعنت!...

تم طرزِ تحریر اور روشِ فکر پر بھی نظر نہیں کرتے؟ میرا کلام اور ایسا مُزنخرف! » ۲

اتفاقاً آُنھیں ایام میں جنون بریلوی نے کسی غزل کی ردیف اور قافیے کا حوالہ دیکر، پوری غزل مانگی تھی. اس کے جواب میں میرزا صاحب نے شیونراین کے نام کے خط کی باتیں دھرا کر لکھا کہ

ه اسد اور شیر، اور بت اور خدا، اور جفا اور وفا، یه

⁽۱) خطوط: ۱، ۸۶ · (۲) اردو: ۲۷۱ .

میری طرزِ گفتار نہیں <u>ہے</u> ، .ا تنـــبر دوق

اگرچہ معنویت پسندی کے بیجا توغل نے میرزا صاحب کو عرصے تك بیدل، اسیر اور شوکت بخاری کے دام میں پھنسائے رکھا، مگر آخر کار بیمزہ معنی آفرینی سے خود بھی پخنے لگے، اور شاگردوں کو بھی ہدایت کی کہ نزاکت تخییل کو قیدر لطف سے آزاد نہو نے دیا جائے. جنون بریلوی کے ایک مطلع کے متعلق لکھتے ہیں:

اس مطلع میں خیال ہے دقیق ، مگر کوہ کندن
 وکاہ بر آوردن ، یعنی ، لطف زیادہ نہیں ، .*

میرزا صاحب کی شاعری کا یه طلسهاتی رنگ اُڑا، تو اُن میں لطف ِ زبان سے حظ اندوز ہونے کی صلاحیت بھی ترقی پکڑ گئی، اور اُن کے قلم سے معنی آفرینی کی تعریف و تحسین کے ساتھہ ساتھہ سلاستِ الفاظ، ندرتِ اسلوبِ ادا، اور دلنشینی، بیان وغیرہ کی داد بھی نکلنے لگی. چنانچہ ایك قصیدے کی تعریف میں فرماتے ہیں:

هزار آفرین! کیا اچها قصیده هے. واه، واه، چشم ِ
 بد دور! تسلسل معنی، سلاست ِ الفاظ ، . "

مہر کے قصیدے کے متعلق زیادہ واضح الفاظ میں لکھتے . . .

⁽۱) اردو: ۲۱۲؛ عود: ۱۹۹۰ (۲) خطوط: ۱، ۱۲۵۰ (۳) ایضاً: ۱، ۷۹۰

« زبان پاکیزه ، مضامین اچهو تے ، معانی نازك ، مطالب كا بیان دلنشیں » . ا

شفق کی ایك فارسی غزل کے بارے میں تحریر کیا ہے: «کیا پاکیزہ زبان ہے، اور کیا طرز بیان ! » '

و کیا پا دیزہ زبال ہے، اور کیا طرزِ بیاں! ،
بیخبر کی ایك نئی زمین کی فارسی غزل پڑھ کر لكھا ہے:
وکیا کہنا ہے! ، ابداع ، اس کو کہتے ہیں. ، جدتِ
طرز ، اس كا نام ہے . جو ڈھنگ تازہ نوایانِ ایران
کے خیال میں نه گزرا تھا ، وہ تم بر روی كار لائے ہو»."
مہر کی غزل کے ایك شعر کی داد دیتے ہو ہے لكھتے ہیں:
« کتنا خوب ہے ، اور اردو کا کیا اچھا اسلوب ہے! ،
نوابِ باندہ کے اشعار پر تبصرہ کرتے ہو ہے فرماتے ہیں:
وزھی لطف طبع ، و حدت ِ ذهن ، و سلامت ِ فكر ،
و حسن بیان ، . °

نسآخ کے دیوان پر رائے زنی کرتے ہوئے لکھتے ہیں:

« میں دروغگو نہیں . خوشامد میری خو نہیں . دیوان فیض عنوان اسم با مسمی ہے . ، دفتر بیمثال ، اس کا نام بجا ہے . الفاظ متین ، معانی بلند ، مضامین عمده ، بندش دلیسند ، . "

مهر کی مشنوی کے متعلق فرماتے ہیں:

⁽١) اردو: ٢٦٥. (٢) ايضاً: ٣١٣، عود: ٥٤. (٢) اردو: ٢٧٩، عود: ٢٧٥.

⁽٤) اردو: ٢٦٨، عود: ١١١. (٥) كليات نثر: ٢٣٢. (٦) اردو: ٢٠٤، عود: ١٢٥.

« مشنوی پہنچی. جھوٹ بولنا میرا شعار نہیں. کیا خوب بولچال ہے! انداز اچھا، بیان اچھا، روزمرہ صاف ، ا

رجب علی بیگ سرور لکھنوی کے ایك شعر کے متعلق لکھتے ہیں:

رجب علی بیک سرور نے جو ، فسانۂ عجائب، لکھا ہے ،
آغازِ داستان کا شعر اب مجکو بہت مزا دیتا ہے:

یادگارِ زمانہ ہیں ہم لوگ

یادگارِ زمانہ ہیں ہم لوگ

یاد رکھنا، فسانہ ہیں ہم لوگ

مصرع ِ ثانی کتنا گرم ہے ، اور ، یاد رکھنا، فسانے کے
ساتھہ کتنا مناسب ! ، ۲

مــيزان شعر

مذكورة بالا تفصيل كے پيش نظر ميرزا صاحب نے ايك «ميزان ، مقرركى هے ، اور اُس ميں چند اچھے شعروں كو نول كر دكھا ديا هے . لكھتے هيں :

واس رقعے میں ایك میزان عرض كرتا هوں. حضرت صاحب أن صاحبوں كے كلام كو، یعنی، هندیوں كے اشعار كو، قتیل اور واقف سے بیدل اور ناصر علی تك اس میزان میں تولیں. میزان یه ہے:

رودکی و فردوسی سے لیکر خاقانی و سنائی و انوری

⁽۱) اردو: ۲۵۰، عود: ۱۱۷. (۲) اردو: ۱۰۵۰

وغیرهم تك ایك گروه. ان حضرات كا كلام تهوڑ ہے تهوڑے تهوڑے تھوڑے تھوڑے تھوڑے تھوڑے مادے میں ہے.

پھر حضرت ِ سعدی طرزِ خاص کے موجد ہو ہے. سعدی و جامی و ہلالی یہ اشخاص متعدد نہیں.

فغانی ایك اور شیوهٔ خاص کا مبدع هوا. خیالهای نازك و معانی، بلند لایا. اس شیوے کی تکمیل کی ظہوری و نظیری و عرفی و نوعی نے. سبحان الله! قالب سخن میں جان پڑگئی.

اس روش کو بعد اس کے صاحبان طبع نے سلاست کا چربا دیا. صائب و کلیم و سلیم و قدسی و حکیم شفائی اس زمرے میں ھیں.

رودکی و اسدی و فردوسی، یه شیوه سعدی کے وقت میں ترك هوا. اور سعدی کی طرز نے بسبب سهل ممتنع هونے کے رواج نه پایا. فغانی کا انداز پهیلا اور اُس میں نئے نئے رنگ پیدا هو تے گئے.

تو اب طرزین تین ٹھھریں:

(۱) خاقانی، اُس کے اقران، (۲) ظہوری، اُس کے امثال، (۳) طائب، اُس کے نظائر.
کے امثال، (۳) صائب، اُس کے نظائر.
خالصاً لله! ممتاز و آختر وغیرهم کا کلام، ان تین طرزوں میں سے کس طرز پر ھے ؟ بے شبهه فرماؤ گے کہ یه طرز اور ھی ھے. بس تو هم نے جانا کہ یه طرز چوتھی ھے.

کیا کہنا ہے! خوب طرز ہے، اچہی طرز ہے، مگر فارسی نہیں ہے، ہندی ہے. دار الضرب شاہی کا سکہ نہیں ہے، ٹیکسال باہر ہے. داد، داد! انصاف، انصاف!

اگرچه شاعران نفزگفتار زیك جام اند در بزم سخن مست ولی با بادهٔ بعضی حریفان خمار چشم ساقی نیز پیوست مشو منکر که در اشعار این قوم ورای شاعری، وچیزی دگر، هست

وہ ﴿ چیزِ دگر، حصے میں پارسیوں کے آئی ہے. ہاں، اردو زبان میں اہلِ ہند نے وہ چیز پائی ہے:

مبر تق بدنام ہوگے، جانے بھی دو امتحان کو؟
علبالرح رکھے گا کون تم سے عزیز اپنی جان کو؟
حودا: دکھلائیے لیجا کے تجھے مصر کا بازار
خواہاں نہیں، لیکن، کوئی واں جنس گراں کا
قائم: قائم اور تجھہ سے طلب بوسے کی، کیوں کر مانوں

ہے تو ناداں، مگر اتنا بھی بدآموز نہیں

مومن عان: تم مرے پاس ہوتے ہو، گویا جب کوئی دوسرا نہیں ہوتا

ناسخ کے ہاں کہتر اور آتش کے ہاں بیشتر یہ تیر و نشتر ہیں. مگر مجھے اُن کا کوئی شعر اس وقت یاد

نهیں آتا ».' خلاصة بحث

خلاصہ یہ ہے کہ میرزا صاحب کے نزدیك اچھے شعروں میں ، لفظاً ، سلاست و متانت ِ الفاظ ، پاکیزگی و صفائی۔ روزمرہ ، ندرت و دلپسندی. بندش اور حسن بیان؛ او ر معنی، بلندی، خیـال، نزاکت ِ معنی، عمدگی، مضمون، اور سلاست و تازگی، فکر ہونا چاہیے. اسی کا نام شیوا بیانی ہے، اور یہی خوبیاں کلام کو «سہل متنع » بناتی هیں . ایك خط میں فرماتے هیں: خود ستائی ہوتی ہے. سخن فہم اگر غور کریگا، تو فقیر کی نظم و نثر میں سہل ِ ممتنع اکثر پائےگا ، . ۲ انتخاب پر غور کرنے سے اندازہ ہوتا ہے کہ بڑی حد تك انھیں صفات ِ لفظی و معنوی کو میرزا صاحب نے معیار انتخاب قرار دیا ہے. چنانچه وہ تمام فارسی و اردو اشعار، جن میں بیمزہ تخییل کارفرما تھی، یا بے لطف اور دور از کار تشبیهیں اور استعارے استعمال ہوے تھے، یا غیر مانوس فارسی ترکیبیں جلوہ گر تھیں ، انتخاب میں شامل نہیں کے گئے ھیں . اسی طرح وہ شعر بھی شامل انتخاب نہیں ہو سکے ہیں ، جن میں اگرچہ کوئی عیب تو نہیں پایا جاتا، لیکن اُسی غزل کے دوسر ہے

⁽۱) اردو: ۱۶۹، ۱۵۰؛ عود: ۶۹، ۶۹. شفق کو اختصاراً صرف دو روشیں بتائی هیں: متقدمین، یعنی، امیر خسرو اور سعدی اور جامی کی روش، اور متأخرین، یعنی، صائب وکلیم و قدسی کا انداز. ملاحظه هو اردو: ۳۱۵؛ عود: ۵۱.

⁽۲) عود: ١٤٠.

اشعار کے مقابلے میں اُن کا درجۂ حسن و خوبی پست تر ہے. صنف ِ اول کی مثال میں دیوان ِ قدیم کی متروکہ غزلوں کے علاوہ حسب ِ ذیل اشعار بھی پیش کیے جا سکتے ہیں:

ا شمار ُسبحه مرغوب بت مشكل پسند آيا تماشای بيك كف بردن صد دل پسند آيا

نقش ناز بت طناز بآغوش رقیب
 پای طاؤس پی خامهٔ مانی مانگے
 صنف دوم کی تمثیل میں یہ شعر کام آ سکتے ہیں:

ا سب کو مقبول ہے دعوے تری یکتائی کا رو برو کوئی بت ِ آئدےنه سیما نہوا

موت کی راہ نہ دیکھوں کہ بن آئے نہ رہے تم کو چاہوں کہ نہ آؤ ، تو ^وبلائے نہ بنے

لیکن دیوان ِ اردو اور فارسی میں بہت سے ایسے شعر بھی نظر آتے ہیں، جو اپنی خوبیوں کے باعث ہر طرح مستحق انتخاب تھے۔ مثلا:

۱ حال ما از غیر می پرسی و منت میــبریم آگهی، باری ، که آگه نیستی از حال ِ ما

مرنج از ناروائی، بی نیازی عالمی دارد حکایتها بود از خویشتن مر میزبانان را

عنصر، غالب محشر میتوان گفت، آنچه در دل مانده است امشب بمحشر میتوان گفت، آنچه در دل مانده است امشب

رند ِ هزار شـيوه را طـاعت ِ حق گراں نبود	,
لیك صنم بسجده در، ناصیه مشترك نخواست	
گر منافق، وصل ناخوش؛ ور موافق، هجر تلخ	4
دیده داغم کرد ؛ روی دوستان دیدن نداشت	
زیستم بی تو و زین ننگ نه کشتم خود را	•
جان فدای تو! میا، کز تو حیا می آید	
مقصود ِ ما ز دیر و حرم، جز حبیب نیست	,
هرجا كنيم سجده، بدان آستان رسد	
گفتم: «گره زکار دل و دیده باز کرن »	٨
از جبهه ناکشوده، به بنـد نقـاب ُبرد	
اگر بدل نخلد، هرچه از نظر گزرد	4
زهی روانی، عمری که در سفر گزرد!	
حريف منت احباب نيستم، غالب	. 1.
خوشم، که کارِ من از سعی چارهگر گزرد	
می بزهاد مکن عرض، که این جوهر ناب	- 11
پیش ِ این قوم ، بشورابهٔ زمزم نرسد	
بیاورید، گر اینجا بود زباندانی	17
غریب ِ شہر سخنہای گفتنی دارد	
شوق گستاخ و تو سرمست، بدا رسوائی!	ir
هان، ادائی که دل و دست من از کار برد	

رو، تن به بلا ده، که دگر بیم بلا نیست	18
مرغ ِ قفسی کشمکش دام ندارد	
اگر نه مایل بوس لب خودست، چرا	10
بلب، چو تشنه، دمادم زبان بگرداند؟	
ذوقیست همدمی به فغان، بگزرم ز رشك	17
خارِ رهت بیای عزیزان خلیده باد!	
سرمایهٔ خرد بجنون ده ، که این کریم	17
یك سود را هزار زبان میدهـ عوض	
تا باده تلخ تر شود و سینـه ریشــتر	1/
بگدازم آبگینه و در ساغر افگنم	
بجنگ، باج ستانان مشاخساری را	19
تهی سبد، ز در گلستان بگردانیم	
به صلح، بالفشانان ِ صبحگاهی را	۲.
ز شاخسار، سوی آستان بگردانیم	
وای دیوانگی شوق ! که هردم مجکو	71
آپ جانا اُدھر، اور آپ ھی حیراں ھونا	
بجلی اك كوندگئی آنكھوں كے آگے، توكيا؟	**
بات کرتے کہ میں لب تشنۂ تقریر بھی تھا	
گو میں رہا رہین ستمہای روزگار	Tr
لیکن ترمے خیال سے غافل نہیں رہا	

ج ؟	رگ ، علا	و، جزم	ں سے ہ	د ، کس	تی کا ، اس	غم هس	7 8
					ار رنگ	17.50	

۲۵ تھی وہ اك شخص کے تصور سے اب وہ رعنائی، خیال کہاں

۲۱ جب کرم رخصت ِ بیباکی و گستاخی دے کوئی تقصیر ، بجز خجلت ِ تقصیر ، نہیں

۲۷ کبھی جو یاد بھی آتا ہوں میں ، تو کہتے ہیں کہ « آج بزم میں کچھہ فتنه و فساد نہیں »!

۲۸ جانفزا ھے بادہ ، جس کے ھاتھ میں جام آگیا سب لکیریں ھاتھہ کی ، گویا رگ ِ جاں ھوگئیں

۲۹ هاں، وہ نہیں خدا پرست؛ جاؤ، وہ بیوفا سہی جسکو هوں دین و دل عزیز، اُسکی گلی میں جائے کیوں؟

ہمدم میں مجھہ سے روداد چمن کہتے نہ ڈر، ہمدم
 گری ہے جس په کل بجلی، وہ میرا آشیاں کیوں ہو؟
 یه فتنه آدمی کی خانه ویرانی کو کیا کم ہے؟

یہ عصبہ ادمی ہی جانہ ویرای ہو گیے ؟ هوے ج

۲۲ کہا تم نے کہ دکیوں ہو غیر کے ملنے میں رسوائی ؟، بحاکہتے ہو، سچ کہتے ہو، پھر کہیو کہ دھاں، کیوں ہو؟،

۳۳ رہیے اب ایسی جگہ چل کر، جہاں کوئی نہو هم سخن کوئی نہو، اور همزباں کوئی نہو

ہے در و دیوار سا اك گھر بنایا چاہیے کوئی همسایه نهو، اور یاسبان کوئی نهو پڑے گر بیمار، تو کوئی نہو تیماردار اور اگر مر جائیے، تو نوحہ خواں کوئی نہو ٢٦ مرے دل ميں ہے، غالب، شوق وصل و شكوۃ هجراں خدا وہ دن کرمے، جب اُس سے میں یہ بھی کہوں، وہ بھی! بس، هجوم نا امیدی ، خاك میں ملجائیگی TV وہ جو اك لذت ہمارى سعى بيحاصل ميں ہے ہر 'بلہوس نے حسن پرستی شعار کی TA اب آبروی شیوهٔ اهل نظر گئی جانتا هوں ثواب طاعت و زهد 24 یر طبیعت ادھر نہیں آتی

پر طبیعت ادهر نهیں آئی
عشق پر زور نهیں ؛ هے یه وه آتش، غالب
که لگائے نه لگے ، اور بجهائے نه بنے
ا جی ڈهونڈهتا هے پهروهی فرصت که رات دن
ییٹھے رهیں تصور جانار کے هو کے
بزباں په ، بار خدایا ! یه کس کا نام آیا؟
که میرے نطق نے بوسے مری زباں کے لیے

کیا تھا ، عجلت میں یوں بھی ذہن کی تمام قوتیں کامل اشتراك و هم آهنگی سے کام نہیں کر سکتیں ، میرزا صاحب کے یہاں اس پر مستزاد یہ تھا کہ آئے دن کی بیماریوں سے اُن کے قوای ظاہر و باطن بیحد کمزور و ناتواں ہو گئے تھے ، تنگدستی اور پریشان روزگاری نے طرح طرح کی دماغی اُلجھنوں میں الگ گرفتار کر دیا تھا ، اب اُنھیں شعر و سخن کی جگه کافور و کفن کی پڑی رہتی تھی ، اور صرف موت کی آس پر جی رہے میں و تھے ، ان حالات میں مستبعد نہیں کہ اچھے برے میں فرق و تمییز کرتے وقت اُن سے اچھے شعر نظرانداز ہو گئے موں ، اور دو چار معمولی اشعار کو گئی وقتی جذبے کے ماتحت ُچن لیا ہو .

بهرحال، یه انتخاب بیحد قابل قدر، اور غالب سے متعلق ادب میں ایسا نایاب اضافه ہے، جس کی قدر و قیمت میں برابر ترقی ہوتی رہیگی.

خدا کرے، بندگان ِ هما یون ِ اعلیٰ حضرت، دام اقبالهم وملکهم، کی بارگاه میں اس کو شرف ِ قبول عطا هو! آمین!

احقر امتــيازعلى عرشى

یه کتاب عبد الصد شرف الدین نو شرف الدین و اولاده کر مطبعة قیمه ، واقع نمبر ۲۹ شارع محمد علی ، بمبئی نمبر ۳ ، میں طبع کی ؛ اور کتابخانة ریاست رامپور ، یو۔ بی ، می شائع هوتی

انتخاب غالب

فارسى

چند رنگین نکتهٔ دلکش ؛ تکلُّف برطرف ! دیده ام دیوانِ غالب : انتخابی بیش نیست !!

غرتيات

___ الف ___

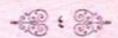
ای بخلا و ملا خوی تو هنگامه زا ۱۱ با همه در گفتگو، بی همه با «ماجرا» شاهد حسن ترا ، در روش دلبری طرّهٔ رُبرخم صفات ، موی میان «ماسوا» خلد به غالب رسپار؛ زانکه بدان روضه در نیك بود عندلیب خاصه نو آئین نوا

-@ r -

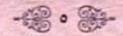
خوی، شرم گنه، در پیشگاه رحمت عامت سهیل و زهره افشاند ز سیا روسیاهان را بدلها ریختی یکسر شکستن هم زیزدان دان که لختی بر خم زلف و کله زد کجکلاهان را

خاموشی، ما گشت بد آموز بتان را زین پیش، وگرنه، اثری بود فغان را موئی که برون نامده باشد، چه نماید؟ بیهوده، در اندام تو مجستیم میان را بر طاعتیان فرخ و بر عشرتیان سهل! نازم شب آدینهٔ ماه رمضان را! ای خاله درت قبلهٔ جان و دله غالب! کر فیض تو، پیرایهٔ هستیست جهان را کر فیض تو، پیرایهٔ هستیست جهان را

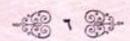
تا نام تو، شیرینی، جان داده بگفتن در خویش فرو برده دل، از مهر، زبان را بر امّت تو، دوزخ جاوید حرامست حاشا که شفاعت نکنی سوختگان را!

ما همای گرم پروازیم ، فیض از ما مجوی سایه ، همچون دود ، بالا میرود از بال ِ ما جان ِ غالب ! تاب ِ گفتاری کان داری هنوز ؟ سخت بیدردی که می پرسی ز ما احوال ِ ما !

گر بیائی مست ناگاه، از در گلزارِ ما گل، ز بالیدن، رسد تا گوشهٔ دستارِ ما چاك دلا، اندر گریبانِ جهات افگنده ایم بی جهت بیرون خرام، از پردهٔ پندارِ ما ذرَّه، جز در روزن ِ دیوار، نکشودست بار جنس ِ بیـــتابی بدزدی برده، از بازارِ ما

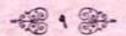
من و ذوق ِ تماشای کسی ، کز تاب ِ رخسارش جگر بر تابه چسپد ، آفتاب ِ عالم آرا را ! دل ِ مایوس را ، تسکین به مردن میتوان دادن چه امیدست ، آخر ، خضر و آدریس و مسیحارا!

- (8) v (8)-

بپایش جان فشاندن شرمسارم کرد، میدانم که داند: اَزْزشی نبود متاع ِ رایگانی را

- 188 A 883-

محوكن نقش دوئى از ورق سينة ما اى نگاهت الف صيقل آئينة ما !! عرصه بر الفت ِ اغيار چه تنگ آمده است! خوش فرورفته بطبع ِ تو ، خوشا كينهٔ ما !!

سوزِ عشقِ تو، پس از مرگ، عیانست مرا رشتهٔ شمع مزار، از رگ ِ جانست مرا دل خود از تست و هم از ذوق خریداری و تست این همه بحث که در سود و زیانست مرا چون پریزاد که در شیشه فرودش آرند روی خوبت، بدل از دیده نهانست مرا

-傷い

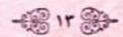
بی تو، چون باده که درشیشه هم از شیشه جداست نُبُود آمیزش جان، در تن ما، با تن ما تا رَود شکوهٔ تیغ ستم آسان از دل بخیه، بر زخم پریشان فتد، از سوزن ما می پرد مور؛ مگر جان بسلامت ببرد تا چه برقست که شد نامزد خرمن ما! ما نبودیم بدین مرتبه راضی، غالب شعر خود خواهش آن کرد که گردد فن ما!

-(8) 11 89-

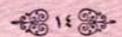
با بندهٔ خود، این همه سختی نمی کنند خود را، بزور بر تو، مگر، بسته ایم ما؟ سوزِ ترا، روان همه در خویشتن گرفت از داغ، تهمتی به جگر بسته ایم ما گوئی: « وفا ندارد اثر، ، هم بما گرای زین سادگی، که دل به اثر بسته ایم ما

- 18 11 BB-

در گردِ غربت، آئیـنه دارِ خودیم ما یعنی ز بیکسان ِ دیارِ خودیم ما با چون توئی معامله، بر خویش منتست از شکوهٔ تو، شکرگزارِ خودیم ما غالب، چوشخص و عکس، در آئینهٔ خیال با خویشتن یکی و دوچارِ خودیم ما با خویشتن یکی و دوچارِ خودیم ما

بروی برگ گل، تا قطرهٔ شبنم نه پنداری بهار، از حسرت فرصت، بدندان میگزد لبها کند گر فکر تعمیر خرابیهای ما، گردون نیاید خشت، مثل استخوان، بیرون زقالبها

پس از عمری که فرسودم بمشقِ پارسائیها گداگفت و بمن تن درنداد، از خود نمائیها نیرزم التفات ِ دزد و رهزن؛ بی نیازی بین: متاعم را بغارت داده اند، از ناروائیها

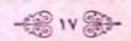
- 10 B

جان برنتابد، ای دل! هنگامهٔ ستم را از سینه ریز بیرون، مانند تیغ، دم را بیوجه در رهت نیست، از پافتادن من بر دیده می نشانم، در هر قدم، قدم را مانند خارزاری کاتش زنند در وی سوزد، زبیم خویت، اجزای ناله هم را

- (#B) 17 (B)-

من آن نئيم كه دگر ميتوان فريفت مرا فريسش كه مگر ميتوان فريفت مرا بحرف دوق نگه، ميتوان ويفت مرا بوهم تاب كسر، ميتوان فريفت مرا من و فريفتگی، هرگز آن محال انديش چرا فريفت، اگر ميتوان فريفت مرا؟

ز بازنامدن نامه بر خوشم که هنوز به آرزوی خبر، میتوان فریفت مرا شب فراق ندارد سحر ؛ ولی یك چند بگفتگوی سحر ، میتوان فریفت مرا

ز من گرت نبُود باور انتظار، یا بهانه جوی مباش و ستیزه کار یا یك دو شیوه ستم، دل نمی شود خرسند بمرگ من! که بسامان روزگار یا بهانه جوست در الزام مدعی، شوقت یکی، برغم دل نا امیدوار، یا! ملاك شیوه تمکین مخواه مستان دا عنان گسسته تر از باد نوبهار، یا!

وداع و وصل جداگانه لذتی دارد هزار بار برو، صد هزار بار بیا!

-@ IA @}-

چون بقاصد بسه پرم پیغام را رشك نگزارد که گویم نام را گشته در تاریکی، روزم نهان کو چراغی، تا یجویم شام را؟ آن مَیم باید که چون ریزم بجام زور می در گردش آرد جام را تا نیفت هرکه تن پرور بود خوش بود، گر دانه نبود دام را! خوش بود، گر دانه نبود دام را! زحمتی عامست دایم خاص را عشرتی خاصست هردم عام را

-銀19歌-

در هجر، طرب بیش کند تاب و تبم را مهتاب، گف مار سیاهست، شبم را ترسم که دهد ناله جگر را بدریدن قطع نظر از جیب، بدوزید لبم را

-88 r. 83-

برنمی آید ز چشم ، از جوشِ حیرانی مرا شد نگه زنارِ تسبیح سلیانی مرا وه! که پیش از من پابوس کسی خواهد رسید سجدهٔ شوقی ، که می بالد به پیشانی مرا همچنین بیگانه زی با من ، دل و جان کسی! بدگان گردم ، اگر دانم که میدانی مرا بدگان گردم ، اگر دانم که میدانی مرا تشنه لب بر ساحلِ دریا ز غیرت جان دهم گر بموج افتد گان چین پیشانی ، مرا گر بموج افتد گان چین پیشانی ، مرا

-188 ri 333-

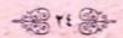
از وهم قطرگیست که در خود گمیم ما اما چو وا رسیم، همان قلزمیم ما مردم، بکینه، تشنهٔ خون همند و بس خون می خوریم، چون هم ازین مردمیم ما

- 18 TT 333-

به بیم افگنده می را ، چارهٔ رُنجِ خمارِ ما قدح برخویش می لرزد ، ز دست رعشه دار ِ ما فروزد هر قدر رنگ کی کی ، افزاید تب و تابش کباب آتش خویشست ، پنداری ، بهارِ ما

-68 YF 89-

بهایان محبت، یاد می آرم زمانی را که دل، عهد وفا نابسته، دادم دلستانی را ندارم تاب ضبط راز و می ترسم ز رسوائی مگر جویم، ز بهر همزبانی، بیزبانی را بشهر از دوست، بعد از روزگاری، یافتم، غالب ز عنوان ِ خطی، کز راه ِ دور آمد، نشانی را

از تست اگر ساخته، پرداختهٔ ما کفری نبود مطلب بیساختهٔ ما وقلست که چون گرد، زنجریك نسیمی ریزد پر و بال از قفس فاختهٔ ما

-@ro &-

خوش وقت اسیری! که برآمد هوس ما شد، روز نخستین، سبد گل قفس ما آوازهٔ شرع از سر منصور بلندست از شبروی، ماست، شکوه عسس ما در دهر، فرورف لدّت نتوان بود بر قند، نه بر شهد، نشیند مگس ما بر قند، نه بر شهد، نشیند مگس ما

-{@ ra @}-

ز پیکانهای ناوك، در دل گرم نشان نبود بریگستان چه جوئی، قطره های آب باران را؟ کف خاکیم؛ از ما برنخیزد جز غبار آنجا فزون از صرصری نبود قیامت، خاکساران را در آ بیخود ببازیگاه اهل حسن، تا بینی، بروی شعله، گرم مشق جولان، نی سواران را بروی شعله، گرم مشق جولان، نی سواران را

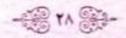
-@ YV -

ز پیدائی، حجابِ جلوه سامان کردنش نازم!

کف ِ صهباست، گوئی، پنبه مینای شرابش را

دم ِ صبح ِ بهار، این مایه مدهوشی نمی ارزد
صبا بر مغزِ دهر افشانده، گوئی، رخت ِ خوابش را

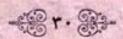
ز خوبان جلوه، وز ما بیخودان جان، رونما خواهد
خریدارست، ز انجم تا به شبنم، آفتابش را

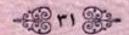
مدام محرم صهبا بود، پیالهٔ ما بگرد مهر، تنسیدست خطِ هالهٔ ما چمن طرازِ جنونیم و دشت و کوه از ماست به مهر داغ شقایق بود قبالهٔ ما درازی، شب هجران زحد گزشت، بیا فدای روی تو عمر هزارسالهٔ ما! نسعی هرزه، به بیحاصلی علم گشتیم چو باد، بید پدید آمد، از امالهٔ ما بدل، زجور تو، دندان فشرده ایم و خوشیم بدل، زجور تو، دندان فشرده ایم و خوشیم ز استخوان اثری نیست در نوالهٔ ما

-億四十

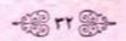
کدام آئینه با روی او مقابل شد که بیقراری، جوهر نبرد زنگش را ؟ چو غنچه ، جوش صفای تنش ، ز بالیدن درید بر تن نازك قبای تنگش را جگر نشانه نهم ، بر خود اعتمادم نیست مباد! دل ، به تپش ، رد كند خدنگش را

زین بهارآئین نگاهان ، کبو که بیزیرد یکی عمرها شد ، رخ بخون دیده می شوئیم ما! آفتاب عالم سرگشتگیهای خودیم تا بزانو سوده پای ما و می پوئیم ما

داغم که در هوای سرِ دامنِ کسیست! در خون من، زناز، فروبرده چنگ را در بزم، کمی بجام ِ زمرد نخورده: سنجد بدشت جلوهٔ داغ ِ پلنگ را در گوشهٔ خزیده، ز اندوه یکسی آن برشکسته خلوت دلهای تنگ را غالب، ز عاشتی به ندیمی رسیده ام نازم شگرفکاری، بخت دو رنگ را!

سوزد، زبسکه، تاب جمالش نقاب را دائم که درمیان نه پسندد حجاب را پیراهن از کتان و، دمادم، زسادگی نفرین کند، به پرده دری، ماهتاب را نازم فروغ باده زعکس جمال دوست! گوئی، فشرده اند بجام آفتاب را آبش ده به باده و او هردم، از تمیز نوشد می و زجام فروریزد آب را نوشد می و زجام فروریزد آب را

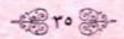
تا خود شبی به همدمی، ما بسر برد در چشم ِ بخت ِ غیر، رها کرد خواب را

-@ rr -

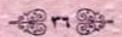
چنان گرمست بزم از جلوهٔ ساقی، که پنداری، گدازِ جوهرِ نظاره در جامست، مستان را تکلف برطرف، لب تشنهٔ بوس و کنارستم ز راهم باز چین، دام نوازشهای پنهان را باندازِ صبوحی، چون بگلشن ترکتاز آری، پریدنهای رنگ گل شفق گردد گلستان را بریدنهای زمنگ گل شفق گردد گلستان را بریدنهای زمنقارِ همآ بر استخوان، غالب بس از عمری، بیادم داد رسم و راه پیکان را پس از عمری، بیادم داد رسم و راه پیکان را

-- 18 TE 33-

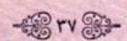
بخلوت ، مژدهٔ نزدیکی، یارست پهلو را فریب امتحان پاکبازی داده ام او را جهان، از باده و شاهد، بدان ماندکه، پنداری، بدنیا از پس آدم فرستادند کمینو را نباشد دیده تا حق بین، مده دستوری، اشکش پوگوهر سنج کو پیش از گهر سنجد ترازو را

بسکه غم تو بوده است تعبیه در سرشت ما نسخه فتنه می برد ، چرخ ز سرنوشت ما برده صد اربعین بسر ، بر سر صد هزار مخم گر بنهی در آفتاب ، باده چکد ز خشت ما باده اگر بود حرام ، بذله خلاف شرع نیست دل ننهی بخوب ما ، طعنه من بزشت ما دل ننهی بخوب ما ، طعنه من بزشت ما

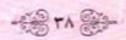

دل تاب ضبط ناله ندارد؛ خدای را! از ما مجوی گریهٔ بی های های را سرمازل رسائی اندیشه خودیم در ما گست جلوه پی رهنای را حسن بتان، زجلوهٔ ناز تو، رنگ داشت بیخود، به بوی باده، کشیدیم لای را یا رب ا بیال تیغ که پرواز می کند؟ نگست دوش، فرق بلندی گرای را نگست دوش، فرق بلندی گرای را یا رب ا کجا برم لبر خنجرستای را؟

تا دوخت چاره گر جگر چارپاره را از بخیه ، خنده بر دم تیغست چاره را سرگرم مهر شد دل چرخ ستیزه خو چندان که داغ کرد جبین ستاره را

ای لذت ِ جفای تو، در خاك بعد ِ مرگ ، با جان سرشته، حسرت ِ عمرِ دوباره را!

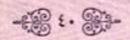

طبیعی نیست هر جا اختلاط، از وی حذر خوشتر کم از سوزنده آتش نیست، آبِ گرم ماهی را دلا! گر داوری داری بچشم سرمه آلودش نخستم بی زبان کن، تا بکار آیم گواهی را مرو در خشم، گر دستی بدامان تو زد غالب مرو در خشم، گر دستی بدامان تو زد غالب ویلش من، نمی داند طریق داد خواهی را

-@ra ®-

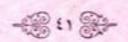
لرزه دارد خطر، از هیبت ویرانهٔ ما سیل را، پای بسنگ آمده، در خانهٔ ما تنی از برق بلا تعبیه دارد در خویش دکر. خاک کند آبله، از دانهٔ ما دکر.

بچراغی نرسیدیم ، درین تیره سرا شمع خاموش بود ، طالع پروانهٔ ما مو برآید زکف دست ، اگر ، دهقان را نیست ممکن که کشد ریشه سر از دانهٔ ما داده بر تشنگی خویش گواهی ، غالب داده بر تشنگی خویش گواهی ، غالب دکهن ما ، بزبان خطر پیانهٔ ما

ای گل از نقش کف پای تو دامان ترا! گلفشان کرد، قبا، سرو خرامان ترا تا زخون که ازین پرده شفق باز دمد؟ رونق صبح بهارست گریبان ترا هر قدر شکوه، که در حوصله گرد آمده بود، گوی گردید، به مستی، خم چوگان ترا

چشم آغشته بخون بین و ز خلوت بدر آی اینک ! ابر شفق آلوده گلستان ترا چه غم، ار سیلی، سنگ ستمش کرد کبود! سبزه زاریست تنم طرف خیابان ترا

غمت در بوتهٔ دانش گدارد مغزِ خامان را لبت تنگ شکر سازد دهان ِ تلخ کامان را زهستی پاك شو، گر مرد راهی؛ کاندرین وادی گرانیهاست، رخت ِ رهروِ آلوده دامان را بسا افتاده سرمست و بسا خمگشته در طاعت تو دانی، تا به لطف از خاك برداری کدامان را جهان را خاصی و عامیست: آن مغرور و این عاجز یا، غالب، ز خاصان بگرر و بگزار عامان را

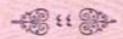
- 18 ET 333-

نگویم، تازه دارم شیوهٔ جادو بیانان را ولی در خویش بینم کارگر، جادوی آنان را ندارد حاجت لعل و گهر، حسن خدا دادت عبث در آب و آتش راندهٔ بازارگانان را به لفظ عشق، صد ره کوه و در با درمیان گفتن بیاموزید، تا پیشش برید افسانه خوانان را نگیرد دیگران را حق، بجرمی کز یکی بخشد سرت گردم! شفیعی روز محشر دلستانان را نداند قدر غم، تا در نماند کس بدان، غالب نداند قدر غم، تا در نماند کس بدان، نوجوانان را مسرت خیزد، از تقلید پیران، نوجوانان را

= \cdot =

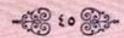
عالم آئینــهٔ رازست، چه پیدا، چه نهان تاب اندیشه نداری، به نگاهی دریاب

گر بمعنی نرسی، جلوهٔ صورت چه کمست؟
خم زلف و شکن طرف کلاهی دریاب
تو در آغوشی و دست و دلم از کار شده
تشنه، بی دلو و رسن، بر سر چاهی دریاب
غالب و کشمکش بیم و امیدش، هیهات!
یا به تیغی بکش و یا به نگاهی دریاب

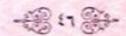

گر، پس از جور، بانصاف گراید، چه عجب؟
از حیا روی بما گر نه نماید، چه عجب؟
بودش از شکوه خطر؛ ورنه سری داشت بمن
بمزارم، اگر، از مهر بیاید، چه عجب؟
رسم پیمان بمیان آمده؛ خود را نازم!
گفته باشد که و زبستن چه کشاید، چه عجب؟

كار با مطربهٔ زهره نهادى دارم گر لبم ناله بهنجار سراید، چه عجب؟ آن كه چون برق بیك جای نگیرد آرام گلهاش در دل اگر دیر نیاید، چه عجب؟ با چنین شرم كه از هستی، خویشش باشد غالب ار رخ بره دوست نساید، چه عجب؟

جنون محمل بصحرای تحتیر رانده است امشب نگه در چشم و آهم در جگر وامانده است امشب زهی آسایش ِ جاوید! همچون صورت ِ دیب نم ِ زخم تن و بستر بهم چسپانده است امشب بقدرِ شام ِ هجرانش ، درازی باد عمرش را! فلك نیز از كواک سبحه ها گردانده است امشب فلك نیز از كواک سبحه ها گردانده است امشب

هان! آئنه بگزار که عکسم نفرید نظارهٔ یکتائی، حق میکنم امشب آتش بنهادم شده آب، از تف مغزم از تب نبود، این که عرق میکنم امشب نازم سخنش را و نیاجم دهنش را خوش تفرقه در باطل و حق میکنم امشب خوش تفرقه در باطل و حق میکنم امشب

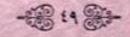
ـــــــ پ ــــــــ

تو محوِ خواب، و سحر در تاسف، از انجم
به پشت ِ دست بدندان گزیدنست، مخسپ
نفس ، ز ناله ، به سنبل درودنست ، بخین
زخون دل، مژه در لاله چیدنست، مخسپ
نشاط ِ گوش بر آوازِ قلقل است ، یا
پیاله چشم براه کشیدنست ، مخسپ

نشانِ زندگی، دل دویدنست ، میایست جلای آئدنهٔ چشم دیدنست ، محسپ زدیده ، سود حریفان کشودنست ، مبند ز دل ، مراد عزیزان تپیدنست ، محسپ بذکر مرگ شبی زنده داشتن ذوقیست گرت فسانهٔ غالب شنیدنست ، محسپ گرت فسانهٔ غالب شنیدنست ، محسپ

حق جلوه گر ز طرز بیان محمدست آری ، کلام حق بزبان محمدست آئیدنه دار پرتو مهرست ، ماهتاب شان حقدست شان حق آشکار ز شان محمدست تیر قضا ، هرآئدنه ، در ترکش حقست اما کشاد آن ز کان محمدست اما کشاد آن ز کان محمدست

دانی، اگر بمعنی، دلولاك، وا رسی: خود هرچه از حق است ، ازان ِ محمدست هركس قسم ، بدانچه عزيزست ، ميخورد سوگند کردگار بجان محمدست واعظ ، حديث ساية طوى فروگزار ؛ کاینجا سخن ز سروِ روان ِ محمدست بنگر دو نیسمه گشتن ماه ِ تمام را کان نیسمه جنبشی ز بنان محمدست ور خود ز نقش مهر نبوت سخن رود آن نيز نامور ز نشان محمدست غالب، ثنای خواجه به یزدان گزاشتم؛ كان ذات باك مرتب دان محدست

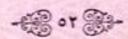
عمریست که می مسیرم و مردن نتوانم در کشور بیـداد ٍ تو فرمان ِ قضا نیست جنت نکند چارهٔ افسردگی، دل:
تعمیر باندازهٔ ویرانی، ما نیست
فریاد، ز زخمی که نمك سود نباشد!
هنگامه بیفزای؛ که پرسش بسزا نیست
برگشتن مژگان تو از روی عتابست
کاندر دلم، از تنگی، جا، یك مژه جا نیست

-@ · @-

رشك دهانت گزاشت، غنچهٔ گل چون شگفت دید که از روی کار پرده برافتاده است آن همه دلدادگی! حیف که غالب ز خویش بیخبر افتاده است! حیف که غالب ز خویش بیخبر افتاده است!

- (B) 01 (B)-

در گردِ ناله، وادی، دل رزمگاه کیست؟ خونی که میدود بشرائین، سپاه کیست؟ رشك آيدم بروشني، ديده هاي خلق دانسته ام كه از اثر گرد راه كيست با من بخواب ناز و من از رشك بدگان: تا عرصه خيال عدو جلوه گاه كيست؟ يخود، بوقت ذبح، تپيدن گناه من! يخود، بوقت نبخ نكردن گناه كيست؟ دانسته، دشنه تيز نكردن گناه كيست؟

یاد از عدو نیارم و این هم ز دوربینیست کاندر دلم گزشتن، با دوست همنشینیست در عالم خرابی، از خیل منعانم سیلم برخت شوئی، برقم بخوشه چینیست نازم برود یابی؛ نازد بگوش و گردن چندان که ابر نیسان در گوهر آفرینیست

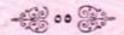
-@ or @-

فریب آشتی ده ، ظفر مبارك باد! دل ستم زده در بند امتحان تو نیست دل ستم زده در بند امتحان تو نیست گان زیست بود بر مَنت زیدردی بد است مرگ ؛ ولی بدتر از گان تو نیست بد

/ - (ot @) -

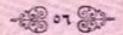
ایکه گفتی: «غم درون سینه جانفرساست»، هست خامشیم، اما اگر دانی که حق با ماست، هست این سخن حق بود و گاهی بر زبان ما نرفت چون توخودگفتیکه «خوبان رادل از خاراست»، هست باری از خود گو که چونی و ر ز من پرسی، بپرس بخت ناساز است ؟ آری ؛ یار بی پرواست ؟ هست خوی یارت را تو دانی ؛ ورنه از حسن و جمال خوی یارت را تو دانی ؛ ورنه از حسن و جمال زلف عنبر بوست ؟ دارد ؛ عارض زیباست ؟ هست زلف عنبر بوست ؟ دارد ؛ عارض زیباست ؟ هست

صبر وانگاه از تو، پنـدارم، نه حدِ آدمیست واینکه میگوئی: «بظاهر گرمِ استغناست»، هست

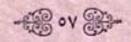

سینه بکشودیم و خلق دید کاینجا آتشست،

بعد ازین، گویند آتش را که «گویا آتشست،
هم بدین نسبت ز شوخی در دلت جا کرده ایم
فاشگوئیم: «از تو سنگست، آنچه از ما آتشست،
پاك خور امروز و زنهار از پی فردا منه!
در شریعت، باده امروز آب و فردا آتشست

بخود رسیدنش، از ناز، بسکه دشوارست چو ما ، بدام تمنای خود گرفتارست تمام زحمتم ؛ از هستیم چه می پرسی ! ز جسم لاغر خویشم ، به پیرهن خارست بقامت مرف ، از آوارگیست پیرهنی که خار رهگزرش پود و جاده اش تارست غمم شنسیدن و لختی بخود فرورفتن خوشا فریب ترخم ! چه ساده رپرکارست!

سموم وادی امکان، زبس، جگرتابست گدارِ زهرهٔ خاکست، هر کجا آبست مرنج از شبِ تار و بیا به بزم نشاط که پنبهٔ سرِ مینای باده مهتابست ز وضع روزنِ دیوار، میتوان دانست که چشم غمکدهٔ ما برام سیلابست توی فتاده چو نسبت، ادب مجو، غالب ندیدهٔ که سوی قبله پشت محرابست ؟

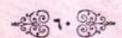
-8 on 89-

نازم نگو شرم که دلها ز میان برد زانسان که خود آن چشم فسونساز ندانست یك چند بهم ساخته ، ناکام گزشتیم : من عشوه نه پزرفتم و او ناز ندانست گریم که برد موجهٔ خون خوابگهش را در ناله ، مرا دوست ز آواز ندانست مخور مكافات به خلد و سقر آویخت! مشتاق عطا شعله زگل باز ندانست!

-@ 01 B)-

هر ذره محو جلوهٔ حسن یگانه ایست گوئی، طلسم شش جهت آئینه خانه ایست حیرت بدهر، بی سر و پا، می برد مرا چون گوهر، از وجود خودم آب و دانه ایست

ناچار، با تغافلِ صیاد ساختم پنداشتم که حلقهٔ دام آشیانه ایست

هرچه فلك نخواستست ، هیچكس از فلك نخواست ظرف فقیه کمی نجست ، بادهٔ ما گزك نخواست غرقه بموجه تاب خورد ، تشنه فردجله آب خورد زحمت هیچ یك نخواست در مت هیچ یك نخواست سهل شمرد و سرسری ، تا تو ز عجز نشمری غالب اگر ، بداوری ، داد خود از فلك نخواست غالب اگر ، بداوری ، داد خود از فلك نخواست غالب اگر ، بداوری ، داد خود از فلك نخواست

-88 11 83-

ما لاغریم، گر کمرِ یار نازکست فرقیست درمیانه که بسیار نازکست دارم دلی، ز آبله نازك نهاد تر آهسته یا نهم که سرِ خار نازکست

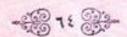
می رنجد، از تحمّلِ ما، بر جفای خویش هان شکوهٔ که خاطر دلدار نازکست!

-88 11 88-

در کشاکش ضعفی، نگسلد روان از تن:
اینکه من نمی میرم، هم ز ناتوانیهاست
از خمیدن پشتم، روی بر قفا باشد
تا چها، درین پیری، حسرت جوانیهاست!
کشتهٔ دل خویشم، کز ستمگران یکسر
دید دلفریبیها، گفت: «مهربانیهاست»
دید دلفریبیها، گفت: «مهربانیهاست»
ایکه اندرین وادی، مؤده از هما دادی!
بر سرم، ز آزادی، سایه را گرانیهاست

-@1F &}-

داد از تظلمی که بگوشت نمی رسد! آه از توقعی که وجودش نمانده است! غالب زبان بریده و آگنده گوش نیست اما دماغ گفت و شنودش نمانده است

از دوست، میلِ قرب به کشتن، غنیمتست گر تیغ، ور کان، به نشاطِ کمند نیست آن لابه های مهرفزا رام محل نماند برخوان خود ان یتکاد»؛ که ما را سپند نیست برخوان خود ان یتکاد»؛ که ما را سپند نیست

-(B) TO B)-

منع ما از باده، عرض احتسابی بیش نیست محتسب، افشردهٔ انگور آبی بیش نیست رنج و راحت برطرف! شاهد پرستانیم ما دوزخ، از سرگرمی، نازش، عتابی بیش نیست قطره و موج و کف و گرداب جیحونست و بس این من و مائی که می بالد، حجابی بیش نیست

خویش را، صورت پرستان هرزه رسوا کرده اند! جلوه می نامند و در معنی نقابی بیش نیست شوخی، اندیشهٔ خویشست، سر تا پای ما تار و پود هستی، ما پیچ و تابی بیش نیست نامه بر، از پیشگاه ناز، مکتوب مرا پاسخی آورده است؛ اما جوابی بیش نیست چند رنگین نکتهٔ دلکش؛ تکلف برطرف! دیده ام دیوان ِ غالب: انتخابی بیش نیست دیده ام دیوان ِ غالب: انتخابی بیش نیست

-881189-

لذت عشقم، ز فیض بینوائی، حاصلست آنچنان تنگست دست من که، پنداری، دلست بسکه ضبط مشق غم فرسود اعضای مرا راز دل از همنشیانم نهفتن مشکلست عقل در اثبات وحدت خیره می گردد چرا؟ هرچه جزحق باطلست هیچ وهرچه جزحق باطلست

ما همان عين خوديم؛ اما خود از وهم دوئى درميان ما و غالب، ما و غالب حائلست

- 1V B

هم وعده و هم منع زبخشش، چه حسابست؟ جان نیست؛ مکرر نتوان داد: شرابست در مؤده ز جوی عسل و کاخ زمرد چیزی که به دلبستگی ارزد، می نابست با این همه دشوار پسندی، چه کند کس؟ تا پرده برانداخته، در بند حجابست تا پرده برانداخته، در بند حجابست

-18 1A BB-

ریگ در بادیـهٔ عشق روانست هنوز

تا چها پای درین راه بفرسودن رفت!

باخت از بسکه زلیخا، به تماشای تو، رنگ؛

از حیا، بر در زندان بگل اندودن رفت

-® 19 ®-

نظاره عرضِ جمالت ز نوبهار گرفت شکوهِ صاحبِ خرمن ز خوشه چین پیداست رسید تیغ توام بر سر و ز سینه گزشت زهی شگفتگی دل ، که از جبین پیداست! بحرم دیدهٔ خونبار ، کشتهٔ ما را ترا ز دامن و ما را ز آستین پیداست ترا ز دامن و ما را ز آستین پیداست زهی شکوه تو! کاندر طرازِ صورت تو ز خود برآمدن و صورت آفرین پیداست ز خود برآمدن و صورت آفرین پیداست ز خود برآمدن و صورت آفرین پیداست

-₩ v. ∰-

گر بار نیست، سایه خود از بید بوده است، باری، بگو که « از تو چه امید بوده است، ظالم هم، از نهاد خود، آزار میکشد بر فرق ازه، ازهٔ تشدید بوده است

-₩VI ∰-

یار، در عهد شبایم، بکنار آمد و رفت همچو عیدی که در ایام بهار آمد و رفت برق، تمثال سراپای تو میخواست کشید طرز رفتار ترا آئدنه دار آمد و رفت هله! غافل، زبهاران چه طمع داشته؟ گیر، کامسال برنگینی، پار آمد و رفت گیر، کامسال برنگینی، پار آمد و رفت

-@ vr -

اختری خوشتر ازینم بجهان می بایست خرد پیر مرا بخت جوان می بایست بزمینی که بآهنگ غزل بنشینم بخاك گلبوی و هوا مشك فشان می بایست برنتابم بسبو باده ز دور آوردن؛ خانهٔ من بسر كوی مغان می بایست خانهٔ من بسر كوی مغان می بایست خانهٔ من بسر كوی مغان می بایست

هرزه، دل بر در و دیوار نهادن تتوان سویم، از روزنه، چشمی نگران می بایست

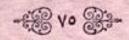
-88 VT 89-

در داش جوئی و در دیر و حرم نشناسی:

تا چه روداد، که در زاویه پنهان شده است؟
گفتم: «البته ز من شاد بمردن گردی،
گفت: «دشوار؛ که مردن بتو آسان شده است،
دُردِ روغن بچراغ، و کدرِ می بایاغ
تا خود از شب چه بجا ماند که مهمان شده است؟
شاهد و می ز میان رفته و شادم بسخن:
گشته ام ید درین باغ که ویران شده است؟

-8 VI 83-

فغان! که برق عتاب تو آن چنانم سوخت که راز در دل و مغز اندر استخوانم سوخت شنیدهٔ که بآتش نه سوخت آبراهیم بین که بی شرر و شعله می توانم سوخت مرا دمیدن گل در گان فگند امروز که باز بر سر شاخ گل آشیانم سوخت

گفتم: «بروزگار سخنور چو من بسیست» گفتند: «اندرین که تو گفتی سخن بسیست معنی غریب مدعی و خانه زاد ماست: هرجا عقیق نادر و اندر یمن بسیست مشکین غزاله ها، که نه بینی بهیچ دشت در مرغزارهای ختا و ختن بسیست در صفحه نبودم همهٔ آنچه در دلست: در بزم کمترست گل و در چن بسیست در بزم کمترست گل و در چن بسیست

-188 V1 883-

چو صبح من، زساهی، بشام ما نندست چه گوئتیم که «زشب چند رفت یا چندست»؟ به رنج، از پی، راحت، نگاهداشته اند زحکمتست که پای شکسته در بندست ز بیم آن که، مبادا، بمیرم از شادی نگوید، ارچه بمرگ من آرزومندست اگر نه بهر من، از بهر خود عزیزم دار؛ که بنده، خوبی، او خوبی، خداوندست نه آن بود که وفا خواهد از جهان غالب بدین، که پرسد و گویند: «هست»، خرسندست بدین، که پرسد و گویند: «هست»، خرسندست

-@ vv -

ر ترك مرا، زگير و دار، شغل غرض بود ، نه سود فر به اگر نيافت صيد، خرده به لاغري گرفت

-₩ VA 🛞-

در هر مژه برهم زدن ، این خلق جدیدست نظاره سگالد که همانست و همان نیست در شاخ بود موج گل، از جوش بهاران چون باده بمینا که نهانست و نهان نیست پهلو بشگافید و به مینید دلم را تاچند بگویم که چسانست و چسان نیست!

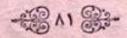
-- 188 va 883-

دل برد و حق آنست که دلبر نتوان گفت بیداد توان دید و ستمگر نتوان گفت در رزمگهش، ناچخ و خنجر نتوان برد در بزمگهش، باده و ساغر نتوان گفت در بزمگهش، باده و ساغر نتوان گفت رخشندگی ساعد و گردن نتوان بحست زیبندگی بارهٔ و پَرگئر نتوان گفت زیبندگی، یارهٔ و پَرگئر نتوان گفت

پیوسته دهد باده و ساقی نتوان خواند همواره تراشد بت و آزر نتوان گفت از حوصله یاری مـ طلب؛ صاعقه تیزست پروانه شو، اینجا ز سمندر نتوان گفت هنگامه سرآمد، چه زنی دم ز نظام گر خود ستمی رفت، بمحشر نتوان گفت در گرم روی، سایه و سرچشمه نجوئیم با ما، سخن از طوبی و کوثر نتوان گفت بر دار توان گفت و به منبر نتوان گفت بر دار توان گفت و به منبر نتوان گفت کاری عجب افتاد بدین شیفته ما را! کاری عجب افتاد بدین شیفته ما را!

-8×8-

اندوده بداغی ، دو سه پرکاله فرو ریخت چون برگ ِ شقائق ، جگر، از ناله ، فرو ریخت بر ساده دلانت، بوفا جلوه همی داد بیداد تو آب رخ دلاله فرو ریخت رشك خط روی تو گر افشرد بدین رنگ بینی که مه از دائرهٔ هاله فرو ریخت بینی که مه از دائرهٔ هاله فرو ریخت

خواست کز ما رنجد و تقریب رنجیدن نداشت جرم غیر از دوست پرسیدیم و پرسیدن نداشت آمد و از تنگی، جا جبهه پرچین کرد و رفت بر خود، از ذوق قدوم دوست، بالیدن نداشت کل فراوان بود و می پر زور، دوشم بر بساط خود بخود پیانه می گردید و گردیدن نداشت جوش حسرت بر سر خاکم، زبس، جا تنگ کرد همچو نبض مرده، دود شمع جنبیدن نداشت

-8 AT 89-

ترا که موجهٔ گل تا کمر بود، دریاب که غرق خون بدر بوستان سرای تو کیست؟ بلا، به صورت ِ زلف ِ تو، رو بما آورد به بند خصمی دهریم؛ مبتلای تو کیست؟ فرشته! معنی « مَنْ رَبُّك َ؟ » نمی فهم من بگوی که « غالب ، بگو ، خدای تو کیست؟ » من بگوی که « غالب ، بگو ، خدای تو کیست ؟ »

-@ Nr -

بوادئی که دران خضر را عصا خفتست بسینه می سپرم ره ، اگرچه پا خفتست به صبح حشر، چنین خسته روسیه خیزد که در شکایت درد و غم دوا خفتست هوا مخالف و شب تار و بحر طوفان خیز گسسته لنگر کشتی و ناخدا خفتست گسسته لنگر کشتی و ناخدا خفتست

غمت بشهر شبیخون زنان ، به 'بنگهِ خلق عسس بخانه و شه در حرم سرا خفتست درازی شب و بیداری من ، این همه نیست ز بخت من خبر آرید ، تا کجا خفتست دگر ز ایمنی و راه و قرب کعبه چه حظ ؟ مرا که ناقه ز رفتار ماند و پا خفتست موا که ناقه ز رفتار ماند و پا خفتست بخواب ، چون خودم آسوده دل مدان ، غالب که خسته غرقه بخون 'خفته است ، تا خفتست که خسته غرقه بخون 'خفته است ، تا خفتست

- (S) AE (S)-

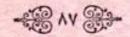
کشته را رشك که بر دل از جگر است! من و زخمی که بر دل از جگر است! مستی انداز لغرشی دارد حیف بائی که آفتش ز سر است! شد حریر و گدا کیلاس 'برید آنچه من قطع کرده ام، نظر است

-@ 10 B)-

نامه، از سوزِ درونم، به رقم سوخته شد قاصد ار دم زند از حوصله، پیغامی هست گه رخ آرائی و گه زلف سیه تاب دهی یاد ناری که مرا تیره سرانجامی هست به توگر زیسته ام، سختی، این درد بسنج بگزر از مرگ که وابسته بهنگامی هست می، صافی ز فرنگ آید و شاهد ز تتار ما ندانیم، که بغدادی و بسطامی هست؟

-@ M &-

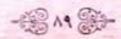
گیرم، زداغ عشق تو، طرفی نه بست دل اینم نه بس بود که جگر روشناس کیست؟ از بیکسان شهرم و از ناکسان دهر گرکشتهٔ، سر تو سلامت! هراس کیست؟

آنکه، بی پرده، بصد داغ نمایانم سوخت دیده پوشید و گان کرد که پنهانم سوخت نه بدر تجسته شرار و نه بجا مانده رماد سوخت، لیك ندانم، بچه عنوانم سوخت سودم از ارزشم افزون بود: آن خار و خسم کردم از سنگ جگر، تا نشوم خستهٔ عشق کردم از سنگ جگر، تا نشوم خستهٔ عشق هم بدان سنگ بهم خوردن پیکانم سوخت دیگر از خاتمهٔ کفر چه گویم، غالب؟ من که رخشندگی جوهر ایمانم سوخت من که رخشندگی جوهر ایمانم سوخت

در بذل لآلی، وَرَقِم دستِ کریمست نی نی، نی، کلکم رگ مژگان یتیمست رشح کف ِ جم می چکد از مغزِ سفالم سیرابی، نطقم اثرِ فیض ِ حکیمست از آتش ِ لهراسپ نشان می دهد، امروز سوزی که بخاکم، ز تو، در عظم ِ رمیمست

افغان مرا بیهشی، ساختهٔ نیست در زمزمه، بوی جگر سوختهٔ هست در دیده، ز رخ پرده برانداختهٔ نیست در سینه، دو صد عربده اندوختهٔ هست زان سوی، بمیدان وفا تاختهٔ نیست زین سو، هوس جان سپری توختهٔ هست در راه وایش، قدر افراختهٔ نیست در برم عتابش، رخ افراختهٔ نیست در برم عتابش، رخ افروختهٔ هست در برم عتابش، رخ افروختهٔ هست در برم عتابش، رخ افروختهٔ هست

- (S) 4 · (S) -

با من که عاشقم ، سخن از ننگ و نام چیست ؟ در امرِ خاص حجت ِ 'دستورِ عام چیست ؟ مستم زخونِ دل ، که دو چشم ازان ُ پر است گوئی: «مخور شراب» و نه بینی، بجام چیست با خستگان حدیث ِ حلال و حرام چیست ؟ از كاسة كرام، نصيبست خاك را تا از فلك نصيبة كاس كرام چيست؟ نیکی ز تست؛ از تو نخواهیم مزد کار ور خود بديم، كارِ تو ايم؛ انتقام چيست؟ غالب اگر نه خرقه و مصحف بهم فروخت پرسد چرا که نرخ می. لعل فام چیست؟

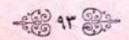
-暖小歌-

چون اصل کار در نظر همنشین نبود یبچاره خرده بر روش جستجو گرفت! گفتم: «خود از مشاهده بخشایش آورد، خوش باد حال دوست که حالم نکو گرفت! فرمان روا نه گشت مسلمان بهیچ عصر: گر رفت مغ ز میکده، ترسا فروگرفت رضوان چو شهد و شیر به غالب حواله کرد یسچاره باز داد و می، مشك بو گرفت!

-88 17 8B-

غبار طرف مزارم به پیچ و تابی هست هنوز، در رگ اندیشه اضطرابی هست بیانگ صور، سر از خاك برنمی دارم هنوز، در نظرم چشم نیمخوابی هست

بهار هند بود برشكال ، هان ! غالب درين خزان كده هم ، موسم شرابي هست

نه هرزه، همچونی، از مغزم استخوان خالیست که جای نالهٔ زاری درین میان خالیست روم بکعبه زکوی تو ور زحق خجل ز سجده جبهه و از پوزشم زبان خالیست خراب دوق بر و دوش کیستم، غالب؟ که چون هلال، سراپایم از میان خالیست که چون هلال، سراپایم از میان خالیست

-(8) 91 (8)-

شگافی ار جگرِ ذره ، نم برون ندهد بوادئی که مرا بار در یگل افتادست درین روش ، بچه امید دل توان بستن ؟ میانهٔ من و او شوق حایل افتادست به صبر کم نیم؛ اما عیار ایوبی بقدر آن که گرفتند، کامل افتادست بروی صید تو، از ذوق استخوان تنش هما، ز تیزی، پرواز، بسمل افتادست چو اندر آئینه، با خویش لابه ساز شوی ز خود بجوی که ما را چه در دل افتادست حریف ما همه بی بذله نمی خورد، غالب مگر ز خلوت واعظ به محفل افتادست؟

-@ 10 m

ایمنسیم از مرگ ، تا تیغت جراحت بار هست روزی ناخوردهٔ ما در جهان بسیار هست ما و خالئر رهگزر بر فرق عربان ریختن اگل کسی جوید که او را گوشهٔ دستار هست بر سر کوی تو ، با مهرم بجنگ آرد همی این هجوم ذرّه کاندر روزن دیوار هست این هجوم ذرّه کاندر روزن دیوار هست

در پرستش سستم و در کام جوئی استوار:
بادشه را بندهٔ کم خدمت ِ پرخوار هست
دور باش از ریزه های استخوانم ، ای هما!
کاین بساط ِ دعوت ِ مرغان ِ آتش خوار هست
کهنه نخل ِ تازه از صرصر ز پا افتاده ام
خاکم ارکاوی ، هنوزم ریشه در گلزار هست

1-88 17 83-

چشم از ابر اشکبارترست از عرق ، جبه به بهار ترست گریه کرد از فریب و زارم کشت نگه از تیخ آبدارترست ای که خوی تو همچو روی تو نیست! دیده از دل امیدوارترست خسته از راه دور می آبم خسته از راه دور می آبم یا ز ترب پارهٔ فگارترست یا و قارترست یا و ترب پارهٔ فگارترست یا و ترب پارهٔ فگارترست

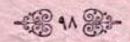
انتخاب غالب

شکوه از خوی دوست نتوان کرد بادهٔ تند سازگار ترست میرسد، گر بخویشتن نازد غالب از خویش خاکسار ترست

-@ 1V m-

ظهور بخشش حق را ذریعه بی سبیست وگرنه شرم گنه در شهار بی ادبیست رموز دین نشاس درست، و معذورم نهاد من عجمی و طریق من عربیست نشاط جم طلب از آسمان، نه شوکت جم قدح مباش زیاقوت، باده گر عِنبیست بود بطالع ما آفتاب تحت الارض فروغ صبح ازل، در شراب نیم شبیست نه هم پیالگی زاهدان بلائی بود؟ خوشست، گر تمی و پیش خلاف شرع نبیست خوشست، گر تمی و پیش خلاف شرع نبیست

عبودیت نکند اقتضای خواهشِ کام دعا بصیغهٔ امرست و امر بی ادبیست میان ِ غالب و واعظ نزاع شد، ساقی بیا به لابه؛ که هیجان ِ قوّت ِ غضبیست

نشاط معنویان از شرابخانهٔ تست فسون بابلیان فصلی از فسانهٔ تست بهام و آئنه، حرف جم و سکندر چیست ؟ که هرچه رفت بهر عهد، در زمانهٔ تست هم از احاطهٔ تست این که در جهان ما را قدم به بتکده و سر بر آستانهٔ تست فدم به بتکده و سر بر آستانهٔ تست به سپهر را، تو بتاراج ما گاشتهٔ نست به هرچه دزد ز ما برد، در خزانهٔ تست به هرچه دزد ز ما برد، در خزانهٔ تست به هرچه دزد ز ما برد، در خزانهٔ تست به هرچه دزد ز ما برد، در خزانهٔ تست به هرچه دزد ز ما برد، در خزانهٔ تست به

== ث ==

محوِ خودست، لیك نه چون من، درین چه بحث؟
او چون خودی نداشته دشمن، درین چه بحث؟
افسانه گوست غیر ؛ چه مهر افگنی برو؟
غم برنتابد این همه گفتن؛ درین چه بحث؟
جیحون و نیل نیست، دلست؛ از خدا بترس!
گر نیست خون دیده بدامن، درین چه بحث!
بعد از حزین، که رحمت حق بر روانش باد!
ما کرده ایم پرورش فن؛ درین چه بحث؟
او جسته جسته غالب و من دسته دسته ام
عرفی کسیست، لیك نه چون من؛ درین چه بحث؟

-= さ =

نقشم گرفته دوست ؛ نمودن چه احتیاج ؟ آئیسنهٔ مرا بزدودن چه احتیاج ؟ با پیرهن، ز ناز، فرو میرود بدل بند قبای دوست کشودن چه احتیاج؟ بند قبای دوست کشودن چه احتیاج؟ چون میتوان بره گزر دوست خاك شد بر خاك راه، ناصیه سودن چه احتیاج؟ در دست دیگریست، سفید و سیاه ما با روز و شب، بعربده بودن چه احتیاج؟

-#8 ···

جلوه می خواهیم، آتش شو، هوای ما مسنج دستگاه خویش بین و مدعای ما مسنج همنشین! دارو ده و دل در خدای پاك بند میروی از كار؛ درد بی دوای ما مسنج ای كه نعش ما بری! پندارم، از ما بوده دست مزد و و چه داری؟ خونبهای ما مسنج زاری ما در غم دل دید و شادی مرگ شد مردن دشمن ز تاثیر دعای ما مسنج مردن دشمن ز تاثیر دعای ما مسنج

درگزر زین پرده ، چون دمسازِ غالب نیستی مدعی! هنجارِ خود گیر و نوای ما مسنج

-= で =-

در پرده شکایت ز تو داریم ، و بیان هیچ زخم دل ما جمله دهانست ، و زبان هیچ ای حسن! گر از راست نرنجی ، سخنی هست : ناز این همه ، یعنی چه ؟ کر هیچ و دهان هیچ عالم همه مرآت وجودست ؛ عدم چیست ؟ تا کار کند چشم ، محیطست و کران هیچ در پردهٔ رسوائی منصور نوائیست دازت نشنودیم ازین خلوتیان هیچ عالم ، ز گرفتاری و اوهام برون آی بالله ! جهان هیچ و بد و نیك جهان هیچ بالله ! جهان هیچ و بد و نیك جهان هیچ

موجه از دریا، شعاع از مهر، حیرانی چراست؟ موجه از دریا، شعاع از مهر، حیرانی چراست؟ آسمان وهمست؛ از برجیس و کیوانش مگوی نقش ما هیچست؛ بر پنهان و پیدایش مپیچ دل از آن ِ تست و نعمتهای الوانش تراست سخت درهم، چون ساط خوان یغایش مپیچ پیش ازین کی بود؟ این هم التفاتی بوده است اینقدر بر خود، ز رنجشهای بیجایش، مپیچ نعش غالب همچنین بر جا گزار؛ آخر شبست نعش غالب همچنین بر جا گزار؛ آخر شبست خین و در کیکی پرند گوهر آمایش مپیچ خین و در کیکی پرند گوهر آمایش مپیچ

== て ==

پیش ازین ، باد ِ بهار این همه سرمست نبود شبنم ِ ماست که تر کرده دماغ ِ دم صبح حقی آن گرمی، هنگامه که دارم بشناس ای که در بزم تو مانم بچراغ دم صبح!

一三さ=

ای جمال ِ تو، بتاراج ِ نظرها، گستاخ! وی خرام ِ تو، بیامالی، سرها، گستاخ! داغ ِ شوق ِ تو، به آرایش ِ دلها، سرگرم! دخم ِ تبغ ِ تو، به گلگشت ِ جگرها، گستاخ!

-®1·1®

با تو شد همسخن، پیامگزار پاسخ؟ چه شکیم بارزش پاسخ؟ قاصد من براه مرده و من همچنان در شمارهٔ فرسخ! مرگ غالب دلت بدرد آورد خویش را کشت و هرزه کشت، آوخ!

____ s <u>=</u>__

ز قاتلی بعذابم، که تیخ و خنجر را بحکم وسوسه، زهراب بی شگون ندهد! بمن گرای و وفا جو؛ که ساده برهمنم: بسنگ هرکه دهد دل، بغمزه چون ندهد؟

-881·A83-

نگاهش ار بسرِ نامـهٔ وفا ریزد سوادِ صفحه زکاغذ، چو توتیا، ریزد بفرقِ ما اگرش ناگهان گزار افتد چو گرد، سایه ز بال و پرِ هما ریزد

-181.183

به بند پرسش حالم نمی توان افتاد توان شناخت ز بندی که بر زبان افتاد هم از تصرف بیتابی، زلیخا بود بچاه یوسف، اگر راه کاروان افتاد بخاه یوسف، اگر راه کاروان افتاد

-緩11.8

غم چو بهم درافگند، روکه مراد میدهد: دانه ذخیره میکند، کاه بیاد میدهد مست عطای خودکند ساقی، ما، نه مست می: داده زیاد می برد، بسکه زیاد میدهد

-811183-

دل ، اسباب طرب گرده ، در بند غم نان شد زراعتگاه دهقان می شود ، چون باغ ویران شد خدا را ، ای بتان! گرد دلش گردیدنی دارد دریغا آبروی دیر! گر غالب مسلمان شد

-11189-

راز از سینه بمضراب نریزیم برون سازِ عاشق، ز شکستن، بصدا می آید رفته، در حسرت نقش قدمی، عمر بسر جادهٔ را که بسر منزل ما می آید

-**8811783**-

خوشست آن که با خویش جز غم ندارد ولی خوشترست آن که این هم ندارد گلت را نوا، نرگست را تماشا: تو داری بهاری که عالم ندارد

1 - 48 111 833-

مردهٔ صبح درین تیره شبانم دادند شمع کشتند و ز خرشید نشانم دادند رخ کشودند و لب هرزه سرایم بستند دل ربودند و دو چشم نگرانم دادند هرچه در جزیه ز گبران می، ناب آوردند بشب جمعهٔ ماه رمضانم دادند هرچه از دستگه پارس به یغی بردند تا بنالم، هم ازان جمله زبانم دادند

-110 8

تا کتم، دود شکایت زیبان برخیزد؟
برن آتش که شنیدن ز میان برخیزد
می رمی از من و خلق بگانست ز تو
بیمحابا شو و بنشین که گان برخیزد
جزوی از عالم و از همه عالم بیشم
همچو موئی که بتان را ز میان برخیزد

-1118

گویم سخنی، گرچه شنیدن نشناسد صبحیست شبم را که دمیدن نشناسد بی پرده شو از ناز و میندیش؛ که ما را چون آئنه، چشمیست که دیدن نشناسد پیوسته روان از مژه خون جگرستم رنگیست رخم را که پریدن نشناسد

- () 117 () -

هردم ، ز نشاطم ، دل ِ آزاد بجنبد تا کیست درین پرده که بی باد بجنبد؟

-#8 11A ##-

گم شد نشان من ، چو رسیدم بکنج دیر ما نند آن صدا که بگوش گران رسد در دام بهر دانه نیفتم ، مگر قفس چندان کنی بلند که تا آشیان رسد امید غلبه نیست ، بکیش مغان در آی می ، گر بجزیه دست نداد ، ارمغان رسد

-193119

عاشق، چوگفتیش که «برو»، زود میرود نازم بخواجگی! غضب آلود میرود از ناله ام مرنج ؛ که آخر شدست کار شمسع خموشم و ز سرم دود میرود

رشك وفا نگر، كه بدعوی گه رضا هر كس چگونه در پ، مقصود ميرود فرزند زير تيسخ پدر می نهد گلو گر خود پدر در آتش نمرود ميرود

-88 IV. 89-

دانست کز شهادتم امید حور بود برگشتنم زدین، دم بسمل، ضرور بود رفت آن که ما زحسن مدارا طمع کنیم سررشته، در کف و آرنی، گوی طور، بود بحرم مسنج رند و آنا الحق سرای را معشوقه خود نمای و نگهان غیور بود نازم بامتیاز که بگزشتن از گناه با دیگران زعفو و بما از غرور بود!

-@ ITI @3-

زگرمی، نگهت، خون دل بجوش آمد زشادی، ستمت، سینه در خروش آمد بجان نوید که شرم از میانهٔ هم رفت! به عیش مژده که وقت وداع هوش آمد! زوصل یار قناعت، کنون، به پیغامیست خزان چشم رسید و بهار گوش آمد خزان چشم رسید و بهار گوش آمد

-88 177 83-

جان، بر سرِ مکتوبِ تو، از شوق فشاندن از عهدهٔ تحریرِ جوابم بدر آورد ۱۲۳ ا

گرسنه به که برآید ز فاقه جانش و لرزد ازانکه در رسد از راه میههانش و لرزد نفس، بگرد دل از مهر، می تپد بفراقت چو طایری که بسوزانی آشیانش و لرزد

-@ 171 @-

آنانکه وصل یار همی آرزو کنند باید که خویش را بگدازند و اُو کنند وقتست کز روانی، می ، ساقبان برم بیمانه را جباب لب آبجو کنند بیمانه را جباب ببود ، غالبا! آلودهٔ ریا تسوان بود ، غالبا! پاکست خرقهٔ که به نمی شست وشو کنند پاکست خرقهٔ که به نمی شست وشو کنند

-@170 m-

چون گویم، از تو بر دل شیدا چه میرود؟
بنگر، بر آبگینه ز خارا چه میرود؟
گوئی: «مباد! در شکن طرّه خون شود،
دل زان تست، از گره ما چه میرود؟
هفت آسمان بگردش و ما در میانه ایم
غالب، دگر میرس که بر ما چه میرود

-@ 177 @-

نه از شرمست کز چشم وی آسان برنمی آید نگاهش، با درازیهای مژگان، برنمی آید سرت گردم! بزن تیغ و دری بر روی دل بکشا دلم تنگست؛ کار از زخم پیکان بر نمی آید بدوش خلق نعشم، عبرت صاحبدلان باشد بیای خود، کسی از کوی جانان برنمی آید بیای خود، کسی از کوی جانان برنمی آید

-18 ITV 83-

چه عیش از وعده، چون باور زعنوانم نمی آید؟
بنوعی گفت: «می آیم» که میدانم نمی آید
گزشتم زانکه بر زخم دل صد پاره خون گرید
خود او را خنده، بر چاك گریبانم، نمی آید
براه کعبه زادم نیست؛ شادم کز سبکباری
برفتن، پای بر خار مغیلانم نمی آید

دبیرم، شاعرم، رندم، ندیم، شیوه ها دارم گرفتم، رحم بر فریاد و افغانم نمی آید

-88 IYA 88-

چون پیوئی بزمین ، چرخ زمین تو شود ! خوش بهشتیست که کس راه نشین تو شود ! چون بسنجد که نه آنست ، بکاهد از شرم ماه یك چند ببالد که جبین تو شود

-@171®-

دل در افروختنش منت دامن نکشید شادم از آه که هم آتش و هم باد آمد! خیز و در ماتم ما سرمه فروشوی ز چشم وقت مشاطگی حسن خدا داد آمد بر در یار چه غوغاست ؟ عزیزان ، بروید خونها مزد سبکدستی جلاد آمد

-#8 Ir. #3-

دوش، کزگردش بختم گله، بر روی تو بود چشم سوی فلك و روی سخن سوی تو بود آنچه شب شمع گان کردی و رفتی بعتاب نفسم پرده کشای اثر خوی تو بود دوست دارم گرهی را که بکارم زده اند کاین همانست که پیوسته در ابروی تو بود کلاله و گل دمد از طرف مزارش پس مرگ تا چها در دل غالب هوس روی تو بود ا

-88 ITI 83-

گر چنین نازِ تو آمادهٔ یغها ماند به سکندر نرسد، هرچه ز دارا ماند در بغل دشنه نهان ساخته غالب، امروز مگزارید که ماتم زده تنها ماند!

-881TY 83-

در کلبهٔ ما ، از جگرِ سوخته ، بو برد با ما گله سنجید و شهاتت بعدو برد یك گریه پس از ضبط دو صد گریه رضا ده تا تلخی، آن زهر توانم ز گلو برد نازد به نكویان ، ز گرفتاری، غالب نازد به بگرو برد دلی را كه ازو برد گوئی ، بگرو برد دلی را كه ازو برد

-@ ITT -

نادان صنم من روش کار نداند بر هرکه کند رحم، سر از بار نداند بی دشنه و خنجر، نبود معتقد زخم دلهای عزیزان ، بغم افگار نداند بر تشنه لب بادیه ، سوزد داش ، از مهر اندوه جگر تشنه دیدار نداند دل را ، بغم ، آتشکدهٔ راز نسنجد دم را ، به تف ناله ، شرربار نداند دشوار بود مردن و دشوار تر از مرگ آنست که من میرم و دشوار نداند!

- 18 1rt 83-

خوشم که گنبد پرخ کهن فروریزد اگرچه خود همه بر فرق من فروریزد ز جوش شکوهٔ بیداد دوست می ترسم مباد ۱ مهر سکوت از دهن فروریزد دهد به مجلسیان باده و به نوبت من بمن نماید و در انجمن فروریزد مکن به پرسشم از شکوه منع ؛ کاین خونیست که خود ز زخم ، دم دوختن ، فروریزد

-88 ITO 88-

بوصل ، لطف باندازهٔ تحمل کن که مرگ تشنه بود ، آب چون ز سر گزرد نفس ، ز آبله های دلم ، بر آرد سر چنان که رشته ، در آمودن ، از گهر گزرد

-88 177 83-

نیست وقتی که بما کاهشی از غم نرسد نوبت سوختن ما به جهنم نرسد خواجه فردوس ، به میراث ، تمنا دارد وای اگر در روش نسل به آدم نرسد هر کما دشنهٔ شوق تو جراحت بارد جز خراشی ، به جگرگوشهٔ آدهم نرسد طوبی فیض تو هر جا گل و بار افشاند جز نسیمی ، به پرستش گم مربم نرسد جز نسیمی ، به پرستش گم مربم نرسد

-@ ITV -

آزادگیست سازی، اما صدا ندارد از هرچه درگزشتیم، آواز پا ندارد ای سبزهٔ سرِ ره! از جورِ پا چه نالی؟ در کیش ِ روزگاران، گل خونبها ندارد «برخویشتن به بخشای»، گفتم: «دگر تو دانی دارم دلی که دیگر تاب ِ جفا ندارد»

-88 ITA 883-

شوقم، ز پند، بر درِ فریاد می زند بر آتشِ من، آب دم از باد می زند منون ِ کاوشِ مژه و نیشتر نیم دل موجِ خون، ز دردِ خدا داد، می زند

-88 179 88-

« باید ز می هرآینه پرهیز » گفته اند آری ، دروغ مصلحت آمیز گفته اند خون ریختن بکوی تو ، کردارِ چشمِ ماست مردم ترا برای چه خونریز گفته اند ؟

-88 11·89-

ای لاله ۱ بر دلی که سیه کردهٔ مناز داغ تو بر دماغ که بوی کباب زد ؟

-88111883-

نگ فرهادم بفرسنگ از وفا دور افگند ا عشق کافر، شغل جان دادن بمزدور افگند ا چون بجوید کام، تا لختی پرستاری کنم، خویش را بر رخت خواب، از ناز، رنجور افگند وقت کار، این جنبش خلخال کاندر ساق تست حلقهٔ رغبت بگوش خون منصور افگند

بره، با نقش ِ پای خویشم، از غیرت، سری باشد که ترسم، دوست جویان را بکویش رهبری باشد

-8811189-

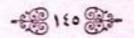
چه گویم سوزِ دل با چون تو غم نادیده بدمستی مثالی وا نمایم ، گر کباب و اخگری باشد نخواهد بود رسم آنجا ، بدیوان داوری بردن گرفتم ، کشورِ مهر و وفا را داوری باشد مکیدم آن قدر کز بوسه و دشنام خالی شد لب یارست و حرفی چند ، گو با دیگری باشد

-#8 187 @}-

دل نه تنها ، ز فراقِ تو ، فغان ساز دهد رفتن عکس تو از آئدنه آواز دهد من سر از پا نشناسم برهِ سعی ، و سپهر هردم انجام مرا جلوهٔ آغاز دهد

- 18 111 BB-

کو فنا؟ تا همه آلایش پندار بَرَد از صُور جلوه و از آئدنه زنگار برد گفته باشی که «بهر حیله در آتش فگنش، غیر میخواست، مرا بی تو بگلزار برد خونچکانست نسم از اثرِ نالهٔ من کیست کز سعی نظر بی بدرِ یار برد؟

چاك از جيبم بدامان ميرود ؟
تا چه بر چاك از گريبان ميرود ؟
جوهرِ طبعم درخشانست ؛ ليك روزم اندر ابر پنهان ميرود بگزر از دشمن ؛ دلش سختست سخت آبروی تير و پيكان ميرود كيست ؟ تا گويد بدان ايوان نشين آنچه بر غالب ز دربان ميرود

-8818783

نومیدی، ما گردشِ ایام ندارد روزی که سیه شد، سحر و شام ندارد بی نقش وجود تو، سراپای من، از ضعف چون بستر خوابست که اندام ندارد

-- 11V 33-

چه خیزد از سخنی کز درون ِ جان نبود ؟

بریده باد زبانی که خونچکان نبود ؟

نگفته ام : «ستم از جانبِ خداست ، ؛ ولی خدا ، به عهد تو ، بر خلق مهربان نبود زخویش رفته ام و فرصتی طمع دارم که باز گردم و جز دوست ارمغان نبود فروبرد نفس سرد من جهنم وا گر نشاط ِ عطای تو درمیان نبود اگر نشاط ِ عطای تو درمیان نبود

بالتفاتِ نگارم، چه جای تهنیتست؟ دعا کنید که نوعی ز امتحان نبود!

-@18A®)-

بتان شهر ستم پیشه شهربارانند که در ستم روش آموز روزگارانند برند دل به ادائی که کس گان نبرد فغان! ز پرده نشینان که پرده دارانند نه زرع و کشت شناسند، نی حدیقه و باغ ز جهر باده، هوا خواه باد و بارانند ز وعده گشته پشیان و بهر دفع ملال امیدوار به مرگ امیدواراند

-銀川歌-

دلستانان بحیل اند، ارچه جفا نیز کنند از وفائی که نکردند، حیا نیز کنند خسته تا جان ندهد ، وعدهٔ دیدار دهند عشوه ، خواهند که در کارِ قضا نیز کنند اندران روز که پرسش رود از هرچه گزشت کاش! با ما سخن از حسرت ما نیز کنند از درختان خزان دیده نباشم ؛ کاینها ناز بر تازگی برگ و نوا نیز کنند حلق غالب نگر و دشنهٔ شعدی که سرود حق خوبرویان جفاییشه وفا نیز کنند ، خوبرویان جفاییشه وفا نیز کنند ،

- 10· B}-

دماغ اهل فنا نشاه بلا دارد بفرقم، اره طلوع پر هما دارد کشاد شست ادای تو دلنشین منست اگر خدنگ تو در دل نشست، جا دارد فغان! که رحم بدآموز یار شد، غالب روا نداشت که بر ما ستم روا دارد

-@101®

نقاب دار که آئین رهزنی دارد جمال یوسنی و فتر بهمنی دارد یاده گر 'بودم میل، شاعرم، نه فقیه سخن چه ننگ ز آلوده دامنی دارد ؟

-@101®-

ز رشکست این که در عشق آرزوی مردنم باشد تو جان عالمی ؛ حیفست گر جان در تمنم باشد تو داری دین و ایمانی ؛ بترس از دیو و نیرنگش چو نبود توشهٔ راهی ، چه باك از رهزنم باشد ؟

-@ 10T -

حور بهشتی زیاد، آن بت کشمیر برد بیم صراط از نهاد، آن دم شمشیر برد شبرَوی، غمزهٔ، صبر و دل و دین ربود جان، که ازو باز ماند، شحنهٔ تقدیر برد

-#B 101 BB-

تا چند بلهوس می ، و عاشق ستم کشد ؟ کو فننه ؟ تا بداوری هم علم کشد دل را ، بکار ناز چه سرگرم کرده ؟ یعنی بخویش هم کند و از تو هم کشد صهبا حلال ، زاهد شب زنده دار را اما بشرط آن که همان صبحدم کشد

-@ 100 @}-

گفتند حور و کوثر و دادند ذوق کار منعست نام شاهد و می آشکار کرد نعش مرا بسوز؛ کم از برهمن نتیم نتگ نسوختن نتوان در مزار برد پیشم ازان بپرس که پرسی و اهل کوی گویند: «خسته زحمت خود زین دیار برد»

-18 107 mg-

بچشم مدعی، همچون چراغ روز، بی نورم چراغ گر، بفرض، از پرتو خرشید درگیرد گم در وی؛ زرشکست اینکه غمخواری نمی خواهم که ترسم یابد او را هرکه از حالم خبر گیرد سرت گردم! اگر پای نزاکت درمیان نبود تنم، از لاغری، صد خرده بر موی کمر گیرد

-@ 10V @

تنگست دلم ؛ حوصلهٔ راز ندارد آه! از نی تیرِ تو که آواز ندارد هر داشده ، از دوست در انداز سپاسیست مانا که نگاه ِ غلط انداز ندارد

-圖10八部-

لـبم، از زمزمهٔ ياد ٍ تو، خاموش مباد! غيرِ تمثال ٍ تو، نقش ٍ ورق ٍ هوش مباد! رهروِ بادیــهٔ شوق سبك سیرانند بارِ سر نیز، درین مرحله، بر دوش مباد!

-#8 109 89-

هر ذره را ، فلك بزمین بوس میرسد گر خاك را ست دعوی ناموس ، میرسد زینسان که خو گرفتهٔ عاشق کشیست حسن مر شمع را شکایت فانوس میرسد خود پیش خود کفیل گرفتاری منست هردم ، بپرسش دل مایوس میرسد بیرون میا ز خانه ، به هنگام نیمروز رشك آیدم که سایه بیابوس میرسد

-1881-

ازان سرمایهٔ خوبی، بوصلم کام دل 'جستن بدان ماند که موری خرمنی را در کمین باشد نسوزد بر خودم دل، گر بسوزد برق خرمن را که دانم آنچه از من رفت، حقّ خوشه چین باشد به پیر خانقه، در روضه یکجا خوش توان بودن بشرط آن که از ما باده وز شیخ آنگین باشد چه رفت از زهره با هاروت ؟ خاکم در دهن بادا! تو مریم باشی و کار تو با روح الامین باشد ازان گردی که در راهش نشیند بر رخم، غالب ازان گردی که در راهش نشیند بر رخم، غالب چه خیزد ؟ چون هم از من رخ، هم از من آستین باشد

از رشك كرد ، آنچه بمن روزگار كرد در خستگی نشاط مرا دید ، خوار كرد بد كرد چون سپهر بمن ، گرچه من بدم ، باید بدین حساب ز نیكان شهار كرد لنگرگسست صرصر و كشتی شكست موج دانا خورد دریغ كه نادان چه كار كرد

عمری به تیرگی بسر آورده ام که مرگ شادم بروشنائی، شمع مزار کرد نومیدی از تو کفر و تو راضی نهٔ بکفر نومیدی م دگر ، بتو امیدوار کرد

-@171 @}-

بذوقی سر، ز مستی، در قفای رهروان دارد که، پنداری، کمند یار همچون مار جان دارد «خدارا! وقت پرسش نیست»، گفتم: «بگزر از غالب که هم جان بر لب و هم داستانها بر زبان دارد»

-@17F®-

صاحبداست و نامور ، عشقم بسامان خوش نکرد آشوب پیدا ننگ او ، اندوه پنهان خوش نکرد آن خود بیازی میبرد ، وین را دو جو می نشمرد بنمودمش دین ، خنده زد؛ آوردمش جان ، خوش نکرد

با من میاویز، ای پدر! فرزندِ آزر را نگر هرکس که شد صاحب نظر، دین ِ بزرگان خوش نکرد

-總1718

قدرِ مشتاقان چه داند، دردِ ما چندش بود ؟
آنکه دایم کار با دلهای خورسندش بود شاهدِ ما همنشین آرای و رنگین محفلست لاجرم، در بندِ خویشست آنکه در بندش بود غالبا! زنهار! بعد از ما، بخون ما مگیر قاتل ما را که حاکم آرزومندش بود قاتل ما را که حاکم آرزومندش بود

-@ 170 BB-

چرخ ، هر روزم ، غم فردا بخوردن می دهد تا قیامت فارغ از فکر معاشم کرده اند

-@111®-

کسی با من چه، در صورت پرستی، حرف دین گوید؟ ز آزر گفت، دانم، گر ز صورت آفرین گوید شناسد جای غم دل را و خود را دلربا داند عجب دارد، اگر دلدادهٔ خود را غمین گوید رهم افتاده، بهر دانه، سوی دام صیادی که حرف کنج با همراز خویش اندر کمین گوید گزارد آنچه برق از خرمن، اندر دشت بگزارم که ترسم، چون بچینم، کس بطنزم خوشه چین گوید

من بوفا مردم و رقیب بدرزد نیمه لبش انگین و نیمه تبرزد کیست درین خانه؟ کر خطوط شعاعی مهر، نفس ریزه ها ، به روزن در، زد دعوی او را بود دلیل بدیهی خندهٔ دندان نما ، به حسن گهر، زد کام نه بخشیدهٔ ، گنه چه شماری؟ غالب مسکین بالتفات نیرزد غالب مسکین بالتفات نیرزد

-8817A84-

بدین قدر که لبی تر کنی و من بمکم ترا ز بادهٔ نوشین چه مایه کم گردد ؟ رسیده ایم بکوی تو ؛ جای آن دارد که عمر صرف زمین بوسی، قدم گردد

-8817489-

یدل نشد، ار دل به بت ِ غالیه مو داد گوئی، مگر آن دل که ز من برد، باو داد سختست دل ِ غیر و گر از ننگ نگوئی برگشتن مؤگان ِ تو گوید که چه روداد زین ساده دلی داد! که چون دید بخوابم ترسید خود و مؤدهٔ مرگم بعدو داد

-@1V. -

نهم جبین بدرش، آستان بگرداند نشینمش بسر ره، عنان بگرداند ببزم ِ باده ، به ساقیگری ، ازو چه عجب که پیر صومعه را درمیان بگرداند ؟

-₩ IVI ∰-

چو زه، بقصد نشان، بر کان بجنباند تپد ز رشك دلم، تا نشان بجنباند دعا كدام و چه دشنام؟ تشنهٔ سخنیم بكام ماست زبان، چون زبان بجنباند هنوز بیخبری زانکه جبهه بر در تو نسوده ایم چنان بجنباند نسوده ایم چنان بجنباند

-@ IVT -

تیغت ، ز فرق تا بگلویم ، رسیده باد! شوخی ز حد گزشت ؛ زبانم بریده باد! گر رفته ام ز کوی تو، آسان نرفته ام این قصه از زبان عزیزان شنیده باد!

-8 IVI

از تیرگی، طرهٔ شبرنگ ، نظرها پرواز، دران صبح بناگوش ، نکردند گر داغ نهادند و گر درد فزودند نازم ، که به هنگامه فراموش نکردند! گر خود بغلامی نه پزیرند ، گدا باش! بر در بزن آن حلقه که در گوش نکردند

-@1V1®-

تاجر شوق ، بدان ره ، بتجارت نرود که ره انجامد و سرمایه بغارت نرود تو، بیك قطرهٔ خون ، ترك وضو گیری و ما سیل خون ، از مژه رانیم و طهارت نرود غالب خسته ، بكوی تو، رهین تپشیست که به شاهی نه نشیند ، به وزارت نرود که به شاهی نه نشیند ، به وزارت نرود

== $\cdot =$

بنی دارم، ز شنگی، روزگاران خو، بهاران بر به مستی، خویش را گردآر و گوی از هوشیاران بر ندارد شیر و خرما ذوق ِ صهبا؛ رحم می آید! نشاط ِ عید، از ما هدیه سوی روزه داران، بر

-@ IV1 @-

چه جنون تاز هوای گل و خارست ، بهار کاین چنین قطره زن از ابر بهارست ، بهار شوخی، خوی ترا قاعده دانست ، خزان خوبی، روی ترا آئنه دارست ، بهار

-@ IVV @3-

یبا و جوشِ تمنای دیدنم بنگر چو اشك، از سرِ مژگان چکیدنم بنگر ز من، بجرم تیبدن، کناره می کردی بیا بخاكِ من و آرمیدنم بنگر شنیده ام که نه بینی ، و نا امید نیم ندیدن تو شنیدم ، شنیدنم بنگر دمید دانه و بالید و آشیان گه شد در انتظار هما ، دام چیدنم بنگر تواضعی نکنم بی تواضعی ، غالب بسایهٔ خم تینش خمیدنم بنگر بسایهٔ خم تینش خمیدنم بنگر

-@ 1VA ∰-

بمرگ من اکه پس از من ، زمرگ من یاد آر!

بکوی خویشتن ، آن نعش بی کفن یاد آر!

من آن نیم که ز مرگم جهان بهم نخورد ؛

فغان زاهد و فریاد برهمن یاد آر!

یام و در ، ز هجوم جوان و پیر بگوی

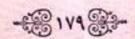
بکوی و برزن ، از اندوم مرد و زن یاد آر

خروش و زاری من ، در سیاهی شب زلف

دم فضادن دل در چه ذقن ، یاد آر

دم فضادن دل در چه ذقن ، یاد آر

هزار خسته و رنجور در جهان داری یکی، زغالب رنجور خسته تن یاد آر!

بی دوست، زبس، خاك فشاندیم بسر بر صد چشمه روانست، بدان راهگزر بر غلتانی، اشكم بود، از حسرت دیدار: آبیست نگاهم كه به پیچد به گهر بر امید كه خال رخ شیرین شود، آخر چشمی كه سیه ساخته خسرو به شكر بر بالد بخود آن مایه كه در باغ نه گنجد سروی كه كشندش، به تمنای تو، در بر مطرب به غزل خوانی و غالب به سماعست مطرب به غزل خوانی و غالب به سماعست ساق، می و آلات می از حلقه بدربر ساق، می و آلات می از حلقه بدربر

-- 1A. 33-

ای دل! از گابن امید نشانی بمن آر نیست گر تازه گلی، برگ خزانی بمن آر تا ، دگر، زخم بناسور تونگر گردد هدیهٔ از کف آلماس فشانی بمن آر همدم روز گدائی! سبك از جا برخیز جان گرو، جامه گرو، رطل گرانی بمن آر یا رب! این مایه وجود از عدم آوردهٔ تست بوسهٔ چند هم، از کنج دهانی، بمن آر

-@1A1 @-

بر دل ، نفس ِ غم ! سرآور ! چون ناله ، مرا ز من برآور! یا پایے آرزو یسفزای یا خواهش ما ز در درآور! عمری ، ز هلاك تلخ تر ، رفت مرگی ، ز حیات خوشتر ، آور!

-@1AT -

ای ذوق نواسنجی ا بازم بخروش آور! غوغای شیخونی ، بر 'بنگه هوش آور! گر خود نجهد از سر ، از دیده فروبارم! گر خود نجهد از سر ، از دیده فروبارم! دل خون کن و آن خون را در سینه بجوش آور! گاهی ، بسبکدستی ، از باده ز خویشم بر! گاهی ، به سیه مستی ، از نغمه بهوش آور! غالب ، که بقایش باد! همپای توگر ناید ، باری ، غزلی فردی زان موینه پوش آور! باری ، غزلی فردی زان موینه پوش آور!

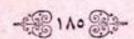
- 1AT 83-

درگریه، از بس نازکی، رخ مانده بر خاکش نگر وان سینه سودن، از تپش، بر خاك ِ نمناكش نگر برقی که جانها سوختی، دل از جفا سردش بین شوخی که خونها ریختی، دست از حنا پاکش نگر آن کو بخلوت، با خدا هرگز نکردی التجا نالان به پیش هر کسی، از جور افلاکش نگر بر آستان دیگری، در شکر دربانش بین در کوی از خود کمتری، در رشك خاشاکش نگر خواند به امید اثر، اشعار غالب هر سحر از نکته چنی درگزر، فرهنگ و ادراکش نگر از نکته چنی درگزر، فرهنگ و ادراکش نگر

= :=

یا رب! ز جنون طرح غمی در نظرم ریز! صد بادیه، در قالب دیوار و درم، ریز! از مهر جهانتاب، امید نظرم نیست این تشت پرازآتش سوزان بسرم ریز! هر خون که عبث گرم شود، در دلم افگن هر برق که بیصرفه جهد، بر اثرم ریز!

گیرم که به افشاندن ِ آلماس نیرزم مشتی نمك ِ سوده ، بزخم جگرم ریز!

ای شوق! بما عربده بسیار میاموز ابرام بدرویسزهٔ دیدار میاموز صورتکده شد کلبهٔ من سربسر، ای چشم! انگیختن نقش ز دیوار میاموز

-@1AT @-

خون، قطره قطره ، می چکد از چشم تر ، هنوز نگسسته ایم بخیهٔ زخم جگر ، هنوز تا خود پس از رسیدن ِ قاصد چه رو دهد ؟ خوش می کنم دلی بامید ِ خبر ، هنوز خوش می کنم دلی بامید ِ خبر ، هنوز

-88 1AV 89-

یقین عشق کن و از سرِ کمان برخیز به آشتی به نشین یا به امتحان برخیز تو دودی، ای گله! کام و زبان نه درخور تست

بدل فروشو و از مغز استخوان برخیز
رقیب یافته تقریب رخ بیا سودن

ترا که گفت که « از بزم سرگران برخیز »

سبوچه دهمت هر سحر ز می ، غالب

خدای را! ز سر کوچهٔ مغان برخیز

خدای را! ز سر کوچهٔ مغان برخیز

-81M8-

با همه گرگشتگی، خالی بود جایم، هنوز گاه گاهی، در خیال ِ خویش می آیم، هنوز

___ w <u>__</u>

داغ تلخ گویانم، لذت سم از من پرس محو تندخویانم، حیرت رم از من پرس نیست با غنودنها، برگ پر کشودنها از عدم برون آمد، سعی آدم از من پرس

تیخ ِ غمزه با اغیار آنچه کرد، میدانی خنجرِ تغافل را تیزی، دم از من پرس خلد را نهادم من؛ لطف کوثر از من جوی کعبه را سوادم من؛ شور زمزم از من پرس کعبه را سوادم من؛ شور زمزم از من پرس

-8819·83-

کاشانه نشین عشوه گری را چه کند کس؟
بی فتنه سر ره گزری را چه کند کس؟
گر سرخوشی از باده مرادست، بیاشام!
واعظ، تو و یزدان! خبری را چه کندکس؟
نا یافته بارم، به نراندن چه شکیبم!
گیرم که خود از تست، دری را چه کندکس؟

-8819188-

بی پرده ، تاب محرمی راز ما مجوی خونگشتن دل ، از مژه و آستین شناس بی غم نهاد مرد گرامی نمی شود زنهار! قدر خاطرِ اندوهگین شناس

-@14T®>

تیغ از نیام، بیهده، بیرون نکرده کس ما را بهیچ کشته و ممنون نکرده کس یا رب! بزاهدان چه دهی خلد رایگان؟ جور بتان ندیده و دل خون نکرده کس

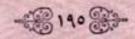
-@19r@-

رحمی از معشوق هرجا در کتابی بنگری برکنارِ آن ورق ، جانها فدایش ، می نویس

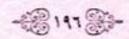
____ ش ____

دوشم، آهنگ عشا بود که آمد درگوش ناله از تار ردائی که مرا بود بدوش کای خس شعلهٔ آواز موذن ۱ زنهار! از یی گری هنگامه ، منه دل بخروش از یی گری هنگامه ، منه دل بخروش

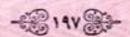
حاصل آنست ازین جمله نبودن که مباش ما نه افسانه سرائيم و تو افسانه نيوش! گفتم: «از رنگ به بیرنگی اگر آرم روی ره دگر چون سپرم؟ «گفت: «ز خود دیده بپوش» جستم از جای، ولی هوش و خرد پیشاپیش رفتم از خویش ، ولی علم و عمل دوشادوش تا به بزمی که بیك وقت ا درانجا دیدم باده پیمودن ِ امروز و بخون خفتن ِ دوش همچو خرشید ، کزو ذره درخشان گردد خورده ساقی می و گردیده جهانی مدهوش همه محسوس بود ایزد، و عالم معقول غالب، این زمزمه آواز نخواهد، خاموش!

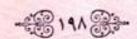
نیست معبودش حریفِ تابِ ناز آوردنش پیشِ آتش دیده ام، روزی، نیاز آوردنش تا خود از بهرِ نثارِ کیست؟ می میرم زرشك،
خضر و چندین کوشش و عمرِ دراز آوردنش
رحمت حق باد برهمدم! که داند، مست مست
بر سرِ نعشم، به تقریبِ نماز آوردنش

بعرض شهرت خویش ، احتیاج ما دارد چو شعلهٔ که نیاز اوفتد به خار و خسش ز رنگ و بوی گل و غنچه ، در نظر دارم غبار قافلهٔ عمر و نالهٔ جرسش خوشم که دوست خود آنمایه یوفا باشد که در گان نسگالم امیدگاه کسش

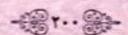
خوشا حالم! تن آتش، بستر آتش سپندی کو ؟ که افشانم بر آتش ز رشك سينه گرمى كه دارم كشد، از شعله، بر خود خنجر، آتش

دود سودائی تشی بست، آسمان نامیدمش دیده بر خواب پریشان زد، جهان نامیدمش باد دامن زد بر آتش، نوبهاران خواندمش داغ گشت آن شعله از مستی، خزان نامیدمش بود در پهلو به تمکینی که دل می گفتمش رفت از شوخی بآئیدنی که جان نامیدمش تا نهم بر وی سپاس خدمتی از خویشتن بود صاحب خانه، اما میهان نامیدمش بود امید شیوهٔ صبر آزمائی زیستم بر امید شیوهٔ صبر آزمائی زیستم بر امید شیوهٔ صبر آزمائی زیستم بود ماد من و من امتحان نامیدمش تو 'بریدی از من و من امتحان نامیدمش

-®141®-

ز لکنت ، می تهد نبض رگ العل گهر بارش شهید انتظار جلوهٔ خویشست ، گفتارش ادای لا ابالی شیوه مستی در نظر دارم سر پرشورم ، از آشفتگی ، ماند بدستارش بتی دارم که ، گوئی ، گر بروی سبزه بخرامد زمین ، چون طوطی ابسمل ، تهد از ذوق رفتارش وکالت کرد خواهم روز محشر کشتگانش را نباشد ، تا دران هنگامه ، جز با من سروکارش نباشد ، تا دران هنگامه ، جز با من سروکارش نباشد ، تا دران هنگامه ، جز با من سروکارش مرت گردم ا تو میدانی که مردن نیستی راضی سرت گردم ا تو میدانی که مردن نیست دشوارش

من و نظارهٔ روئی که وقت ِ جلوه ، از تابش همی بر خویشتن لرزد ، پس ِ آئینه ، سیابش بذوق باده، داغ آن حریف دوزخ آشامم که هر جا بنگرد آتش، بگردد در دهن آبش به فیض شرع، بر نفس مرور یافتم دستی چو آن دزدی که گیرد شحنه ناگاهان بمهتابش ازین رخت شراب آلودهات ننگ آیدم، غالب خدا را ایا بشو، یا بفگن اندر راه سیلابش خدا را ایا بشو، یا بفگن اندر راه سیلابش

چون عكس پل بسيل، بذوق بلا برقص جا را نگاه دار و هم از خود جدا برقص هم بر نواى چغد، طريق سماع گير هم در هواى جنبش بال هما برقص غالب، بدين نشاط كه وابسته كه بر خويشتن ببال و به بند بلا برقص بر خويشتن ببال و به بند بلا برقص

____ ___

دل در غمش بسوز، که جان میدهد عوض ور جان دهی، غمی به ازان میدهد عوض از هرچه نقش وهم و گانست، درگزر کو خود، برون زوهم و گان میدهد عوض پاداش هر وفا بجفای دگر کند غالب، به بین که دوست چسان میدهد عوض غالب، به بین که دوست چسان میدهد عوض

_== b ==-

گوئی که دهان! وفا؛ که وفا بوده است شرط، آری، همین ز جانب ما بوده است شرط تا نگزرم ز کعبه، چه بینم؟ که خود ز دیر رفتن بکعبه، رو بقف بوده است شرط غالب، بعالمی که توئی، خون دل بنوش از بهر باده، برگ و نوا بوده است شرط از بهر باده، برگ و نوا بوده است شرط

-{B7.1 B}-

تکیه بر عهد زبان تو غلط بود ، غلط ؛
کان خود از طرز بیان تو غلط بود ، غلط
آن که گفت ، از من دلخسته به پیش تو ، رقیب
که «غلط بود » ، بجان تو ! غلط بود ، غلط
این مسلم که لب هینچ مگوئی داری
خاطر هیچ مدان تو غلط بود ، غلط
خاطر هیچ مدان تو غلط بود ، غلط
آخر ، ای بوقلمون جلوه ! کجائی ؟ کاینجا
هرچه دادند نشان تو غلط بود ، غلط

== 世==

مراکه باده ندارم، ز روزگار چه حظ؟

تراکه هست و نیاشای ، از بهار چه حظ؟

خوشست کوثر و پاکست بادهٔ که دروست

از آن رحیق مقدس ، درین خمار چه حظ؟

بذوق بی خبر از در در آمدن محوّم بوعده ام چه نیاز و ز انتظار چه حظ؟

-881·189-

تا رغبت وطن نبود، از سفر چه حظ؟
آنراکه نیست خانه به شهر، از خبر چه حظ؟
تا فتنه در نظر نه نهی، از نظر چه سود؟
تا دشنه بر جگر نخوری، از جگر چه حظ؟
باید نبشت نکتهٔ غالب بآبِ زر:
باید نبشت نود، از سیم و زر چه حظ؟،

= ع =

جان بناموس دهی چند فراهم شده اند؛ ورنه خود با تو چه بودست، رگ گردن شمع؟ روزم، از تیرگی، آن وسوسه ریزد بنظر که شب تار، به هنگام فرو مردن شمع

-- T.V.

شادم که بر انکارِ من ، شیخ و برهمن گشته جمع کز اختلاف کفر و دین ، خود خاطرِ من گشته جمع ای آنکه بر خاك درش تنهای بیجان دیدهٔ ا بر گوشهٔ بامش ، نگر ، جانهای بی تن گشته جمع صبحست و گوناگون اثر ، غالب ، چه خسی بیخبر نیکان به مسجد رفته در ، رندان بگلشن گشته جمع

== غ ==

بخون تپم بسرِ رهگزر، دروغ، دروغ! نشان دهم به رهت صد خطر، دروغ، دروغ! طراوت شکرن جیب و آستینت کو؟ ز نامه دم مزن، ای نامه بر! دروغ، دروغ!

- (R) Y1. R)-

هنگام بوسه ، بر لبِ جانان خورم دریغ در تشنگی ، به چشمهٔ حیوان خورم دریغ زین دود و زین شراره که در سینهٔ منست سازم سپهر، گر نه بسامان خورم دریغ

<u>=</u> ف <u>=</u>

گل و شمعم، بمزار شهدا گشت تلف نشدی راضی و عمرم بدعا گشت تلف آمدی دیر به پرسش؛ چه نثارت آرم؟ من و عمری که باندوه وفا گشت تلف! گیرم، امروز دهی کام دل! آن حسن کجا؟ اجر ناکامی، سی سالهٔ ما گشت تلف اجر ناکامی، سی سالهٔ ما گشت تلف

-Brit

ای کرده غرقم بیخبرا شو زین نشانها یك طرف رختم بساحل یك طرف، شستم بدریا یك طرف از عشق و حسن ما و تو، با همدگر در گفتگو خسرو به مجنون یك طرف، شیرین به لیلی یك طرف

ای آئینه پیشِ نظر، مستانه بر خود جلوه گر! رحمی بجان ِ خویش کن، غمخواری، ما یك طرف!

___ ق ___

براه ِ شوق ، بر آن آب ، خون همی گریم که قطره قطره ، چو ابرم ، چکیده از ابریق ترا به پهلوی میخانه جا دهم ، غالب بشرط آن که قناعت کنی ببوی رحیق بشرط آن که قناعت کنی ببوی رحیق

-@118

به بزم باده ، گریبان کشودنش نگرید خوشا بهانهٔ مستی ! خوشا رعایت شوق ! بخود مناز و به آموزگاریم بهزیر من و نهایت عشق و تو و بدایت شوق !

مرد آنکه در هجوم تمنا شود هلاك از رشك تشنه که بدریا شود هلاك نازم به کشتهٔ که چو یابد دوباره عمر در عذر التفات مسیحا شود هلاك! با خضر گر نمی روم، از بیم ناکسیست ترسم، ز ننگ همرهی، ما شود هلاك ترسم، ز ننگ همرهی، ما شود هلاك

-8113

بحر اگر موجزنست ، از خس و خاشاك چه باك ؟

با تو ، زاندیشه چه اندیشه ، و از باك چه باك ؟

وحشتی نیست ، اگر خانه چراغی دارد

با دل ، از تیرگی زاویهٔ خاك ، چه باك ؟

-8 TIV 89-

سبك روحم ؛ بود بارِ من اندك ؟ چرا نشارى آزارِ من اندك ؟ ازین پرسش که بسیارست از تو شد اندوه دلرِ زارِ من اندك شد اندوه دلرِ زارِ من اندك

مدان کر دست برد تست ، گر هست متاع صبر در بار من اندك وجودم خوان یغا بود غم را تو هم بردی ز بسیار من اندك تو هم بردی ز بسیار من اندك

—= & ==

ای ترا و مرا، درین نیرنگ دهن و چشم و دست و دل همه تنگ ا شکوه و شکر، هرزه و باطل غالب و دوست، آبگینه و سنگ

== J ==-

نه مرا دولت دنیا، نه مرا اجرِ جمیل نه چو نمرود توانا، نه شکیبا چو خلیل با رقیبان، کف ساقی، بمی، ناب کریم با غریبان، لب جیحون، بدمی آب بخیل با غریبان، لب جیحون، بدمی آب بخیل

ای به مسمار قضا، دوخته چشم آبلیس بدم گرم روان، سوخته بال جبریل! بدم گرم روان، سوخته بال جبریل! با تو ام، خرمی خاطر موسی بر طور با خودم، خستگی لشکر فرعون به نیل بر کال تو، در اندازه، کال تو محیط بر وجود تو، در انداشه، وجود تو دلیل به کنی چاره، لب خشك مسلمانی را؟ ای به ترسا بچگان کرده می، ناب سبیل!

-@ rr. @-

راهیست که در دل فتد، ار خون رود از دل ناید بزبان شکوه و بیرون رود از دل با من سخن از سستی، اوهام سراید کم خرمی، فال همایون رود از دل شخصش، بخیالم نزند پایچه بالا هرچند، زجوش هوسم، خون رود از دل هرچند، زجوش هوسم، خون رود از دل

زان شعر که در شکوهٔ خوی تو سرایم لفظم بزمان ماند و مضمون رود از دل

گفتم: «زشادی، نبودم گنجیدن آسان در بغل،

تنگم کشید، از سادگی، در وصل جانان در بغل!

نازم خطر ورزیدنش، وان هرزه دل لرزیدنش:

چینی بیازی بر جبین، دستی بدستان در بغل!

دانش بمی در باخته، خود را ز من نشناخته

رخ، در کنارم ساخته، از شرم، پنهان در بغل!

گاهم به پهلو خفته خوش، بستی لب از حرف و سخن

گاهم بیازو مانده سر، سودی زنخدان در بغل!

هان! غالب خلوت نشین، بیمی چنان عیشی چنین:

جاسوس سلطان در کمین، مطلوب سلطان در بغل!

-@111@-

تا گل برنگ و بوی که ماند؟ که در چمن گل در پس گل آمده در جستجوی گل زانگه که عندلیب لقب دادهٔ مرا افزودهٔ امید من و آبروی گل

-Brit

تن بر گرانه ضایع ، دل در میانه غافل چون غرقه که ماند رختش بسوی ساحل داغم ، بشعله زائی ، انداز برق خاطف سعیم ، بنارسائی ، پرواز مرغ بسمل راز تو ، در نهفتن ، تبخاله ریخت بر لب تیر تو ، در گرشتن ، پیکان گداخت در دل با من ، نموده مجنون بیعت ، به فنر سودا بر تو ، فشانده لیلی زبور ، ز طرف محمل بر تو ، فشانده لیلی زبور ، ز طرف محمل بر تو ، فشانده لیلی زبور ، ز طرف محمل

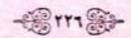
____ ^ <u>___</u>

رفتم، که کهنگی ز تماشا برافگنم در بزم رنگ و بو، نمطی دیگر افگنم هنگامه را، جحیم جنون بر جگر زنم اندیشه را، هوای فسون در سر افگنم نخلم که هم، بجای رطب، طوطی آورم ابرم که هم، بروی زمین، گوهر افگنم ضعفم، بکعبه مرتبهٔ قرب خاص داد: سجاده گستری تو و من بستر افگنم سجاده گستری تو و من بستر افگنم

-@ rro -

بسکه به پیچد به خویش، جاده، زگمراهیم ره بدرازی دهد، عشوهٔ کوتاهیم دور فتادم زیار؛ ماهی، بی دجله ام نیست دلم در کنار؛ دجلهٔ بی ماهیم

بندهٔ دیوانه ام ، مخطی و ساهی خوشم : حکم ترا مخطیم ، قهرِ ترا ساهیم

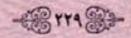
بو، که به حشو بشنوی قصهٔ ما و مدعی
تازه ز رویدادِ شهر، طرحِ فسانه کرده ایم
باده بوام خورده و زر بقمار باخته
وه! که ز هرچه ناسزاست، هم بسزا نه کرده ایم

- Trv 33-

معنی بیگانهٔ خویشم ، تکلف برطرف! چون مه نو ، مصرع تاریخ ایجاد خودم گر فراموشی بفریادم رسد ، وقتست ، وقت رفته ام از خویشتن چندانکه در یاد خودم می دهم دل را ، زیدادت ، فریب التفات سادگی بنگر ، که در دام تو صیاد خودم!

-STYN SI-

یاد باد آن روزگاری کاعتباری داشتم :
آمِ آتشناك و چشمِ اشكباری داشتم
آفتاب روزِ رستاخیز یادم میدهد
کاندران عالم، نظر بر تابساری داشتم
تا کدامین جِلوه، زان کافرادا می خواستم ؟
کز هجومِ شوق ، در وصل انتظاری داشتم
خوی تو دانستم ؛ اکنون بهرِ من زحمت مکش
دیگر، از خویشم خبر نبود ؛ تکلف برطرف !
دیگر، از خویشم خبر نبود ؛ تکلف برطرف !
این قدر دانم که غالب نام یاری داشتم
این قدر دانم که غالب نام یاری داشتم

دیدم آن هنگامه؛ بیجا خوف ِ محشر داشتم خود همان شور است، کاندر زیست، در سر داشتم تا چه سنجم دوزخ و کوثر؟ که من نیز، این چنین آتشی در سینه و آبی بساغر داشتم دوش ، بر من عرض کردند آنچه در کونین بود زان همه کالای رنگارنگ ، دل برداشتم کور بودم کر حرم راندند ، رفتم سوی دیر از جمال بت سخن می رفت ، باور داشتم از جمال بت سخن می رفت ، باور داشتم

-88 rr. 83-

این چه شور است که، از شوق و تو، در سردارم؟ دل پروانه و تمکین سمندر دارم پرتو مهر، سیاهی ز گلیم نه برد سایه ام، سایه: شب و روز برابر دارم سایه ام، سایه: شب و روز برابر دارم

-@m

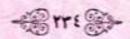
شبهای غم ، که چهره به خوناب شسته ایم از دیده ، نقش وسوسهٔ خواب شسته ایم پیهانه را زباده ، به خون ، پاك كرده ایم كاشانه را زرخت ، به سیلاب ، شسته ایم غرق محیط وحدت صرفیم و در نظر از روی بحر، موجه و گرداب شسته ایم تردامنی ، نصیب کس از اهل دین مباد!! مائیم و لوث باده که بی آب شسته ایم!

-@rrr

بخت در خوابست، میخواهم که بیدارش کنم پارهٔ غوغای محشر کو؟ که در کارش کنم با تو عرض وعده ات، حاشا! که از ابرام نیست هرچه میگوئی، همی خواهم که تکرارش کنم

- Brrr

دل با حریف ساخته و ما ، ز سادگی بر مدعای خویش ،گواهش گرفته ایم از چشم ما ، خیال تو بیرون نمی رود گوئی ، بدام تارِ نگاهش گرفته ایم

-@ rro -

صبحست ، خیز ، تا نفسی در هم افگنم از ناله ، لرزه در فلك ِ اعظم افگنم آتش فرونشاند نم دامنم ؛ بیا کاین دلق ِ نیم سوخته در زمزم افگنم خوشنودم از تو و ز پی و دورباش ِ خلق آوازهٔ جفای تو در عالم افگنم دوزند گر ، بفرض ، زمین را به آسمان دوزند گر ، بفرض ، زمین را به آسمان حاشا! کزین فشار ، در ابرو خم افگنم حاشا! کزین فشار ، در ابرو خم افگنم

-@rra -

بی پردگی محشر رسوائی، خویشم در پردهٔ یك خلق، تماشائی، خویشم نقش بضمیر آمدهٔ نقش طرازم حاشا! که بود دعوی پیدائی، خویشم

-@1TV -

گرگشته بکوی تو، نه دل، بلکه خبر هم در لرزه زخوی تو، نه دم، بلکه اثر هم یا رب ا چه بلائی ؟ که دم عرض تمنا اجزای نفس می خزد، از بیم تو، درهم تا حسن، به بی پردگی، جلوه، صلا زد دیدیم که تاری ز نقابست نظر هم دیدیم که تاری ز نقابست نظر هم

- BTTA B3-

رنگها چون شد فراهم ، مصرفی دیگر نداشت خلد را نقش و نگارِ طاق نسیان کرده ایم زاهد ، از ما خوشهٔ تاکی ، به چشم کم مبین کمی ! نمیدانی که یك پیمانه نقصان کرده ایم

-88 Tra 88-

هم به عالم، ز اهلِ عالم بر کنار افتاده ام چون امام 'سبحه، بیرون از شمار افتاده ام ریزم، از وصف ِ رخت ، گل را شرر در پیرهن آتش ِ رشکم ؛ بجان ِ نو بهار افتاده ام کشتی بی ناخدایم ؛ سرگزشت ِ من میرس از شکست ِ خویش ، بر دریاکنار افتاده ام از روانیهای طبعم ، تشنهٔ خونست دهر آبم ، آب ؛ اما ، توگوئی ، خوشگوار افتاده ام

-88 YE. 83-

سوخت جگر، تا کجا رنج چکیدن دهیم ؟
رنگ شو، ای خون گرم ۱ تا بپریدن دهیم
جلوه غلط کرده اند؛ رخ بکشا، تا ز مهر
ذره و پروانه را، مؤدهٔ دیدن دهیم
دامن، از آلودگی، سخت گران گشته است
وه! که در آرد ز پا، به ۱ که بچیدن دهیم

-@1118-

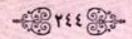
بود بدگو ساده ، با خود همزبانش کرده ام از وفا آزردنت ، خاطرنشانش کرده ام بر امید آنکه اختر در گزر باشد مگر هرزه میگویم که «بر خود مهربانش کرده ام ، گوشهٔ چشمش ، به بزم دلربایان ، با منست وقت من خوش باد! کز خود بدگزنش کرده ام در طلب ، دارم تقاضائی که گوئی ، در خیال در طلب ، دارم تقاضائی که گوئی ، در خیال بوسه تحویل لب شکر فشانش کرده ام بوسه تحویل لب شکر فشانش کرده ام

-Brita-

می ربایم بوسه و عرضِ ندامت میکنم اختراعی چند، در آدابِ صحبت میکنم

-@rir

صبح شد ، خیز ، که روداد ِ اثر بنهایم : چهره ، آغشته بخوناب ِ جگر ، بنهایم پنبه یکسو نهم از داغ ، که رخشد چون روز آخری نیست شهم را که سحر بنهایم میکند ناز ، گان کرده که خط دیر دمد خیز ، تا شعبدهٔ جذب نظر بنهایم چون به محشر ، اثر سجده ز سیما جویند داغ سودای تو ، ناچار ، ز سر بنهایم داغ سودای تو ، ناچار ، ز سر بنهایم

گاه، گاه، از نظرم مست و غزلخوان بگزر ؟ ورنه بر عهدهٔ من نیست که رسوا باشم با دل چون تو ستم پیشهٔ ، داورنشناس چکنم ، گر همه اندیشهٔ فردا باشم ؟ همچو آن قطره که بر خاك فشاند ساقی دورم از گنج لبت ، گر همه صهبا باشم دورم از گنج لبت ، گر همه صهبا باشم

-8 TEO 83-

دگر، نگاه ِ ترا مست ِ ناز میخواهم حساب ِ فتنه، زایام باز میخواهم گزشتم از گله، در وصل فرصتم بادا! زبان کوته و دست ِ دراز میخواهم وکیل غالب ِ خونین دلم؛ سفارش نیست بشکوهٔ تو، زبان را مجاز میخواهم بشکوهٔ تو، زبان را مجاز میخواهم

-88 TET 88-

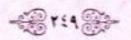
ز من حذر نه کنی ، گر لباس دین دارم نهفته کافرم و بت در آستین دارم نشسته ام ، بگدائی ، بشاهراه و هنوز هزار دزد ، بهر گوشه ، در کمین دارم ترا نه گفتم اگر جان و عمر ، معذورم ؛ که من ، وفای تو با خویشتن ، یقین دارم که من ، وفای تو با خویشتن ، یقین دارم

-@YEV -

یا، که قاعدهٔ آسمان بگردانیم قضا، به گردش رطل گران، بگردانیم ز چشم و دل، به تماشا، تمتع اندوزیم ز جان و تن، به مدارا، زیان بگردانیم اگر ز شحنه بود گیرودار، نندیشیم وگر ز شاه رسد ارمغان، بگردانیم ندیم و مطرب و ساقی ز انجمن رانیم بکاروبار، زنی کاردان بگردانیم بکاروبار، زنی کاردان بگردانیم شرم به یکسوی و باهم آویزیم بشوختی که رخ اختران بگردانیم بشوختی که رخ اختران بگردانیم

-8 YEA 89-

رفت بر ما ، آنچه خود ما خواستیم وایه از سلطان ، بغوغا ، خواستیم رفت و باز آمد هما ، در دام ما باز سر دادیم و عنقا خواستیم هم بخواهش ، قطع خواهش خواستند عندر خواهشهای بیجا خواستیم

اگر بر خود نمی بالد، ز غارت کردن هوشم مراو را، از چه دشوارست، گنجیدن در آغوشم؟ نیرزم هیچ: چون لفظ مکرر ضایعم، ضایع مگر کز لك کشد دست نوازش بر سر و دوشم مرنج از وعدهٔ وصلی، که با من درمیان آری که خواهد شد، بذوق وعدهٔ دیگر، فراموشم که خواهد شد، بذوق وعدهٔ دیگر، فراموشم ادای می بساغرکردنت نازم! زهی ساق! یفشان جرعه بر خاك و ز من بگزر که مدهوشم بیفشان جرعه بر خاك و ز من بگزر که مدهوشم

-@ ro. @-

وحشتی در سفر، از برگ سفر، داشته ایم توشه راه، دلی بود که برداشته ایم تو دماغ، از می، پرزور، رسانیده و ما بر در خمکده، خشتی ته سر داشته ایم وا رسیدیم؛ که، غالب، بمیان بود نقاب کاش! دانیم که از روی که برداشته ایم کاش! دانیم که از روی که برداشته ایم

-@101 @-

خواهی فراغ خویش، بیفزای بر ستم
تا، در عوض، همان قدر از شکوه کم کنم
طفلست و تندخوی: به بینم، چه می کند؟
رامم؛ ولی بعربده، دانسته رم کنم
تا دخل من بعشق فزون تر بود ز خرج
خواهم که از تو بیش کشم ناز و کم کنم

-8 TOT 83-

نه از مهرست ، گر بر داستانم می نهد گوشی همان از نکته چینی ، خیزدش ذوق ِ شنیدن هم چه پرسی، کزلبت وقت ِ قدح نوشی ، چه می خواهم ؟ همین بوسیدنی ؛ چون مست تر گردی ، مکیدن هم! سرت گردم! شکارِ تازه گر هردم هوس داری بهر بندم ، رها میکن بقدرِ یك رمیدن هم

-@ror

آنم که لب نمزمه فرسای ندارم در حلقهٔ سوهان نفسان ، جای ندارم خود رشته زند موج گهر؛ گرچه من اکنون جز رعشه ، بدست گهرآمای ندارم ناز تو فراوان بود و صبر من اندك تو دست و دلی داری و من پای ندارم تو دست و دلی داری و من پای ندارم

-@ YOE -

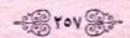
پرسد سبب یخودی از مهرومن ، از بیم در عذر ، بخون غلتم و گفتار ندانم زخم جگرم ؛ بخیه و مرهم نه پسندم موج گهرم ؛ جنبش و رفتار ندانم غالب ، نبود کوتهی از دوست ، همانا زانسان دهدم کام که بسیار ندانم

-@ roo @-

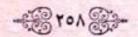
نامه برگم شد، در آتش نامه را باز افگنم چون کبوتر نیست، طاؤسی بهرواز افگنم ترك صحبت کردم و در بند تکمیل خودم نغمه ام جان گشت، خواهم در تن ساز افگنم

== ن ==

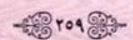
ای ز سازِ زنجیرم ، در جنون نواگرکن ! بند ، گر بدین ذوقست ، پارهٔ گران ترکن فیض عیش نوروزی جاودانه خوش باشد روز من، ز تاریکی، با شبم برابر کن مکن، بیارسی گفتی، ساز مدعا کردم هم بخویش، در تازی، گفته را مکررکن از درون، روانم را در سپاس خویش آور وز برون، زبانم را شکوه سنج اخترکن بخشش خداوندی، گر فراخور ظرفست هم بهوش بیشی ده، هم به می تونگرکن

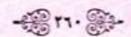
ها! پری شیوه غزالان و ز مردم رم شان دل مردم بخم طرة خم در خم شان کافرانند جهان جوی ، که هرگز نبود طرة حور دلاویزتر از پرچم شان رشك بر تشنه تنها رو وادی دارم نه بر آسوده دلان حرم و زمزم شان نه بر آسوده دلان حرم و زمزم شان

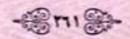
گرفتم، کی بشرع ناز، زارم میتوان کشتن ؟
به فتوای دل امیدوارم میتوان کشتن بجرم این که در مستی، بپایان برده ام عمری بکوی می فروشان، در خمارم میتوان کشتن بخوی می فروشان، در خمارم میتوان کشتن جفا بر چون منی کم کن؛ که گرکشتن هوس باشد بذوق مژده بوس و کنارم میتوان کشتن بخون من، اگر، ننگست دست و خنجر آلودن نوید وعده ؛ کر انتظارم میتوان کشتن نوید وعده ؛ کر انتظارم میتوان کشتن نوید وعده ؛ کر انتظارم میتوان کشتن

زهی ! باغ و بهارِ جان فشانان غمت ، چشم و چراغ راز دانان بصورت ، اوستاد دلفریبان بمعنی ، قبلهٔ نامهربانان وصالت ، جان توانا سازِ پیران خیالت ، خاطر آشوبِ جوانان ز ناحق کشتگان راضی ، بجانت! که غالب هم یکی باشد از آنان

طاق شد طاقت ، زعشقت برکران خواهم شدن مهربان شو ؛ ورنه بر خود مهربان خواهم شدن خار و خس هرگه در آتش سوخت ، آتش می شود مردم از ذوق لبت ، چندان که جان خواهم شدن بسکه فکر معنی نازك همی کاهد مرا شاهد اندیشه را موی میان خواهم شدن شاهد اندیشه را موی میان خواهم شدن

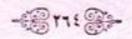
دل، زان مؤهٔ تیز، بیك بار کشیدن دامن، بدرشتی بود از خار کشیدن دارم سر این رشته بدانسان که ز دیرم تا کعبه ، توان برد بزنار کشیدن حق گویم و نادان بزبانم دهد آزار یا رب! چه شد آن فتوی بردارکشیدن ؟ من کافرِ زنهاری، شاهم ؛ بمن ارزد می ، در رمضان ، بر سرِ بازار کشیدن می ، در رمضان ، بر سرِ بازار کشیدن

-@117®-

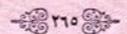
واعظ، سخن از توبه مگو، اینکه پس از می دست و دهنی آب کشیدیم، بسست این اب بر لب دلبر نهم و جان بسپارم ترکیب یکی کردن صد ملتمسست، این این

-@rar@-

بسکه لبریزست ، ز اندوه تو ، سرتاپای من ناله می روید، چو خار ماهی ، از اعضای من دانمش در انتظارِ غیر و نالم زار، زار وای من! گر رفته باشد خوابش، از غوغای من خاطرِ منت پزیر و خوی نازك دادهٔ گر به بخشی، شرمسارم، ور نه بخشی، وای من!

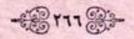

خوش بود ، فارغ ز بند کفر و ایمان زیستن حیف ! کافر مردن و آوخ! مسلمان زیستن شیوهٔ رندان ِ بی پروا خرام از من مپرس اینقدر دانم که دشوارست آسان زیستن

چیست، به لبخنده، ازعتاب، شکستن؟ رونق پروین، ز آفتاب، شکستن شانه بران طرهٔ سیاه کشیدن قیمت کالای مشکناب شکستن

جوششِ سرمستیم، ز برق پسندد نیشتر اندر رگ سحاب شکستن طره میارا بر غم خواهشِ غالب چیست دلش را، زییچ و تاب، شکستن؟

خیره کند مرد را مهر درم داشتن حیف ا زهمچو خودی ، چشم کرم داشتن وای ا ز دل مردگی ، خوی بد انگیختن آه ا ز افسردگی ، روی درم داشتن بهر فریب ، از ریا ، دام تواضع مچین ؛ دل نرباید همی تیغ ، ز خم داشتن دل نرباید همی تیغ ، ز خم داشتن اشك چنان بی اثر ، ناله چنین نارسا ا دیده و دل را سزد ماتم هم داشتن دیده و دل را سزد ماتم هم داشتن

-@r1v -

چه غم؟ ار به جِدگرفتی، ز من احتراز کردن نتوان گرفت از من ، بگزشته ناز کردن نگهت بموشگافی ، ز فریب رم نخوردن نفسم بدام بافی ، ز سخن دراز کردن زغم تو باد شرمم!که چه مایه شوخ چشمیست ز شکست رنگ ، بر رخ در خلد باز کردن ؟ فشار رشك برمت ، نه چنان گداخت گلشن که میانه گل و مل رسد امتیاز کردن

-18 r11 83-

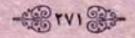
چون شمع ، رود شب همه شب دود ، زسرمان زینگونه ، کرا روز بسر رفت ، مگر مان ؟ آدر به پرستیم و رخ از شعله نتابیم ای خوانده بسوی خود ازین راهگزر مان! غالب ، چه زیان ؟ ناله اگر گرمروی کرد سوزی بدل اندر نه و داغی بجگر مان

-@114 @-

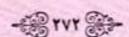
خجل، زراستی، خویش، میتوان کردن ستم بجان کردن کردن اگر بقدر وفا میکنی جفا، حیفست! بمرگ من! که ازین بیش میتوان کردن

-- TV- --

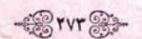
حیفست ، قتلگه زگلستان شناختن ! شاخ از خدنگ و غنچه ز پیکان شناختن لخت دلم بدامن و چاك غم بجیب اینك ، سزای جیب ز دامان شناختن !

بخونم دست و تیغ آلود جانان بد آموزان ، وکیل ِ بی زبانان چگویم در سپاس بی کسیها؟ زهی! نا مهربانان مهربانان فغانا! میگساران دجله نوشان دریغا! ساقیان اندازه دانان کلی بر گوشهٔ دستار داری خوشا! بخت بلند باغبانان!! گزشت از دل، ولی نگزشت از دل خدنگ غیرهٔ زورین کانان خدنگ غیرهٔ زورین کانان

تا زدیوانم ، که سرمست سخن خواهد شدن؟ این می ، از قحط خریداری ، کهن خواهد شدن کوکیم را ، در عدم ، اوج قبولی بوده است شهرت شعرم ، به گیتی ، بعد من خواهد شدن

سرشك افشاني. چشم كرش يين شه ِ خوبان و گنج ِ گوهرش بین ادای دلستانی رفته از یاد هوای جانفشانی در سرش بین بدشت آورده رو سیلست ، گوئی روا رو در گدایان ِ درش بین صفای تن فزون تر کرده رسوا دل، از اندیشه، لرزان در برش بین مه نوکرده ، کاهش ، پیکرش را بچشم کم ، همان مه پیکرش بین خداوندش بخون ما مگیراد! به بیتابی، نگه بر خنجرش نین

حق كه حقست ، سميعست ، فلانى ! بشنو بشنو، گر تو خداوندِ جهانی، بشنو «لن ترانی» بجوابِ «آرِنی» چند و چرا؟ من نه اینم ، بشناس و تو نه آنی ، بشنو سوی خود خوان و بخلوتگه خاصم جا ده آنچه دانی ، بشمار ؛ آنچه ندانی ، بشنو پردهٔ چند، بآهنگ نکیسا، بسرای غزلی چند، بهنجارِ فغانی، بشنو زینکه دیدی بجحیم ، طلب رحم خطاست سخنی چند ز غمهای نهانی بشنو نامه در نیمهٔ ره بود که غالب جان داد ورق از هم در و این مؤده زبانی بشنو

-@ TVO -

نمِ اشكى ، چو بخاكم بفشانى ، از مهر خاك بالد بخود و مهرگيا خيزد ازو نجهد زيرِ سرانگشت تو نبضم ؛ كه مرا نيست دردى كه تمناى دوا خيزد ازو

-@rv1-

گوئی بمن: «کسی که زدشمن رسیده، کو؟»
آن پسیر زال ِ سست پی، قدخمیده، کو؟
یادت نکرده خصم، بعنوان، بلفظ ِ دوست
آن نامهٔ نخوانده، زصد جا دریده، کو؟
گوئی: «بشحنه گوی که کس را نکشته ایم،
آن نعش نیم سوخته، زآتش کشیده، کو؟
گوئی: «خمش شوی، چو زکویم بدر روی،
آن دل که جز بناله بهییچ آرمیده، کو؟

گوئی: و دمی زگریهٔ خونین بما برآر، آن مایه خون که سر دهم از دل بدیده ، کو؟

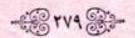
-8 TVV

بالم بخویش بسکه، به بند کمند تو مردم گان کنند که تنگم به بند تو در رهگزر، به پرسش ما گرکشی، چه باك؟ آخر، شراب نیست عنان سمند تو

-8 TVA 83-

گستاخ گشته ایم ، غرورِ جمال کو ؟
پیچیده ایم سر ز وفا ، گوشهال کو ؟
تاکی فریب ِ حلم ؟ خدا را! خدا نهٔ
آن خوی خشمگین و ادای ملال کو ؟
داغم زرشك شوكت صنعان ؛ ولی چه سود؟
داغم زرشك شوكت صنعان ؛ ولی چه سود؟
آن دستگاه طاعت ِ هفتاد سال کو ؟

در بادهٔ طهور، غم محتسب کجا؟ در عیش خلد، لذت بیم زوال کو؟

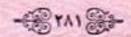

دولت بغلط نبود ، از سعی پشیمان شو كافر تتوانى شد، ناچار مسلمان شو از هرزه روانگشتن ، قلزم نتوان گشتن جوتی، بخیابان رو؛ سیلی، به بیابان شو آوازهٔ معنی را بر ساز دبستان زن هنگامهٔ صورت را بازیچهٔ طفلان شو گر چرخ فلك گردى ، سر بر خط فرمان نه ورگوی زمین باشی ، وقفِ خم چوگان شو در بند شکیبائی، مردم ز جگرخائی ای حوصله! تنگی کن ، ای غصه! فراوان شو سرمایه کرامت کن ، وانگاه بغارت بر بر خرمن ما برقی ، بر مزرعه باران شو

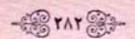
جان داد بغم غالب ؛ خوشنودی، روحش را در بزم عزا کم کش ، در نوحه غزلخوان شو

___ a <u>__</u>

میرود، خنده بسامان بهاران زدهٔ خون کل ریخته و می بگلستان زدهٔ شور سودای تو نازم! که بگل می بخشد چاکی از پردهٔ دل، سر بگریبان زدهٔ خوشنوا بلبل پروانه نیژادی دارم شعله در خویش، زگلبانگ پریشان، زدهٔ خاك در چشم هوس ریز؛ چه جوئی از دهر: بارگاهی بفراز سر کیوان زدهٔ بارگاهی بفراز سر کیوان زدهٔ بارگاهی بفراز سر کیوان زدهٔ بارگاهی بفراز سر کیوان زدهٔ

بتی دارم ، از اهلِ دل رم گرفته بشوخی ، دل از خویشتن هم گرفته زسفاك گفتن، چوگل، برشيگفته درين شيوه، خود را مسلم گرفته به بيداد، صد كشته برهم نهاده بيازيچه، صد گونه ماتم گرفته برويش، زگرمی، نگه تاب خورده بكويش، برفتن، صبا دم گرفته بكويش، برفتن، صبا دم گرفته بكويش، برفتن، صبا دم گرفته

گاهی بچشم دشمن و گاهی در آئدنه برکار عیب جوئی، خویشم، هرآئدنه حیرت، نصیب دیده زیبتابی دلست سیاب را حقیست، همانا، بر آئدنه دورت ربوده ناز؛ بخود هم نمی رسی تا چند در هوای تو ریزد پر، آئدنه تا چند در هوای تو ریزد پر، آئدنه

-88TAT 89-

شاها! به بزم جشن، چو شاهان، شراب خواه زر بیحساب بخش و قدح بیحساب خواه بزمت بهشت و باده حلالست در بهشت گر بازپرس رودهد، از من جواب خواه هرچند، خواستن نه سزاوار شان تست قوت ز طالع و نظر از آفتاب خواه

-188 YAE

دارم دلی ، ز غصه گرانبار بودهٔ بر خویشتن ، ز آبله ، چیزی فزودهٔ از بهر خویش ننگم و دارم زبخت ، چشم خود را در آب و آئدنه رخ نانمودهٔ گنام و زهد کیشم و خواهم بمن رسد در رخت خواب شاه ، بمستی غنودهٔ در رخت خواب شاه ، بمستی غنودهٔ

خجلت نگر که در حَسناتم نیافتند جز روزهٔ درست بصمباکشودهٔ

-\$ TAO 8

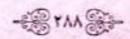
چون زبانها لال و جانها پر ز غوغا کردهٔ بایدت از خویش پرسید، آنچه با ما کردهٔ دجله می جوشد؛ همانا، دیده ها جویای تست! شعله می بالد؛ مگر در سینه گها جا کردهٔ!

-@ YAT @-

دانستهٔ که عاشقِ زارم، گدا نتیم دانم که شاهدی، شهِ گیتی ستان نهٔ نازم تلؤن ِ تو، به بخت ِ خود و رقیب! با او چنین نبودی و با ما چنان نهٔ با او چنین نبودی و با ما چنان نهٔ

- TAV 33-

مر، ز فنا، فراغ را مؤدهٔ برگ و ساز ده سایه به مهر واگزار، قطره به بحر باز ده طرهٔ جیب را ، ز چاك ، شانهٔ التفات كش عارض خویش را ، ز اشك ، غازهٔ امتیاز ده از نمر دیده ، دیده را رونق جویبار بخش وز تف ناله ، ناله را چاشنی گداز ده گربغمی كه خورده ام ، رخصت اشك و آه نیست هم به دلی كه بردهٔ ، طاقت ضبط راز ده هم به دلی كه بردهٔ ، طاقت ضبط راز ده

بر دست و پای ، بند گرانی نهادهٔ نازم به بندگی! که نشانی نهادهٔ تا در امید ، عمر به پندار بگزرد از لطف ، در حیات ، نشانی نهادهٔ تا خستهٔ بلا نبود بی گریزگاه در مرگ ، احتمال امانی نهادهٔ بر هر دلی ، فسون نشاطی دمیدهٔ بر هر دلی ، فسون نشاطی دمیدهٔ بر هر تنی ، سیاس روانی نهادهٔ بر هر تنی ، سیاس روانی نهادهٔ بر هر تنی ، سیاس روانی نهادهٔ بر هر تنی ، سیاس روانی نهادهٔ

غالب زغصه مرد؛ همانا، خبر نداشت کاندر خرابه، گنج نهانی نهادهٔ

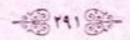
___ _ __

بگوشم می رسد ، از دور ، آوازِ دِرا امشب دلی گرگشتهٔ دارم که در صحراست ، پنداری گرستیم آنقدر کز خون ، بیابان لاله زاری شد خزانِ ما ، بهارِ دامنِ صحراست ، پنداری نویدِ وعدهٔ قتلی بگوشم می رسد ، غالب نویدِ وعدهٔ قتلی بگوشم می رسد ، غالب لبر لعلش بکام بیدلان گویاست ، پنداری

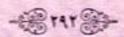
-EB 14. 83-

گر نه نواها سرودمی ، چه غمستی ؟ من که نتیم ، گر نبود می چه غمستی ؟ بخت ِ خود ار بودمی ، که تا بقیامت بیخبر از خود غنودمی ، چه غمستی ؟ بیخبر از خود غنودمی ، چه غمستی ؟

حیف! زعیسی که دور رفت ، وگرنه معجزهٔ دم نمودمی ، چه غمستی ؟ آه! ز داؤد کان نماند ، وگرنه ناله به لحن آزمودمی ، چه غمستی ؟

در بستن تمثال تو، حیرت رقستی بینش، که به پرکارکشائی علمستی غم را به تنومندی، سهراب گرفتم؛ خود موج می، از دشنهٔ رستم چه کمستی؟ گفتن ز میان رفته و دانم که ندانی با من که بمرگم، ز تو پرسش ستمستی با من که بمرگم، ز تو پرسش ستمستی

ای به صدمهٔ آهی، بر دلت ز ما باری ا اینقدر گران نبود نالهٔ ز بیماری ای فنا! دری بکشا ؛ بو که در تو بگریزد هم ز خلق نومیدی ، هم ز خویش بیزاری!

-@ 197 @-

بدین خوبی، خرد گوید که «کام دل مخواه از وی» نکوروی و نکوکار و نکو نامست ، آه! از وی نگارم ساده و من رند ِ رنگ آمیز رسوایم چه نقش مدعا بندم ، بدین روی سیاه ، از وی ؟ جنون رشك را نازم! كه چون قاصد روان گردد دَوَم بیخویش وگیرم نامه، اندر نیمه راه، از وی ز هم دوریم با این مایه نسبت ؛ نامرادی بین ! شبِ تاریك از ما باشد و روی چو ماه از وی نگاهش شرمگین باشد، چو مژگان سرکشست؛ آری! . فروماند سیه داری که برگردد سیاه از وی به غالب آشتی کردیم ؛ دیگر داوری نبود گزاف دایمی از ما، شراب گاهگاه از وی

-@141 @}-

نخواهم از صف حوران، زصد هزار، یکی مرا بسست، ز خوبان روزگار، یکی سراغ وحدت ذاتش توان، زکثرت، نجست؛ که سایرست در اعداد بی شهار، یکی مرو ز آئینه خانه که خوش تماشائیست: یکی تو محو خودی و چو تو هزار یکی

-8 r40 8)-

اندوه پر افشانی ، از چهره عیانستی خون ناشده رنگ ، اکنون ، از دیده روانستی دوق دل خود کامش ، دریاب ز فرجامش هر حلقهٔ گلدامش ، چشمی نگرانستی راز تو ، شهیدان را در سینه ، نمیگنجد هر سیزه ، درین مشهد ، مانا بزبانستی هر سیزه ، درین مشهد ، مانا بزبانستی

ساقی ! بزر افشانی ، دانم زکریمانی پیمانه گران تر ده ، گر باده گرانستی فیض ِ ازلی نبود مخصوص گروهی را حرفیست که «می خوردن آئین ِ مغانستی »

-@ 197 @}-

تابم زدل برد کافرادائی
بالا بلندی ، کوته قبائی
در دیرگیری ، غافل نوازی
در زود میری ، عاشق ستائی
در کام بخشی ، عسك امیری
در دلستانی ، مبرم گدائی
گستاخ سازی ، پوزش پسندی
طاقت گدازی ، صبر آزمائی
در عرض دعوی ، لیلی نکوهی
بر رغم غالب ، مجنون ستائی

-88 rav 89-

بدل، زعبده، جائی که داشتی، داری شهار عهد وفائی که داشتی، داری توکی زجور پشیهان شدی؟ چه میگوئی؟ دروغ راست نمائی که داشتی، داری عتاب و مهر تو از هم شناختن تتوان خرد فریب ادائی که داشتی، داری بکردگار نگرویدی و همان بفسوس حدیث روز جزائی که داشتی، داری

-@14A 83-

اگر بشرع، سخن در بیان بگردانی ز سوی کعبه، رخ کاروان بگردانی به نیم ناز، که طرح جهان نو فگنی زمین بگستری و آسمان بگردانی

به بیم خوی خودم، در عدم بخوابانی بذوق روی خودم، در جهان بگردانی به بذله، خاطر اسلامیان بیازاری بجلوه، قبلهٔ زردشتیان بگردانی

-@1993-

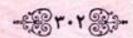
ای موج گل! نوید تماشای کیستی؟
انگارهٔ مثال سراپای کیستی؟
خون گشتم از تو؛باغ و بهار که بودهٔ؟
کشتی مرا بغمزه؛ مسیحای کیستی؟
از خاك ِ غرقهٔ کف ِ خونی دمیدهٔ؟
ای داغ لاله! نقش سویدای کیستی؟
با هیچ کافر، این همه سختی نمی رود
ای شب!بمرگ ِ من!که توفردای کیستی؟

-88···

از کنارِ دَجَله ، آتش خانه چندان دور نیست کشتی، ما بر شکستن زد ، دَرَستان یارئی ! شاد باش! ای غم ، ز بیم مرگم ایمن ساختی شاد باش! ای غم ، ز بیم مرگم ایمن ساختی گشت صرف ِ زندگانی ، بود گر دشوارئی با خرد گفتم : «چه باشد مرگ بعد از زندگی ؟ ، گفت : «هی ! خواب ِ گرانی از پس ِ پیدارئی ،

-8r.18

رفت آنکه کسبِ بوی تو از باد کردمی ا گل دیدمی و روی ترا یاد کردمی ا رفت آنکه گر براه تو جان دادمی ، ز ذوق از موج گردِ ره ، نفس ایجاد کردمی ا اکنون ، خود از وفای تو، آزار می کشم رفت آنکه از جفای تو فریاد کردمی ا غالب، هوای کعبه بسر جما گرفته است رفت آنکه عزم خَثْخ و نَوشاد کردمی!

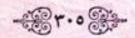
بسکه همواره دلآویزی و شیرین حرکات سایهٔ طوبی و جوی عسلی را مانی به توانائی، کوشش، نتوان یافت ترا سرخوشیهای قبول ازلی را مانی بدل هرکه بچشم تو در آید ناگاه داری آنمایه تصرف که ولی را مانی ای که در طالع ما نقش تو هرگز ننشست! ای که در طالع ما نقش تو هرگز ننشست! زهرهٔ حوتی و شمس حملی را مانی زهرهٔ حوتی و شمس حملی را مانی

-@r.r@-

ای که گفتم: «ندهی دادِ دل، آری، ندهی تا چو من، دل به مغان شیوه نگاری ندهی ماه و خرشید درین دایره بیکار نیند تو که باشی، که بخود زحمت کاری ندهی؟ پای را، خضر قدم سنجی، کوئی نشوی دوش را، قدر گران سنگی، باری ندهی سر، براه دم شمشیر جوانی نه نهی تن، به بند خم فتراك سواری ندهی سینه را، خستهٔ انداز فغانی نه کنی دیده را، مالش بیداد غباری ندهی حیف! گر تن به سگان سر کوئی نرسد وای! گر جان به سر راهگزاری ندهی

-@r.18

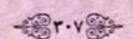
همنشین، جان من و جان تو این انگیز، هی! سینهٔ از ذوق آزارِ منش لبریز، هی! برسر کوی تو بیخودگشتنم، از ضعف نیست کشتهٔ رشکم، نیارم دید خود را نیز، هی! تیشه را نازم! که بر فرهاد آسان کرد مرگ خنجرِ شیرُویه و جان دادن پرویز، هی!

خوشنود شوی ، چون دل ِ خوشنود نیابی ترسم که زیان کارکسی ، سود نیابی از قافلهٔ گرم روان ِ تو پاسلسد رختی که ، به سیلش ، شرر اندود نیابی بر ذوق ِ خداداد ، نظر دوختگانیم در سینهٔ ما ، زخم نمك سود نیابی در وجد ، بهنجارِ نفس دست فشانیم در حلقهٔ ما ، رقص دف و عود نیابی در حلقهٔ ما ، رقص دف و عود نیابی در حلقهٔ ما ، رقص دف و عود نیابی

-8 r.183-

سرچشمهٔ خونست، ز دل تا بزبان، های ! دارم سخنی با تو و گفتن نتوان، های ! سیرم تتوان کرد، ز دیدارِ نکویان نظاره بود شبنم و دل ریگ روان، های! دوقیست درین مویه که بر نعش منستش ها! دلشدهٔ، هیچ مگوی، همه دان، های! از جنت و سرچشمهٔ کوثر چه کشاید؟ خون گشته دل و دیدهٔ خونابه فشان، های! غالب، بدل آویز؛ که در کارگه شوق نقشیست درین پرده، بصد پرده نهان، های!

زاهد که و مسجد چه و محراب کجائی؟
عیدست و دم صبح؛ می ناب! کجائی؟
بوی گل و شبنم نسزد کُلبهٔ ما را
صرصر! تو کجا رفتی و سیلاب! کجائی؟

-@r.A -

دل، که از من مر ترا، فرجام، ننگ آرد همی بر سرِ راهِ تو، با خویشم بجنگ آرد همی پنجهٔ نازك ادایش را نگاری دیگرست خون کند دل را نخست، آنگه بچنگ آرد همی بوسه گر خواهی بدین شنگی، به پیچد تنگ تنگ عذر اگر باید بمستی، رنگ رنگ آرد همی همچنان در بند سامان مرادش سنجمی گر، بجای شیشه، بخت از دوست سنگ آرد همی

-88r.189-

دیده ور آنکه تا نهد دل بشهار دلبری در دل سنگ بنگرد، رقص بتان آزری فیض نتیجهٔ ورع، از می و نغمه یافتیم زهرهٔ ما، برین اُفُق، داده فروغ مشتری

ای تو که هیچ ذره را ، جز بره تو ، روی نیست ! در طلبت ، توان گرفت بادیه را برهبری هر که دلست در برش ، داغ تو رویدش ز دل تا چو بدیگری دهد ، باز بری بداوری رشك ملك چه و چرا ، چون بتو ره نمی برد ؟ بیمده ، در هوای تو می پرد ، از سبك سری بیمده ، در هوای تو می پرد ، از سبك سری حیف ! که من بخون تهم وز تو سخن رود که تو اشك بدیده بشمری ، ناله بسینه بنگری

-8 ri.

امیدگاه من و همچو من هزار، یکیست ز رشك، در صدد ترك مدعاستمی سخن ز دشمن و غمهای ناگوارش نیست ز دوست، داغ ستمهای نارواستمی دیت مگوی و ملامت مسنج و فته مگیر چه شد، که هیچ کسم ؟ بندهٔ خداستمی

-@r11@3-

بهارم دیدن و رازم شنیدن برنمی تابد نگه تا دیده خونستی، و دل تا زهره آبستی ا هجهوم جلوهٔ گل، کاروانم را غبارستی طلوع نشاهٔ می، مشرقم را آفتابستی فغانم را، نوای صور محشر همعنانستی بیانم را، رواج شور طوفان در رکابستی دلم، صبح شب وصل تو، برکاشانه می لرزد در و بامم بوجد، از ذوق بوی رخت خوابستی در و بامم بوجد، از ذوق بوی رخت خوابستی

رُ باعیّات

ای داده بباد عمر، در لهو و فُسوس ا زنهار! مشو ز رحمت حق مایوس هشدار! کز آتش جهنم حق را تهذیب غرض بود، نه تعذیب نفوس

-8 r 89-

غالب، بگهر، ز دودهٔ زادشم زان رو، به صفائی، دم تیغست دم چون رفت سِهٔبدی، زدم چنگ به شعر شد تیر شکستهٔ نیاگان قلم

-@r

هرچند که زشت و ناسزائیم همه در عهدهٔ رحمت خدائیم همه ور جلوه دهد، چنانکه مائیم همه شایستهٔ نفت و بوریائیم همه شایستهٔ نفت و بوریائیم همه

-@ : B)-

آن مرد که زن گرفت، دانا نبود از غصه فراغتش، همانا، نبود درو دارد بجهان خانه و زن نیست درو نازم بخدا! چرا توانا نبود؟

-@ · B-

آن خسته که در نظر بجز یارش نیست با سود و زبان خویشتن، کارش نیست طالب، ز طلب، رهین آثارش نیست هرچند حنا برگ دهد، بارش نیست

-(8) 1 8)-

در سینه، زغم، زخمِ سنانی دارم چشم و دل خونابه فشانی دارم دانی که مرا چون تو نمی باید هیچ؟ ای فارغ ازان که جسم و جانی دارم!

-₩ v ∰-

ای آنکه ترا سعی بدرمان منست! مُنعَم مکن از باده؛ که نقصان منست حیفست! که بعد من بمیراث رود این یك دو سه خم که در شبستان منست

-₩ A ∰-

او راست، اگر هزار چیزم بخشند او راست، اگر بهشت نیزم بخشند بر دوست فدا کنم، بصدگونه نشاط جانی که بروز رستخیزم بخشند

-(B) 1 B)-

آنم که به پیمانهٔ من ، ساقی دهر ریزد همه دُردِ درد و تلخابهٔ زهر بگزر ز سعادت و نحوست ؛ که مرا ناهید بغمزه کشت ، و مریخ به قهر

- BIO

یا رب ا بجهانیان دل خرم ده در دعوی، جنت، آشتی باهم ده شداد پسر نداشت ، باغش از تست آن مسکن آدم به بنی آدم ده

هرکس، زحقیقت خبری داشته است بر خاك ره عجز، سری داشته است زاهد، زخدا، آرم بدعوی طلبد شداد، همانا، پسری داشته است

-@17@-

ای آنکه دهی مایه کم و خواهش بیش! آنروز که وقت ِ بازپرس آید پیش بگزار مرا؛ که من خیالی دارم با حسرت عیشهای ناکردهٔ خویش

-88 IT 88-

در عالم بی زری ، که تلخست حیات طاعت تتوان کرد ، بامید نجات ای کاش! زحق اشارت صوم و صلوات بودی بوجود مال ، چون حج و زکوات

-B1189-

دستم بکلید بخزنی می بایست ور بود تهی، بدامنی می بایست یا هیچگهم به کس نیفتادی کار یا خود بزمانه، چون منی می بایست

-8 10 B

هستم ز می. امید سرمست و بسست دارم سر این کلاوه در دست و بسست گر ارزش لطف و کرمی نیست، مباش استحقاق ترحمی هست و بسست

- 17 B

بر قول ِ تو، اعتماد نتوان کردن خود را، بگزاف، شاد نتوان کردن از کثرت ِ وعده های پی در پی و یك وعده درست یاد نتوان کردن

-(8) IV 833-

ای کرده به آرایش گفتار بسیج! در زلف سخن، کشوده راه خم و پیچ! عالم، که تو چیز دیگرش میدانی، ذاتیست بسیط مُنبَسِط، دیگر هیچ

-88 1A 883-

دارم دل شاد و دیدهٔ بینائی وز کری، گوشم، نبود پروائی خوبست که نشنوم ز هر خود رائی گلبانگ ِ «آنا رَابی کُمُ الْآغلائی،

انتخاب غالب

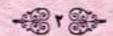
أردو

کھلتا کسی په کیوں ، مرے دل کا معامله ؟ شعروں کے انتخاب نے رسوا کیا مجھے !!

غرتيات

___ الف ___

جذبهٔ بے اختیارِ شوق دیکھا چاھے! سینهٔ شمسیر سے باہر ہے، دم شمسیر کا بسکہ ہوں، غالب، اسیری میں بھی آتش زیرِ پا موی آتش دیدہ ہے، حلقہ مری زنجیر کا

کہتے ہو: و ندیں گے ہم، دل اگر پڑا پایا، دل کہاں کہ گم کیجے؟ ہم نے مدعا پایا عشق سے، طبیعت نے زیست کا مزا پایا درد کی دوا پائی، درد بے دوا پایا

دوستدارِ دشمن ہے ؛ اعتمادِ دل معلوم! آہ ہے اثر دیکھی ، ناله نارسا پایا

-@r

میں عدم سے بھی پر ہھوں؛ ورنه ، غافل! بارها میں عدم سے بھی پر ہھوں؛ ورنه ، غافل! بارها میری آهِ آتشیں سے بال کنف جل گیا

بوی گل، نالـهٔ دل، دود پریشان نکلا جو تری برم سے نکلا، سو پریشان نکلا دلم حسرت زده، تها مایدهٔ لذت درد کام یارون کا، بقدر لب و دندان، نکلا تهی نوآموز فنا، همت دشوار پسند سخت مشکل هے که یه کام بهی آسان نکلا! دل مین، پهرگریه نے ال شور اٹھایا، غالب دل مین، پهرگریه نے ال شور اٹھایا، غالب آه! جو قطره نه نکلا تها، سو طوفان نکلا

-8 · 8-

دھر میں، نقش وفا وجہ تسلی نہوا ہے یہ وہ لفظ کہ شرمندہ معنی نہوا سبزہ خط سے، ترا کاکل سرکش نه دبا یه زمرد بھی، حریف دم اقعی نہوا میں نے چاھا تھا کہ اندوہ وفا سے چھوٹوں وہ ستمگر، مرے مرنے په بھی، راضی نہوا

-818-

ستایشگر هے ، زاهد اسقدر ، جس باغ رضواں کا وہ اك گلدسته هے ، هم بیخودوں کی طاق نسیاں کا بیاں کیا کیجیے ، بیداد کاوشہا مؤگاں کا ا کہ هر یك قطرة خوں ، دانه هے تسبیح مرجاں کا نه آئی سطوت ِ قاتل بھی ، مانع میرے نالوں کو لیا دانتوں میں جو تنکا ، ہوا ریشه نیستاں کا

اُگا ہے گھر میں ہر سو سبزہ ؛ ویرانی تماشا کر! مدار، اب کھودنے پرگھاس کے ہے، میرے درباں کا ہنوز، ال پرتو نقش خیال یار باقی ہے! دل افسردہ، گویا، حجرہ ہے، یوسف کے زندان کا بغل میں غیر کی، آج آپ سوتے ہیں کہیں ؛ ورنه سبب کیا، خواب میں آکر، تبسمها نے پنہاں کا ؟

-∰ v ∰-

محبت تھی چمن سے ؛ لیکن اب یہ بیدماغی ہے کہ موج بوے گل سے ، ناك میں آتا ہے دم میرا

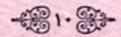
- (B) A (B)-

تحرم نہیں ہے تو ہی، نواھاے راز کا یاں ورنہ جو حجاب ہے، پردہ ہے سازکا ا رنگ ِ شکستہ، صبح ِ بہارِ نظارہ ہے یہ وقت ہے، شکفتن گلہاے ناز کا ا تو اور سوے غیر نظرہاے تیز تیز!
میں اور دکھ تری مڑہ ہاہے دراز کا!
ہیں، بسکہ جوش بادہ سے، شیشے اُچمل رہے
ہر گوشہ بساط، ہے سر شیشہ باز کا

-(B)

شب هوئی، پھر انجم ِ رخشندہ کا منظر کھلا اس تکلف سے کہ، گویا، بتکدے کا در کھلا گرچہ هوں دیوانه، پرکیوں دوست کا کھاؤں فریب؟ آستیں میں کشنہ پنہاں، ہاتھ میں نِشتر کھلا گو نه سمجھوں اُسکی باتیں، گو نه پاؤں اُسکا بھید پر یه کیا کم ہے کہ مجھ سے وہ پری پیکر کھلا! ہے، خیال ِ حسن میں، حسن ِ عمل کا سا خیال خلد کا ال در ہے، میری گور کے اندر، کھلا منہ نه کھلنے پر، ہے وہ عالم که دیکھا ہی نہیں! در نقاب اُس شوخ کے منہ پر، کھلا دانف سے بڑھکر، نِقاب اُس شوخ کے منہ پر، کھلا دانف سے بڑھکر، نِقاب اُس شوخ کے منہ پر، کھلا دانف سے بڑھکر، نِقاب اُس شوخ کے منہ پر، کھلا

کیا رھوں غربت میں خوش؟ جب ھو حوادث کا یہ حال نامه لاتا ھے وطن سے ، نامیہ بر اکثر کھلا اُسکی امت میں ھوں میں، میرے رھیں کیوں کام بند؟ واسطے جس شہ کے ، غالب ، گنبد ہے در کھلا واسطے جس شہ کے ، غالب ، گنبد ہے در کھلا

شب كه برق سوز دل سے، زهرة ابر آب تها ا شعلة جواله، هر يك حلقة گرداب، تها انالة دل ميں شب، انداز اثر ناياب تها تها سيند برم وصل غير، گو بيتاب تها مقدم سيلاب سے، دل كيا نشاط آهنگ هے! خانة عاشق، مگر، ساز صداى آب تها آج كيوں پروا نهيں اپنے اسيروں كى تجھے؟ كل تلك، تيرا بھى دل مهر و وفا كا باب تها ياد كر وه دن كه هر يك حلقه تيرے دام كا انتظار صيد ميں، اك ديدة بيخواب تها انتظار صيد ميں، اك ديدة بيخواب تها

میں نے روکا رات غالب کو، وگرنه دیکھتے اسکے سیل گریه میں، گردوں کف سیلاب تھا

-181189-

ایك ایك قطره كا مجمے، دینا پڑا، حساب خون جگر، ودیعت مژگان یار تھا گلیوں میں میری نعش كو كھینچے پھرو؛كه میں جاندادهٔ هواے سر رهگزار تھا كم جانتے تھے هم بھی غم عشق كو، پر اب دیكھا، تو كم هوے په، غم روزگار تھا دیكھا، تو كم هوے په، غم روزگار تھا

-81189-

بسکه دشوار هے، هرکام کا آساں هونا ا آدمی کو بھی میشر نہیں، انساں هونا ا گربه، چاهے هے خرابی مرے کاشانے کی در و دیوار سے ٹیکے ہے، بیاباں هونا کی، مرے قتل کے بعد، اُسنے جفا سے تو به هاے! اُس زود پشیاں کا پشیاں ہونا حیف! اُس چارگرہ کیڑے کی قسمت، غالب جس کی قسمت، غالب جس کی قسمت میں ہو، عاشق کا گریباں ہونا

-881r83-

نالهٔ دل نے دیے، اوراقِ لختِ دل، یاد یادگارِ ناله، اك دیوان بے شیرازه تھا

-18 11 83-

دوست، غمخواری میں میری، سعی فرماویں گے کیا؟
زخم کے بھرتے تلك، ناخن نه بڑھہ جاوین گے کیا؟
بےنیازی حد سے گزری؛ بندہ پرور! کب تلك
هم کہیں گے حالہ دل اور آپ فرماویں گے: «کیا؟،
حضرت ناصح گر آویں، دیدہ و دل فرش راه!
کوئی مجکو یہ تو سمجھادو کہ سمجھاویں گے کیا؟

-@10 ®

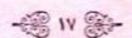
یه نه تھی هماری قسمت که وصال ِیار هوتا! اگر اور جیتے رہتے، یہی انتظار ہوتا ترے وعدہ پر جے ہم ، تو یہ جان ، جھوٹ جانا کہ خوشی سے مر نہ جاتے، اگر اعتبار ہوتا تری نازکی سے جانا کہ بندھا تھا عہد 'بودا کبهی تو نه توژ سکتا، اگر استوار هوتا كوئى ميرے دلسے بوچھے، ترے تير نيمكش كوا یہ خلش کہاں سے ہوتی ، جو جگر کے پار ہوتا؟ غم اگرچه جانگسل هے، په کهان بچیں ؟ که دل هے: غم عشق گر نهوتا، غم روزگار هوتا کہوں کس سے میں کہ کیا ھے ؟ شب غم بری بلاھے بجے کیا 'برا تھا مرنا ، اگر ایك بار ہوتا؟ أسے كون ديكھ سكتا؟ كه يكانه هے وہ يكتا جو دوئی کی بو بھی ہوتی ، تو کہیں دوچار ہوتا

یه مسایلِ تصوف، یه ترا بیان، غالب! تجھے هم ولی سمجھتے، جو نه بادهخوار هوتا

-@17@}-

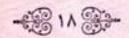
هوس کو ھے نشاط کار کیا، کیا! نہو مرنا، تو جینے کا مزا کیا ؟ تجاهل پیشگی سے مدعا کیا ؟ كهال تك، اكسرايا نازادكيا،كيا؟» نگاہ بے تحایا چاہتا ہوں تغافلهای تمکیں آزما کیا؟ نفس، موج محیط بیخودی هے تغافلهای ساقی کا گلا کیا؟ دل هر قطره ، هم ساز « أنَّا البَّحر ، ہم اُس کے ہیں ، ہمارا پوچھنا کیا ؟ عابا کیا ہے؟ میں ضامن، ادھر دیکھ شهیدان نگه کا خون بها کیا ؟

'سن ، اے غارتگرِ جنسِ وفا ! 'سن شکست ِ قیمت ِ دل کی صدا کیا ؟

درخورِ قهر و غضب ، جب کوئی هم سا ، نهوا پهر غلط کیا هے که هم سا کوئی پیدا نهوا؟ بندگی میں بھی ، وہ آزادہ و خود بیں هیں که هم اللے پهر آئے ، در کعبه اگر وا نهوا سینه کا داغ هے ، وہ ناله که لب تك نگیا خاك کا رزق هے ، وہ قطرہ که دریا نهوا نام کا میر ہے ہے ، جو دکھ که کسی کو نملا کام میں میر ہے هے ، جو فتنه که برپا نهوا هر 'بنِ مو سے ، دم ذکر ، نه ٹپکے خوناب هر 'بنِ مو سے ، دم ذکر ، نه ٹپکے خوناب هر ' کا قصه هوا ، عشق کا چرچا نهوا! قطرہ میں دجله دکھائی ندے ، اور جزو میں کل قطرہ میں دجله دکھائی ندے ، اور جزو میں کل کھیل لؤکوں کا هوا ، دیده یینا نهوا!

تھی خبرگرم کہ غالب کے اُڑیں گے پرزے دیکھنے ہم بھی گئے تھے، په تماشا نہوا

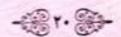

زکات ِحسن دے، اے جلوہ بینش! کہ مہر آسا چراغ ِ خانہ درویش ہو، کاسه گدائی کا وهی اك بات ہے، جو یاں نفس، وان تکہت گل ہے چمن کا جلوہ، باعث ہے مری رنگیں نوائی کا چلوہ، باعث ہے مری رنگیں نوائی کا

-@19 ®-

زهره گر ایسا هی ، شام هجر میں ، هوتا هے آب
پرتو مهتاب ، سیل خانماں هوجائیگا
دل کوهم صرف وفا سمجھے تھے ، کیا معلوم تھا؟
یعنی ، یه پہلے هی نذر امتحاں هوجائیگا
سب کے دل میں هے جگہ تیری ؛ جو تو راضی هوا
مجھ په ، گویا ، اك زمانه مهرباں هوجائیگا

وای ! گر میرا ترا انصاف محشر میں نہو اب تلك تو یه توقع ہے كه واں ہوجائيگا

درد، منت کش دوا نهوا میں نه اچها هوا، برا نهوا هی نه اچها هوا، برا نهوا هے خبر گرم اُن کے آنے کی آج هی، گهر میں بوریا نهوا! کیا وہ نمرود کی خدائی تھی؟ بندگی میں، مرا بھلا نهوا جان دی، دی هوئی اُسی کی تھی خق تو یوں ہے کہ حق ادا نهوا نخم گر دب گیا، لهو نه تھنیا کام گر دك گیا، روا نهوا دهوا دهزنی ہے، که دلستانی ہے! لیکے دل، دلستان روانه هوا

-88 ri 83-

دل اُسکو، پہلے ھی ناز و ادا سے، دمے بیٹھے میں دماغ کہاں، حسن کے تقاضا کا؟ فلك كو دیکھ کے، کرتا ھوں اُسکو یاد، اسد جفا میں اُس کی، ھے انداز کارفرما کا جفا میں اُس کی، ھے انداز کارفرما کا

- TY 83-

اعتبارِ عشق کی خانه خُرابی دیکھنا! غیر نے کی آہ، لیکن وہ خفا مجھ پر ہوا

-@ rr -

میں، اور بزم ہے سے یوں تشنه کام آؤں! گر مین نے کی تھی توبه، ساقی کو کیا ہوا تھا؟ ہے ایك تیر، جس میں دونوں چھدے پڑے ہیں وہ دن گئے کہ اپنا دل سے جگر جدا تھا! درماندگی میں، غالب، کچے بن پڑے، تو جانوں جب رشتہ ہے گرہ تھا، ناخن گرہ کشا تھا

-(8) YE 88-

گهر همارا، جو نه روتے بھی، تو ویراں هوتا بحر، گر بحر نہوتا، تو بیاباں هوتا تنگیء دل کا گلا کیا؟ یه وه کافر دل هے کہ اگر تنگ نہوتا، تو پریشاں هوتا کہ اگر تنگ نہوتا، تو پریشاں هوتا

-8 Yo 88-

نه تها کچے، تو خدا تها؛ کچے نہوتا، تو خدا هوتا ا دُبویا مجکو هونے نے ؛ نہوتا میں، تو کیا هوتا ا هوا جب غم سے یون بیحس، توغم کیا سرکے کٹنے کا؟ نہوتا گر جدا تن سے ، تو زانو پر دهرا هوتا هوئی مدت که غالب مرگیا؛ پر یاد آتا هے وہ هریك بات پر کہنا کہ دیون هوتا، تو کیا هوتا؟،

-88 Y1 89-

بلبل کے کاروبار په هیں خندہ های گل کہتے هیں جسکو عشق، خلل ہے دماغ کا

-(8) TV (8)-

تھا گریزاں مڑہ یار سے دل، تا دم ِ مرگ دفع ِ پیکان ِ قضا، اسقدر آساں سمجھا!

-{@ YA @}-

پھر مجھے دیدہ تر یاد آیا دل ، جگرتشنه فریاد آیا دم لیا تھا نہ قیامت نے هنوز پھر ترا وقت سفر یاد آیا! زندگی یوں بھی گزر هی جاتی! کیوں ترا راهگزر یاد آیا؟ کیوں ترا راهگزر یاد آیا؟ کیا هی رضواں سے لڑائی هوگی، گھر ترا خلد میں گر یاد آیا! پھر ترے کوچه کو جاتا ہے خیال دل گرگشته مگر یاد آیا!

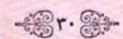
کوئی ویرانی سی ویرانی ہے! دشت کو دیکھ کے ، گھر یاد آیا

-88 ra 88-

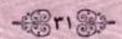
هوئی تاخیر، تو کچے باعثِ تاخیر بھی تھا آپ آتے تھے، مگر کوئی عناںگیر بھی تھا تم سے بیجا ھے، مجھے اپنی تباھی کا گلا اُس مین کچھ شایسۂ خوبی، تقدیر بھی تھا تو مجھے بھول گیا ھو، تو پتا بتلا دوں ؟ کھی فتراك میں تیرے، کوئی نخچیر بھی تھا؟ بوسف اُسكو کہوں اور کچے نه کہے؟ خیر ھوئی! گر بگڑ بیٹھے، تو میں لایق تعزیر بھی تھا پیشہ میں عیب نہیں؛ رکھیے نه فرهاد کو نام هم ھی آشفته سروں میں، وہ جواں میر بھی، تھا هم تھے مرنے کو کھڑے، پاس نه آیا، نه سهی آخر، اُس شوخ کے ترکش میں، کوئی تیر بھی تھا؟

انتخاب غالب

پکڑے جاتے ہین ؛ فرشتوں کے لکھیے پر ناحق آدمی کوئی ہمارا دم تحریر بھی تھا؟

تو دوست کسی کا بھی ، ستمگر ، نہوا تھا اوروں په هے وہ ظلم که بچے پر نہوا تھا چھوڑا ، مه کخشب کی طرح ، مست قضا نے خرشید ، هنوز ، اُس کے برابر نہوا تھا توفیق باندازہ همت هے ، ازل سے آنکھوں میں هے ، وہ قطرہ کہ گوهر نہوا تھا دریای معاصی ، تنك آبی سے ، هوا خشك میرا سرِ دامن بھی ، ابھی ، تر نہوا تھا میرا سرِ دامن بھی ، ابھی ، تر نہوا تھا میرا سرِ دامن بھی ، ابھی ، تر نہوا تھا

کیا کہوں بیماری، غم کی فراغت کا بیاں؟ جو کہ کھایا خون دل، بے منت کیموس تھا

-88 rr 89-

آئینه دیکھ، اپنا سا منہ لیکے، رہ گئے صاحب کو، دل ندینے په، کتنا غرور تھا! قاصد کو، لینے ہاتھ سے گردن نه ماریے اُسکی خطا نہیں ہے؛ یه میرا قصور تھا اُسکی خطا نہیں ہے؛ یه میرا قصور تھا

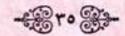
-@rr®-

عرضِ نیازِ عشق کے قابل نہیں رہا جس دل په ناز تھا بجے، وہ دل نہیں رہا مرنے کی، اے دل! اور هی تدبیر کر؛ که میں شایان دست و بازوی قاتل نہیں رہا! وا کرد ہے هیں، شوق نے، بندِ نقابِ حسن غیر از نگاہ، اب کوئی حایل نہیں رہا غیر از نگاہ، اب کوئی حایل نہیں رہا

-871 83-

رشك كہتا ہے كہ واسكا غير سے اخلاص، حيف! ، عقل كہتى ہے كہ ووہ بے مهركس كا آشنا؟ ،

میں ، اور اك آفت كا لمكرا، وہ دل وحشىكہ ہے عافیت كا دشمر اور آوارگى كا آشنا!

ذكر أس يَرِيوَش كا، اور يهر بيان اپنا! بن گیا رقیب، آخر، تھا جو رازداں اپنا ے وہ کیوں بہت بنتے بزم غیر میں ؟ یا رب! آج هی هوا منظور، اُنکو امتحاں اپنا منظر اك ، بلندى پر ، اور هم بنا سكتے عرش سے اِدھر ھوتا ، کاشکے ! مکاں اپنا درد دل لکھوں کتك؟ جاؤں، انکو دکھلادوں انگلیاں فگار اپنی، خامه خونچکاں اپنا گھستے گھستے مٹ جاتا ، آپ نے عبث بدلا ننگ سجدہ سے میرے، سنگ آستاں اپنا ھ کہاں کے دانا تھے؟ کس ھنرمیں یکتا تھے؟ ب سبب هوا ، غالب ، دشمن آسمان اپنا !

-88 ra 89-

سرمهٔ مفت ِ نظر هوں : مری قیمت یه هے که رہے چشم ِ خریدار په احساں میرا

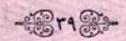
-® rv ⊛-

رحمت اگر قبول کرے ، کیا بعید ہے! شرمندگی سے ، عذر نکرنا گناہ کا مقتل کوکس نشاط سے جاتا ہوں میں: کہ ہے ' پرگل ، تحیال ِ زخم سے ، دامن نگاہ کا!

-88 TA 883-

جور سے باز آئے پر باز آئیں کیا؟
کہتے ہیں: وہم تجکو منہ دکھلائیں کیا؟،
رات دن ، گردش میں ہیں سات آسماں
ہو رہیگا کچے نه کچے ، گھبرائیں کیا؟
ہو لیے کیوں نامه بر کے ساتھ ساتھ؟
یا رب! اپنے خط کو ہم پہنچائیں کیا؟

موج خوں سر سے گزر ہی کیوں نہ جائے آستان یار سے اُلمھ جائیں کیا؟ عمر بھر، دیکھا کیا مرنے کی راہ مرگئے پر، دیکھیے، دکھلائیں کیا؟ پوچھتے ہیں وہ کہ «غالب کون ہے؟ پوچھتے ہیں وہ کہ «غالب کون ہے؟ پاکوئی بتلاؤ کہ ہم بتلائیں کیا؟

عشرت قطره هے، دریا میں فنا هو جانا درد کا حد سے گزرنا، هے دوا هو جانا تجے سے، قسمت میں مری، صورت قفل آبخد تها لکھا، بات کے بنتے هی، جدا هو جانا! اب جفا سے بھی هیں محروم هم، الله، الله! اسقدر دشمن ارباب وفا هو جانا!! دل سے مثنا تری انگشت حنائی کا خیال دل سے مثنا تری انگشت حنائی کا خیال هو جانا

= ب =

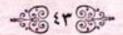
جو ہوا غرق ہے، بخت رسا رکھتا ہے سر سے گزرے به بھی، ہے بال مما، موج شراب

___ ت ___

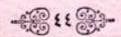
افسوس! که دندان کا کیا رزق فلك نے جن لوگوں کی، تھی درخورِ عقد گہر، انگشت

-銀い歌-

رها گر كوئى تا قيامت سلامت!
پهراك روز مرناه، حضرت سلامت!
جگر كو مرے ، عشق خونابه مشرب
لكهے هے، وخداوند نعمت، سلامت!،
على الرّغم دشمن شهيد وفا هوں
مبارك ، مبارك! سلامت ، سلامت!

مندگئیں، کھولتے ہی کھولتے، آنکھیں، غالب یار لائے مری بالیں پہ اُسے، پر کسوقت!

عشق میں ، بیداد رشك غیر نے مارا بھے کشته دشمن هوں ، آخر ؛ گرچه تھا بیار دوست چشم ما روشن ! که اُس بیدرد کا دل شاد هے دیده پرخوں همارا ، ساغر سرشار دوست به غزل اپنی ، مجھے جی سے پسند آتی هے آپ هے ردیف شعرمیں ، غالب ، زبس تکرار دوست هے ردیف شعرمیں ، غالب ، زبس تکرار دوست

一三 5 =

اے عافیت! کنارہ کر؛ اے انتظام! چل سیلاب ِگریہ، در پی۔ دیوار و در ہے، آج

-811 B-

لو، ہم مریض عشق کے بیماردار ہیں اچھا اگر نہو، تو مسیحاً کا کیا علاج ؟

<u>一三っ</u>

حسن، غمزے کی کشاکش سے چھٹا، میرے بعد بارے ، آرام سے ھیں اھل ِ جفا، میرے بعد شمع بجھتی ہے، تو اُس میں سے دھواں اُٹھتا ہے شعلة عشق سیه پوش ھوا، میرے بعد خوں ہے دل، خاك میں، احوال بتاں پر: یعنی ان کے ناخن ھوے محتاج حنا، میرے بعد وکون ھوتا ہے حریف می مردافگن عشق ؟، مگون ھوتا ہے حریف می مردافگن عشق ؟، هم مکرد لب ساقی میں صلا، میرے بعد غم سے مرتا ھوں، کہ اتنا نہیں دنیا میں کوئی کہ کرے تعزیت مہر و وفا، میرے بعد کہ کرے تعزیت مہر و وفا، میرے بعد

= =

بلا سے ، ھیں جو به پیش نظر ، در و دیوار ! نگاه ِ شوق کو هیں بال و پر، در و دیوار وفور اشك نے كاشانه كا كيا يه رنگ که هو گئے مرمے دیوار و در، در و دیوار نہیں ہے سایہ ؛ کہ سنکر نوبد مقدم یار گئے ہیں چند قدم پیشتر، در و دیوار ہجوم گربه کا سامان کب کیا میں نے که گر پڑے نه مرے پانو پر در و دیوار ؟ وہ آ رہا مرمے ہمسایہ میں ، تو سائے سے هوئے فدا در و دیوار پر ، در و دیوار نظر میں کھنے ہے ، بن تیرے ، گھر کی آبادی همیشه روتے هیں هم، دیکهکر در و دیوار

-(818)-

گھر جب بنا لیا ترمے در پر ، کہے بغیر جانےگا اب بھی تو نہ مراگھر،کھے بغیر؟ كام أس سے آپڑا ہے، كہ جسكا جہان میں لیومے نه کوئی نام ، ستمگر کہے بغیر چھوڑوںگا میں نہ اُس بت کافر کا پوجنا چھوڑے نہ خلق، گو، مجھے کا قرکھے بغیرا مقصد ہے ناز و غمزہ ؛ ولے گفتگو میں کام چلتا نہیں ہے ، کشنہ و خنجر کہے بغیر هر چند، هو مشاهدهٔ حق کی گفتگو بنتی نہیں ہے ، بادہ و ساغر کہے بغیر بهرا هوں میں ، تو چاہئے دونا ہو التفات سنتا نہیں ھوں بات ، مکرر کہے بغیر

-@· @-

کیوں جل گیا نه تاب ِ رخ یار دیکھکر؟ جلتا هوں ، اپنی طاقت ِ دیدار دیکھکر کیا آبروی عشق ؟ جہاں عام هو جفا 'رکتا ھوں، تمکو دیے سبب آزار، دیکھکر ثابت ہوا ہے، گردنِ مینا په، خونِ خلق لرزے ہے موج کی ، تری رفتار دیکھکر بكجاتے هيں هم آپ ، متاع سخن كيساتھ ليكن عيار طبع خريدار ديكهكر زنار بانده، سبحة صد دانه تور دال رهرو، چلے ہے راہ کو هموار دیکھکر گرنی تھی ہم په برق تجلی، نه طور پر دیتے هیں باده ، ظرف قدح خوار دیکھکر سر پهوژنا وه ، غالب شورىده حال كا یاد آگا مجھے، تری دیوار دیکھکر!

-1801 B-

نه چهوڑی حضرت یوسف نے یان بھی خانه آرائی سفیدی دیدهٔ یعقوب کی پھرتی ہے زنداں پر فراغت کسقدر رهتی مجھے، تشویش مرهم سے ا بہم گر صلح کرتے پارهای دل، نمکداں پر مجھے، اب دیکھکر ابر شفق آلوده، یاد آیا کہ فرقت میں تری، آتش برستی تھی گلستاں پر نه لؤ ناصح سے، غالب؛ کیاهوا گراس نے شدت کی؟ ممارا بھی تو، آخر، زور چلتا ہے گریباں پر!

ھے بسکہ، ھر اك أن كے اشارے ميں، نشاں اور كرتے ھيں محبت، تو گزرتا ھے گاں اور يا رب اوہ نه سمجھے ھيں، نه سمجھيں گے مرى بات دے اور دل أنكو، جو نه دے مجكو زباں اور ا

تم شہر میں ہو، تو ہمیں کیا غم ؟ جب آٹھینگے

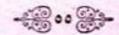
لے آئیں گے، بازار سے جا کر، دل و جاں اور
ہے خون جگر جوش میں ؛ دل کھولکے روتا،
ہوتے جو کئی دیدۂ خونابه فشاں اور!
مرتا ہوں اس آواز په ! ہرچند سر اُڑ جائے
جلاد کو، لیکن، وہ کہنے جائیں کہ «ھاں اور!،
پاتے نہیں جب راہ ، تو چڑھہ جاتے ھیں نالے
رکتی ہے مری طبع ، تو ہوتی ہے رواں اور

-@or@-

نه کی ، سامان ِ عیش و جاہ نے ، تدبیر وحشت کی ہوا ، جام ِ زمرد بھی مجھے داغ ِ پلنگ ، آخر

-(B) 01 (B)-

جنوں کی دستگیری کس سے ہو، گر ہو نہ عربانی ؟ گریباں چاك کا حق ہو گیا ہے، میری گردن پر ہ اور وہ بے سبب رنج، آشنا دشمن، کہ رکھتا ہے شعاع مہر سے، تہمت نگہ کی، چشم ِ روزن پر!

من جائیگا سر، گر ترا پتھر نه گھسےگا هوں، در په ترے ناصیه فرسا، کوئی دن اور جاتے هوئے کہتے هو: «قیامت کو ملینگے، کیا خوب! قیامت کا هے، گویا، کوئی دن اور ناداں هو، جو کہتے هو که، کیوں جیتے هیں غالب ناداں هو، جو کہتے هو که، کیوں جیتے هیں غالب قسمت میں هے، مرنے کی تمنا، کوئی دن اور قسمت میں هے، مرنے کی تمنا، کوئی دن اور

== ز ==

کیونکر اُس بت سے رکھوں جان عزیز؟
کیا نہیں ہے بچھے ایمان عزیز؟
دل سے نکلا؛ په نه نکلا دل سے
ہے، ترے تیر کا پیکان، عزیز

تاب لائے ھی بنے گی ، غالب واقعه سخت ھے ، اور جان عزیز

-**₩**0V₩-

نه گل نغمه هون ، نه پردهٔ ساز مین هون اپنی شکست کی آواز تو اور آرایش خم کاکل مین اور اندیشهای دور دراز!

____ w ____

'مندگئیں، کھولتے ھی کھولتے، آنکھیں، ھے، ھے!!
خوب وقت آئے تم ، اس عاشقِ بیمار کے پاس!
دیکھکر تجکو، چمن بس کہ نمو کرتا ہے
خود بخود بہنچے ہے گل، گوشۂ دستار کے پاس
مرگیا، پھوڑ کے سر، غالب وحشی، ھے، ھے!!
میٹھنا اُس کا وہ، آکر تری دیواد کے پاس!

____ 3 ____

زخم پر چھڑکیں کہاں، طفلان ِ بے پروا، نمك؟
کیا مزا ہوتا، اگر پتھر میں بھی ہوتا نمك!
داد دیتا ہے مرے زخم جگر کی، واہ، واہ!
یاد کرتا ہے مجھے، دیکھے ہے وہ جس جا نمك
یاد هیں، غالب، تجھے وہ دن، کہ وجد دوق میں
زخم سے گرتا، تو میں پلکوں سے چنتا تما نمك؟

-831.83-

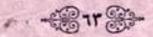
هم نے مانا کہ تغافل نہ کروگے؛ لیکن خاك ہو جائينگے هم، تم كو خبر ہوتے تك

_= J ==

ایجاد کرتی ہے اسے تیرے لئے، بہار میرا رقیب ہے، نفس عطر سای گل میرا رقیب ہے، نفس عطر سای گل تیرے ہی جلوہ کا ہے یہ دھوکا کہ آج تك ہے اختیار، دوڑے ہے گل در قفای گل

== ^ ==

غم نہیں ہوتا ہے آزادوں کو، بیش از یك نفس برق سے، كرتے ہیں روشن شمع ماتم خانه، هم دایم الحبس اس میں ہیں لا كھوں تمنائیں، اسد! جانتے ہیں، سینة پر خوں كو زنداں خانه، هم

محکو دیارِ غیر میں مارا، وطن سے دور رکھ لی مرے خدانے، مری بیکسی کی شرم وہ حلقهای زلف کمیں میں ہیں؛ اے خدا رکھ لیجو، میرے دعوی وارستگی کی شرم!

ــــــ ن ـــــــ

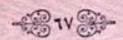
لوں وام بخت خفتہ سے یك خواب خوش؛ و لے غالب ، یه خوف ہے كہ كہاں سے ادا كروں؟

-18 10 B)-

کی وفا هم سے، تو غیر اس کو جفا کہتے هیں هوتی آئی هے که اچهوں کو برا کہتے هیں آج، هم اپنی پریشانی، خاطر اُن سے کہنے جاتے تو هیں، پر دیکھیے، کیا کہتے هیں؟ اگلے وقنوں کے هیں یہ لوگ ، انھیں کچھ نه کہو جو می و نفمه کو اندوہ ربا کہتے هیں هیا تبلہ کو، اهل ِ نظر وقبله نما، کہتے هیں قبله کو، اهل ِ نظر وقبله نما، کہتے هیں دیکھیے، لاتی هے اُس شوخ کی نخوت کیا رنگ؟ اُس کی هر بات په هم و نام خدا!، کہتے هیں اُس کی هر بات په هم و نام خدا!، کہتے هیں

-8118-

آبروکیا خاك اُس گل کی، که گلشن میں نہیں؟ ہے گریباں ننگ پیراہن، جو دامن میں نہیں ضعف سے، اے گریہ اکچھہ باقی مرے تن میں نہیں رنگ ھو کر اُڑ گیا ، جو خوں کہ دامن میں نہیں ھو گئے ھیں جمع ، اجزای نگاہ آفت اب ؛ ذرے ، اُسکے گھر کی دیواروں کے روزن میں ، نہیں ھو فشارِ ضعف میں کیا ، ناتوانی کی نمود ؟ قد کے جھکنے کی بھی گنجایش مرے تن میں نہیں قد کے جھکنے کی بھی گنجایش مرے تن میں نہیں قد کے جھکنے کی بھی گنجایش مرے تن میں نہیں

عہدے سے، مدح ناز کے، باہر نه آسکا!
گر ایك ادا ہو، تو اُسے اپنی قضا کہوں
میں اور صد ہزار نوای جگر خراش!
تو اور ایك وہ نه شنیدن، که کیا کہوں!
ظالم، مرے گاں سے مجھے منفعل نه چاہ!
ھے، ھے! خدا نكردہ! تجھے بیوفا کہوں!

-®1∧®÷

مہرباں ہوکے بلالو مجھے، چاہو جسوقت میں، گیا وقت نہیں ہوں، کہ پھر آ بھی نہ سکوں ضعف میں، طعنۂ اغیار کا شکوہ کیا ہے ؟ بات، کچھ سر تو نہیں ہے، کہ اُ ٹھا بھی نہ سکوں زہر ملتا ہی نہیں مجکو، ستمگر ؛ ورنه کیا قسم ہے تر سے ملنے کی، کہ کھا بھی نہ سکوں؟ کیا قسم ہے تر سے ملنے کی، کہ کھا بھی نہ سکوں؟

-1811

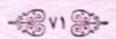
هم سے کھل جاؤ ، بوقت کی پرستی ، ایك دن ورنه هم چهیڑیں گے ، رکھکرعذر مستی ، ایك دن

-@v. -

هم پر، جف اسے، ترائرِ وفا کا گاں نہیں ال چھیڑ ہے ؛ وگرنه مراد آمتحاں نہیں کس منہ سے شکر کیجیے اس لطف ِ خاص کا ؟ پرسش ہے ، اور پای سخن درمیاں نہیں

هم کو ستم عزیز، ستمگر کو هم عزیز نا مہرباں نہیں ھے ، اگر مہرباں نہیں بوسه نہیں ، نه دبجیے ، دشنام هی سهی آخر زباں تو رکھتے ہو تم ، گر دھاں نہیں هر چند جانگدازی، قهر و عتاب ہے ؛ هر چند پشت گرمی، تاب و توان نهیں جاں، مطربِ ترانهٔ « هَلْ مِن تَمزيد» هے لب، پرده سنج زمزمهٔ « آلامان » نهين خنجر سے چیر سینہ ، اگر دل نہو دو نیم دل میں چھری چبھو، مژہ گر خونچکاں نہیں هے ننگ سینه، دل اگر آتشکده نهو ھے عار دل، نفس اگر آذرفشاں نہیں نقصاں نہیں جنوں میں ؛ بلا سے ہو گھر خراب سو گز زمیں کے بدلے، بیاماں گراں نہیں

جاں ہے بہای بوسہ ؛ ولے کیوں کہے، ابھی غالب کو جانتا ہے کہ وہ نیمجاں نہیں

مانع دشت نوردی ، کوئی تدبیر نہیں ایك چکر ہے مرے پانوں میں ، زنجیر نہیں سر کھجاتا ہے ، جہاں زخم سر اچھا ہو جائے لذت سے سنگ باندازہ تقریر نہیں لذت سنگ باندازہ تقریر نہیں

-@ VY -

مت، مردمك ديده ميں، سمجھو يه نگاھيں ھيں جمع، سويدای دل ِ چشم ميں، آھيں

-@vr &-

برشکال گریۂ عاشق ہے؛ دیکھا چاہیے کھلگئی، مانندگل سو جاسے، دیوار چمن

-- 18 VE --

ھے تجلی تری سامان ِ وجود ذرہ بے پرتو ِ نُحرشید نہیں کہتے ہیں «جیتے ہیں امید په لوگ» هم کو جینے کی بھی امید نہیں

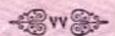
-- (% vo (%)-

ترے سروِ قامت سے، اك قد آدم قیامت کے فتنے کو کم دیکھتے ہیں

-- V7 83-

ملتی ہے خوی یار سے، نار، التہاب میں کافر ہوں، گرنہ ملتی ہو راحت عذاب میں تا پھر نه انتظار میں نیند آئے عمر بھر آنے کا وعدہ کرگئے، آئے جو خواب میں قاصد کے آئے آئے، خط ال اور لکھہ رکھوں میں جانتا ہوں، جو وہ لکھیں گے جواب میں میں جانتا ہوں، جو وہ لکھیں گے جواب میں

جمع تك كب أنكى بزم ميں آتا تھا دورِ جام؟ ساقى نے كچه ملا نه ديا هو شراب ميں؟ ميں اور حظ وصل، خداساز بات هے! حاں نذر دينى بھول گيا اضطراب ميں هے تيورى چڑهى هوئى، اندر نقاب كے هے اك شكن پڑى هوئى، طرف نقاب ميں هے اك شكن پڑى هوئى، طرف نقاب ميں لاكھوں لگاؤ، ايك چرانا نگاه كا! لاكھوں بناؤ ايك بگڑنا عتاب ميں! لاكھوں بناؤ ايك بگڑنا عتاب ميں! وہ ناله، دل ميں خس كے برابر جگه نه پائے جس ناله سے، شكاف پڑے آفتاب ميں! وہ سحر، مدعاطلبى ميں نه كام آئے جس سحر سے، سفينه رواں هو سراب ميں!

اُتنا ہی مجکو اپنی حقیقت سے بعد ہے جتنا کہ وہم غیر سے ہوں پیچ و تاب میں اصل شهود و شاهد و مشهود ایك هے حیران هون، پهرمشاهده هے كس حساب میں!
هے مشتمل نمود مور پر وجود بحر یان كیا دهرا هے قطره و موج و حباب میں؟
هے غیب غیب، جس كو سمجھتے هیں هم شهود هیں خواب میں هود هیں خواب میں هنوز، جو جا گے هیں خواب میں

-€@ VA ∰-

چھوڑا نہ رشك نے كہ تر ہے گھركا نام لوں هراك سے پوچھتا هوں كہ جاؤں كدهركو ميں؟ جانا پڑا رقيب كے در پر هزار بار اے كاش ا جانتا نہ تر ہے رهگزر كو ميں هے كيا ، جوكسكے باندهئے؟ ميرى بلا ڈر ہے! كيا جانتا نہيں هوں تمهارى كمر كو ميں؟ كيا جانتا نہيں هوں تمهارى كمر كو ميں؟ لووہ بھى كہتے هيں كہ: «يه بے ننگ و نام هے ، لووہ بھى كہتے هيں كه: «يه بے ننگ و نام هے ، يه جانتا اگر ، تو لٹاتا نه گھر كو ميں يه جانتا اگر ، تو لٹاتا نه گھر كو ميں يه جانتا اگر ، تو لٹاتا نه گھر كو ميں

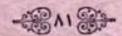
چلتا ہوں تھوڑی دور ہر اك تیزرو کے ساتھ؛ پہچانتا نہیں ہوں ، ابھی ، راہبر کو میں خواہش کو احمقوں نے پرستش دیا قرار کیا پوجتا ہوں اُس بت پیدادگر کو میں ؟

-- (B) V4 (B)-

ذکر میرا به بدی بھی اُسے منظور نہیں غیر کی بات بگڑ جائے، تو کچھہ دور نہیں وعدہ سیرِ گلستاں ہے، خوشا طالع شوق! مؤدہ قتل مقدر ہے، جو مذکور نہیں شاھد ہستی، مطلق کی کمر ہے عالم لوگ کہتے ہیں کہ دھے، پر ہمیں منظور نہیں قطرہ اپنا بھی حقیقت میں ہے دریا؛ لیکن هم کو تقلید تنك ظرف، منصور نہیں میں جو کہتا ہوں کہ دھم لینگے قیامت میں تمهیں، کس رعونت سے وہ کہتے ہیں کہ دھم حور نہیں اس وہ کہتے ہیں کہ دھم حور نہیں اس وہ کہتے ہیں کہ دھم حور نہیں ا

-€®∧· ∰-

ناله جز حسرطلب، اے ستم ایجاد! نہیں ہے تقاضای جفا، شکوۂ بیداد نہیں عشق و مزدوری، عشرتگہ خسرو، کیا خوب! هم کو تسلیم، نکونامی، فرهاد، نہیں کم نہیں وہ بھی خرابی میں، په وسعت معلوم! دشت میں ہے مجھے وہ عیش کہ گھریاد نہیں نفی سے کرتی ہے اثبات تراوش، گویا دی ہے، جای دھن اُسکو دم ایجاد، نہیں کم نہیں جلوہ گری میں تر ہے کوچہ سے، بہشت کم نہیں جلوہ گری میں تر ہے کوچہ سے، بہشت کم نہیں جلوہ گری میں تر ہے کوچہ سے، بہشت یہی نقشہ ہے، ولے اسقدر آباد نہیں

دونوں جہان دیکے، وہ سمجھے، یہ خوش رہا یاں آ پڑی یہ شرم کہ تکرار کیا کریں! تھك تھك كے، ہر مقام په دو چار رہ گئے تيرا پته نه پائيں، تو ناچار كيا كرں؟

-88 AT 88-

وہ آئے گھرمین ہمار ؛ خداکی قدرت ہے! کبھی ہم اُنکو، کبھی اپنے گھرکو دیکھتے ہیں نظر لگے نہ کہیں اُس کے دست و بازو کو! یہ لوگ کیوں مرے زخم جگرکو دیکھتے ہیں؟

-8 AT 89-

علاوہ عید کے ، ملتی ہے اور دن بھی شراب گدای کوچہ میخانه نامراد نہیں جہاں میں ہو غم و شادی بہم ؛ همیں کیا کام ؟ دیا ہے ہم کو خدا نے وہ دل کہ شاد نہیں تم اُنکے وعدہ کا ذکر اُن سے کیوں کرو، غالب؟ یہ کیا کہ تم کہو ، اور وہ کہیں کہ ، یاد نہیں ، ؟

-@ 15 B)-

تیرے توسن کو صبا باندھتے ھیں ہم بھی مضمون کی ھوا باندھتے ھیں قید قید مستی سے رهائی معلوم! اشك کو بے سروپا باندھتے ھیں اھل تدبیر کی واماندگیاں! آبلوں پر بھی حنا باندھتے ھیں آبلوں پر بھی حنا باندھتے ھیں

-{Bho B}-

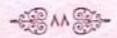
دایم پڑاھوا ترے در پر نہیں ھوں میں ا
خاك ایسی زندگی په كه پتھر نہیں ھوں میں ا
یا رب ا زمانه محكو مثاتا ہے كس لئے ؟
لوح جہاں په حرف مكرر نہیں ھوں میں
حد چاھیے سزا میں، عقوبت كے واسطے
آخر، گناهگار ھون، كافر نہیں ھوں میں ا

-@ A1 ®>-

سب کہاں ، کچھ لالہ وگل میں نمایاں ہوگئیں خاك ميں، كيا صورتيں هوں كي كه پنهاں هوگئيں! یاد تھیں هم کو بھی رنگارنگ بزم آرائیاں؛ لیکن اب نقش و نگار طاق ِ نسیاں ہو گئیں قید میں یعقوب نے لی، گو، نه یوسف کی خبر؛ لیکن آنکھیں روزن ِ دیوارِ زنداں ہو گئیں جوی خوں آ نکھوں سے بہنے دو ؛ کہ ھے شام فراق میں یه سمجھونگا که شمعیں دو فروزاں ہوگئیں ان پرہزادوں سے، لینگے خلد میں ہم انتقام قدرت حق سے، یہی حورس اگر واں ہوگئیں نينداً سكي هے، دماغ أسكا هے، راتين أسكي هين تیری زلفیں ، جس کے بازو پر، پریشاں ہوگئیں بسكة روكا ميں نے، اور سينه ميں أبھرس يه يے میری آهیں، بخیة چاك گریباں هو گئیں هم موحِد هین؛ هماراکیش هے ترائے رسوم ملتیں جب مٹ گئیں، اجزای ایماں ہوگئیں رنج سے خوگر ہوا انساں، تو مٹ جاتا ہے رنج مشکلیں مجھپر پڑیں اتنی کہ آساں ہوگئیں

- 88 AV 833-

دیوانگی سے، دوش په زنار بھی نہیں:
یعنی همارے جیب میں اك تار بھی نہیں
ملنا ترا اگر نہیں آساں، تو سہل ہے
دشوار تو یہی ہے كہ دشوار بھی نہیں
شوریدگی كے هاتھ سے، ہے سر وبال دوش
صحرا میں، اے خدا اكوئی دیوار بھی نہیں؟
اس سادگی په كون نه مرجائے؟ اے خدا الرقے ہیں تلوار بھی نہیں الرقے ہیں، اور هاتھ میں تلوار بھی نہیں

نہیں ہے زخم کوئی، بخیہ کے درخور، مرے تن میں ہوا ہے تارِ اشك یاس، رشتہ چشم سوزن میں ودیعت خانہ بیداد کاوشہای مژگاں ہوں نگین نام شاہد ہے مرے، ہر قطرہ خوں، تن میں بیاں کس سے ہو ظلمت گستری میرے شبستاں کی؟ شب مہ ہو، جو رکھدوں پنبہ دیواروں کے روزن میں ہزاروں دل دیے، جوش جنون عشق نے مجکو سیہ ہو کر، سویدا ہو گیا ہر قطرہ خوں تن میں سیہ ہو کر، سویدا ہو گیا ہر قطرہ خوں تن میں

-88 A4 89-

مزے جہان کے اپنی نظر میں خاک نہیں! سوای خون ِ جگر، سو جگر میں خاك نہیں! مگر غبار ہوے پر، ہوا اُڑا لیجائے؛ وگرنه تاب وتواں بال و پر میں خاك نہیں! هوا هوں عشق کی غارتگری سے شرمندہ سوای حسرت تعمیر، گھر میں خاك نہیں

دل هي تو هي، نه سنگ وخشت، درد سے بھر نه آئے كوں؟ روئیں کے هم هزار بار ؛ کوئی همیں ستائے کیوں ؟ دیر نہیں، حرم نہیں، در نہیں، آستان نہیں بیٹھے میں رہگزر پہ ہم ، غیر ہمیں اُٹھائے کیوں؟ دشنهٔ غمزه جانستال ، ناوَكِ ناز بے پناه تیرا هی عکس رخ سهی ، سامنے تیرے آئے کیوں ؟ قيد حيات و بند غم ، اصل ميں دونوں ايك هيں موت سے پہلے ، آدمی غم سے نجات پائے کیوں؟ حسن اور أس په حسن ظن! ره گئي بوالهوس كي شرم اپنے په اعتماد ہے، غیر کو آزمائے کیوں ؟ واں وہ غرورِ عزو ناز، یاں یه حجابِ پاس وضع! راہ میں ہم ملیں کہاں؟ بزم میں وہ بلائے کیوں؟

غالب ِ خسته کے بغیر، کون سے کام بند ہیں؟ روئیے زار زار کیا؟ کیجیے ہائے، ہائے کیوں؟

-1891

غنچة ناشگفته كو دور سے مت دكها كه و يوں؟ ، بوسه كو پوچهتا هوں ميں، منہ سے مجھسے بتا كه ويوں ، رات كے وقت مى پيے ، ساتھ رقيب كو ليے آئے وہ ياں، خدا كرے! پر نه كرے خدا كه يوں! ميں نے كہا كه و بزم ناز چاهيے غير سے تہى ، سنكے، ستم ظريف نے محكو اللها ديا كه و يوں؟ ، ستم ظريف نے محكو اللها ديا كه و يوں؟ ،

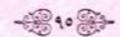
بقدر حسرت دل چاهیے، ذوق ِ معاصی بھی بھروں یك گوشة دامن ، گر آب ِ هفت دریا هو

-889r

کعبه میں جا رہا، تو نه دو طعنه ؛ کیا کہیں بھولا ہوں حقِّ صحبت ِ اہل کُنِشت کو؟ طاعت میں تا رہے نہ می و انگبیں کی لاگ دوزخ میں ڈالدو ، کوئی لیکر بہشت کو هوں منحرف نه کیوں ، رہ ورسم ِ ثواب سے ؟ فیر الگا ہے قط قلم سرنوشت کو فیالب ، کچے اپنی سعی سے کہنا نہیں مجھے خومن جلے ، اگر نه ملخ کھائے کشت کو خومن جلے ، اگر نه ملخ کھائے کشت کو

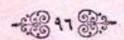
-8918

مثنا ہے فوت ِ فرصت ِ ہستی کا غم کوئی ! عمرِ عزیز صرف ِ عبادت ہی کیوں نہو؟

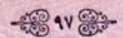

قفس میں ہوں؛ گراچھا بھی نہ جانیں میرے شیون کو مرا ہونا برا کیا ہے، نواسنجان کشن کو نہیں گرھمدی آساں ، نہو ، یہ رشك کیا کم ہے؟ نہیں گرھمدی آساں ، نہو ، یہ رشك کیا کم ہے؟ نه دی ہوتی ، خدایا ! آرزوی دوست دشمن کو! خدا شرمائے ہاتھوں کو؛ کہ رکھتے ہیں کشاکش میں کبھی میرے گریباں کو ،کبھی جاناں کے دامن کو! ابھی ہم قتلگہ کا دیکھنا آساں سمجھتے ہیں! ابھی ہم قتلگہ کا دیکھنا آساں سمجھتے ہیں! نہیں دیکھا، شناور جوی خوں میں، تیرے توسن کو ہوا چرچا جو میرے پانو کی زنجیر بنے کا کیا بیتاب ، کاں میں ، جنبش جوہر نے آھن کو خوشی کیا ،کھیت پر میرے اگر سو بار ابر آوے! خوشی کیا ،کھیت پر میرے اگر سو بار ابر آوے! سمجھتا ہوں کہ ڈھونڈھے ہے، ابھی سے، برق خرمن کو

نه لثتا دن کو، تو کب رات کو یوں بیخبر سوتا؟ رہا کھٹکا نه چوری کا؛ دعا دیتا ہوں رہزن کو

دی سادگی سے جان ، پڑوں کوھکن کے پانو!
ھیہات ا کیوں نہ ٹوٹ گئے پیرزن کے پانو!
مرھم کی جستجو میں ، پھرا ھوں جو دور دور
تن سے سوا فگار ھیں اس خستہ تن کے پانو
ھے جوشر گل بہار میں یاں تك کہ ھرطرف
اُڑتے ھوے ، اُلجھتے ھیں مرغ چمن کے پانو
شب کو کسی کے خواب میں آیا نہو کہیں ؟
دکھتے ھیں ، آج ، اُس بت نازك بدن کے پانو

واں اُسکوھول دل ہے تو یاں میںھوں شرمسار: یعنی یه میری آہ کی تاثیر سے نہو؟

-88 9 A 883-

واں پہنچکر، جو غش آتا پی ہم ہے، ہم کو صد رہ، آهنگ نمیں بوس قدم ہے، ہم کو جان کرکیجے تغافل، کہ کچھ امید بھی ہو یہ نگاہ غلط انداز تو سم ہے، ہم کو تم وہ نازك کہ خموشی کو فغاں کہتے ہو! ہم وہ عاجز کہ تغافل بھی ستم ہے، ہم کو!

-@11®-

تم جانو، تم کو غیر سے جو رسم و راہ ہو بحکو بھی پوچھتے رہو، تو کیا گناہ ہو؟ بچتے نہیں مواخذہ روزِ حشر سے قاتل اگر رقیب ہے، تو تم گواہ ہو کیا وہ بھی بیگنہ کش و حق ناشناس ہیں؟ مانا کہ تم بشر نہیں، 'خرشید و ماہ ہو مانا کہ تم بشر نہیں، 'خرشید و ماہ ہو

أبهرا هوا نقاب میں ہے اُنکے، ایك تار مرتا هوں میں كہ یه نه كسی كی نگاہ هو! جب میكدہ چهٹا، تو پهراب كیا جگہ كی قید؟ مسجد هو، مدرسه هو، كوئی خانقاہ هو! سنتے هیں جو بہشت كی تعریف، سب درست لیكن، خدا كرے! وہ ترا جلوہ گاہ هو لیكن، خدا كرے! وہ ترا جلوہ گاہ هو

گئی وہ بات کہ ہو گفتگو، تو کیونکر ہو؟

کہنے سے کچے نہوا، پھرکہو تو، کیونکر ہو؟

تمھیں کہو کہ گزارا صنم پرستوں کا
بتوں کی ہو اگر ایسی ہی خو، توکیونکر ہو؟

اُلجھتے ہو تم، اگر دیکھتے ہو آئینہ
جوتم سے، شہرمیں ہوں ایک دو، توکیونکر ہو؟

جسے نصیب ہو روز سیاہ میرا سا
وہ شخص دن نہ کہنے رات کو، توکیونکر ہو؟
وہ شخص دن نہ کہنے رات کو، توکیونکر ہو؟

-88 1·1 88-

کسی کو دیکے دل ، کوئی نوا سنج ِ فغاں کیوں ہو؟ نهوجب دلهی سینه میں، تو پهرمنہ میں زباں کیوں هو؟ وه اپنی خو نه چهور ننگے، هم اپنی وضع کیوں چهور یں؟ سبك سر بنكے كيا پوچھيں كه ، هم سے سرگراں كيوں هو؟ كيا غمخوار نے رسوا؛ لگے آگ اس محبت كو! نه لاو مے تاب جو غم کی ، وہ میرا راز داں کیوں ہو؟ وفا كيسى؟ كهال كا عشق؟ جب سريهوڙنا ٹھهرا تو پھر، اے سنگ دل! تیرا ھیسنگ آستاں کیوں ھو؟ غلط هے جذب دل كاشكوه؛ ديكھو، جرم كسكا هے؟ نه کھینچو گرتم اپنے کو ، کشاکش درمیاں کیوں ہو؟ یہی ہے آزمانا ، تو ستانا کس کو کہتے ہیں ؟ عدو کے ہو لیے جب تم ، تو میرا امتحاں کیوں ہو؟ نكالا چاهتا ہے كام كيا طعنوں سے تو، غالب؟ ترے بیمبر کہنے سے ، وہ تجھہ پر مہرمال کیوں ھو!

_= =

مسجد کے زیرِ سایه خرابات چاھئے بھوں پاس آنکھہ، قبلۂ حاجات! چاھئے سیکھے ھیں، مہ رخوں کیلئے ہم مصوری تقریب کچھہ تو بہرِ ملاقات چاھئے ہے سے غرض نشاط ہے کس روسیاہ کو؟ اگ گونہ بیخودی، مجھے دن رات چاھئے ال گونہ بیخودی، مجھے دن رات چاھئے

-81.18

بساط عجز میں تھا ایک دل، یک قطرہ خوں وہ بھی سو رہتا ہے، باندازِ چکیدن سرنگوں، وہ بھی نه اتنا 'برش تیغ جفا پر ناز فرماؤ! مرے دریای بیتابی میں ہے اک موج خوں، وہ بھی می عشرت کی خواہش، ساقی گردوں سے کیا کیج ؟ لئے بیٹھا ہے اک دو چار جام واژگوں، وہ بھی

-81.18

بیداد ِ وفا دیکھہ کہ جاتی رہی ، آخر ہرچند مری جان کو تھا ربط لبوں سے

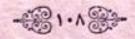
تا، هم كو شكايت كى بهى، باقى نه رھے جا سن ليتے هيں ، گو ذكر همارا نہيں كرتے غالب ، ترا احوال سناديں گے هم اُنكو وہ سنكے بلا ليں ، يه اجارا نہيں كرتے وہ سنكے بلا ليں ، يه اجارا نہيں كرتے

-81.78

گھر میں تھا کیا کہ ترا غم اُسے غارت کرتا ؟ وہ جو رکھنے تھے ہم، اك حسرت تعمير، سو ھے

-81.V&

گھلے گا کسطرے مضموں مرے مکتوب کا، یارب؟ قسم کھائی ہے، اُس کافر نے کاغذ کے جلانے کی هماری سادگی تھی ، التفات ِ ناز پر مرنا ترا آنا نه تھا ، ظالم! مگر تمہید جانے کی کموں کیا خوبی اوضاع ِ ابنای زماں ، غالب ؟ بدی کی اُس نے ، جس سے هم نے کی تھی بارھا نیکی بدی کی اُس نے ، جس سے هم نے کی تھی بارھا نیکی

کیا تنگ هم ستم زدگان کا جهان هے جس میں که ایك بیضهٔ مور آسمان هے! هے کائنات کو حرکت تیرے ذوق سے پرتو سے آفتاب کے، ذریے میں جان هے کیا خوب! تم نے غیر کو بوسه نہیں دیا؟ بس چپ رهو؛ همارے بھی منہ میں زبان هے ہے، بارے، اعتماد ِ وفا داری اسقدر! غالب، هم اس میں خوش هیں که نامهربان هے غالب، هم اس میں خوش هیں که نامهربان هے غالب، هم اس میں خوش هیں که نامهربان هے غالب، هم اس میں خوش هیں که نامهربان هے

-銀1・4部-

کس طرح کائے کوئی، شبہای تارِ برشکال؟
هے نظر خوکردۂ اخترشماری، هائے، هائے!!
گوش مہجور پیام و چشم محروم جمال!
ایك دل، تسپریه ناامیدواری، هائے، هائے!!

-@11· -

سرگشتگی میں ، عالم هستی سے یاس ہے تسکیں کو دے نوید کہ « مر نے کی آس ہے ، لیتا نہیں مر ہے دل آوارہ کی خبر ابتك وہ جانتا ہے کہ میر سے هی پاس ہے! پی، جسقدر ملے، شب مہتاب میں شراب اس بلغمی مزاج کو گرمی هی راس ہے اس بلغمی مزاج کو گرمی هی راس ہے

-@1118P-

گر خامشی سے فائدہ اخفای حال ہے خوش ہوں ؛ کہ میری بات سمجھنی محال ہے هے، هے! خدا نخواسته، وه اور دشمنی! اک شوق منفعل! یه تجهد کیا خیال هے؟ هستی کے مت فریب میں آجائیو، اسد! عالم تمام حلق دام خیال هے عالم تمام حلق دام خیال هے

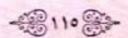
-811189-

تم اپنے شکوہ کی باتیں نه، کھود کھود کے ، پوچھو حذر کرو مرے دل سے ؛ کہ اس میں آگ دبی ہے

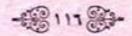
ایك جا حرف وفا لکها تها ، سو بهی مث گیا ظاهرا ، کاغذ ترے خط کا غلط بردار هے محمد که : « تو همیں کہتا تھا اپنی زندگی »؛ زندگی سے بھی مرا جی اندنوں بیزار ہے زندگی سے بھی مرا جی اندنوں بیزار ہے

-81118P-

خزاں کیا؟ فصل کلکھتے ھیں کس کو؟ کوئی موسم ھو: وھی ھم ھیں ، قفس ھے اور ماتم بال و پر کا ھے وفای دلبراں ہے اتفاقی ؛ ورنه ، اے همدم ! اثر فریاد ِ دلھای حزیں کا ، کس نے دیکھا ہے ؟

پیکرِ عشاق ، سازِ طالع ِ ناساز ہے ناله، گویا، گردش ِ سیارہ کی آواز ہے

عشق مجکو نہیں ، وحشت هی سہی میری وحشت ، تری شہرت هی سہی قطع کیجے نه تعلق هم سے کھم نہیں ہے ، تو عداوت هی سہی هم کوئی ترائے وفا کرتے هیں ؟ فه سہی عشق ، مصیبت هی سہی کھم تو دے ، اے فلک نا انصاف! کم و فریاد کی رخصت هی سہی آہ و فریاد کی رخصت هی سہی

هم بھی تسلیم کی خو ڈالیں گے بے نیازی ، تری عادت ھی سہی

-**₩**11V**>**

ھے آرمیدگی میں نکوھش بجا مجھے صبح وطن، ھے خندۂ دنداں نما مجھے مستانہ، طے کروں ھوں رہ وادی تحیال تا بازگشت سے نہ رھے مدعا مجھے کرتا ھے، بسکہ، باغ میں تو بے حجابیاں آنے لگی ھے نکہت کل سے حیا مجھے کھلتا کسی پہ کیوں، مرے دل کا معاملہ ؟ شعروں کے انتخاب نے رسوا کیا مجھے!!

-@11A@-

اُس بزم میں ، مجھے نہیں بنتی حیا کئے بیٹھا رہا ، اگرچه اشارے ہوا کئے دل هی تو هے ؛ سیاست درباں سے ڈرگیا میں اور جاؤں در سے تر ہے بن صدا کئے! ہے صرفہ هی گزرتی هے ، هو گرچه عمر خضر حضرت بھی کل کہیں گے کہ ، هم کیا کیا گئے؟، ضد کی هے اور بات ؛ مگر خو بری نہیں بھو لے سے، اُس نے سیکڑوں وعدے وفاکئے غالب ، تمھیں کہو کہ ﴿ ملے گا جواب کیا؟، مانا کہ تم کہا کئے اور وہ سنا کئے مانا کہ تم کہا کئے اور وہ سنا کئے مانا کہ تم کہا کئے اور وہ سنا کئے

-1118

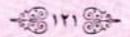
رفتارِ عمر، قطع ِ رهِ اضطراب هے اس سال کے حساب کو، برق آفتاب هے زخمی هوا هے پاشنه پای ثبات کا نے بھاگنے کی گؤں، نه اقامت کی تاب هے میں، نامراد دل کی تسلی کو کیا کروں؟ مانا کہ تیر ہے رہ سے نگہ کامیاب ہے مانا کہ تیر ہے رہ سے نگہ کامیاب ہے

گزرا ، اسد ، مسرت ِ پیغام ِ یار سے ؛ قاصد په مجکو رشك ِ سوال و جواب ہے!

-811.8

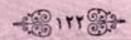
دل ناداں! تجھے ھوا کا ھے؟ آخر، اس درد کی دوا کیا ہے؟ هم هیں مشتاق ، اور وہ بیزار یا النہی ! یه ماجرا کیا ہے ؟ میں بھی منہ میں زبان رکھتا ھوں: کاش! پوچهو که «مدعا کیا ہے؟» جبکه تجهہ بن نہیں کوئی موجود يهريه هنگامه، ايخدا! كيا هے؟ یه پریچهره لوگ کیسے هیں؟ غمزه و عشوه و ادا کیا ہے؟ شكن زلف عنبرس كيوں ھے؟ نکه چشم سرمه سا کیا هے؟

سبزہ وگل کہاں سے آئے ہیں؟
ابر کیا چیز ہے؟ ہوا کیا ہے؟
ہم کو اُن سے وفا کی ہے امید،
جو نہیں جانتے، وفا کیا ہے؟
میں نے مانا کہ کچھہ نہیں غالب
مفت ہاتھ آئے، تو براکیا ہے؟

کہتے تو ہوتم سب کہ ، بت ِ غالبہ مو آئے! ،
یک مرتبہ گھبرا کے کہو کوئی کہ ، وو آئے! ،
ہوں کشمکش نزع میں ، ہاں! جذب مجبت ،
کچھہ کہ نہ سکوں ، پروہ مرے پوچھنے کو آئے!
ھے صاعف و شعلہ و سیاب کا عالم
آنا ہی سمجھہ میں مرے آتا نہیں ، گو آئے
ظاہر ہے کہ گھبرا کے نہ بھا گیں گے نکیرین
ہاں ، منہ سے مگر بادۂ دوشینہ کی بو آئے
ھاں ، منہ سے مگر بادۂ دوشینہ کی بو آئے

جلادسے ڈرتے ہیں، نه واعظ سے جھگڑتے هم سمجھے هوئے هیں اُسے، جس بھیس میں جو آئے هاں! اهلِ طلب، کون سنے طعنهٔ نایافت؟ دیکھا کہ وہ ملتا نہیں، اپنے هی کو کھو آئے اپنا وہ نہیں شیوہ کہ آرام سے بیٹھیں اُس در په نہیں بار، تو کعبه هی کو هو آئے اُس در په نہیں بار، تو کعبه هی کو هو آئے کی همنفسوں نے اثرِ گریه میں تقریر؛ اُس سے، مگر مجکو ڈبو آئے اُس انجمنِ ناز کی کیا بات ہے، غالب!

پھر، کچھ اك دل كو بيقرارى ھے سينه جوياى زخم كارى ھے پھر، جگر كھودنے لگا ناخن آمد فصل لاله كارى ھے

پھر، اُسی بیوفا په مرتے ھیں بھر، وھی زندگی ھماری ھے بھر، وھی زندگی ھماری ھے بیخودی ہے سبب نہیں، غالب پچھہ تو ھے، جس کی پردہ داری ھے!

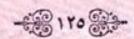
-8811783b-

جنوں تہمت کش ِ تسکیں نہو ، گر شادمانی کی ؛ نمك پاش ِ خراش ِ دل ہے ، لذت زندگانی کی

-8811E

پنہاں تھا دام سخت قریب آشیان کے ؟
اُڑنے نه پائے تھے که گرفتار هم هو ے
تیری وفا سے کیا هو تلافی؟ که دهر میں
تیر سوا بھی، هم په بہت سے ستم هو ہے
لکھتے رہے جنوں کی حکایات خوں چکاں
هرچند اس میں هاتم همارے قلم هو ہے

نالے، عدم میں، چند ہمارے سپرد تھے جوواں نه کھچ سکے، سو وہ یاں آکے دم ہو ہے

ديكهنا قسمت ، كه آب اپنے يه رشك آجائے ہے! میں اُسے دیکھوں ، بھلاکب مجھ سے دیکھا جائے ھے؟ غیر کو ، یا رب ا وہ کیونکر منع گستاخی کرہے ؟ گر حیا بھی اُس کو آتی ہے ، تو شرما جائے ہے شوق كو يه لت كه هر دم ناله كهينج جائيے! دل کی وہ حالت کہ دم لینے سے گھبرا جائے ہے! دور چشم بد تری بزم طرب سے ا واہ ، واہ !! نغمه هو جاتا ہے ، واں گر ناله میرا جائے ہے أسكى بزم آرائيات سنكر ، دل ِ رنجور ، ياں مثل نقش مدعای غیر ، بیٹھا جائے ھے هوکے عاشق ، وہ پریرخ اور نازك بنگیا رنگ کھلتا جائے ہے ، جتنا کہ اُڑتا جائے ہے

نقش کو اُسکے ، مصور پر بھی کیا کیا ناز ہیں! کھینچتا ہے جسقدر ، اُتنا ہی کھچتا جائے ہے

-@171®

آگ رها هے در و دیوار سے سبزہ ، غالب هم بیاباں میں هیں اور گھر میں بھار آئی ہے

-@11V @>

سادگی پر اُسکی، مرجانے کی حسرت دل میں ہے بس نہیں چلتا ؛ کہ پھر خنجر کف ِ قاتل میں ہے دیکھنا تقریر کی لذت کہ جو اُس نے کہا میں نے اُس نے بہتا کہ گویا یہ بھی میرے دل میں ہے! گرچہ ہے کس کس برائی سے ؛ ولے با ایں ہمه ذکر میرا مجھ سے بہتر ہے کہ اُس محفل میں ہے ذکر میرا مجھ سے بہتر ہے کہ اُس محفل میں ہے

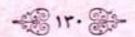
-@11/8P

دل سے ، تری نگاہ ، جگر تك اُ ترگئی دونوں كو اك ادا میں رضامند كرگئی شق ہوگیا ہے سینہ: خوشا لذت ِ فراغ!

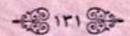
تکلیف ِ پردہ داری، زخمِ جگر گئی
اُڑتی پھر ہے ہے خاك مری، کوی یار میں
بارے اب، اے ہوا! ہوس ِ بال و پرگئی
نظارہ نے بھی کام کیا، واں، نقاب کا
مستی سے، ہر نگہ ترے رخ پر بکھرگئی
فردا و دی کا تفرقہ یکبار مٹ گیا
کل تم گئے کہ ہم پہ قیامت گزر گئی

-88 IYA 883-

اپنی گلی میں مجکو نه کر دفن ، بعد ِ قتل میرے پتے سے، خلق کو کیوں تیرا گھر ملے؟ ساق گری کی شرم کرو آج ؛ ورنه هم هر شب پیاهی کرتے هیں کے ، جسقدر ملے لازم نہیں کہ خضر کی هم پیروی کریں جانا کہ اك بزرگ همیں هم سفر ملے جانا کہ اك بزرگ همیں هم سفر ملے

کوئی دن گر زندگانی اور ہے اپنے جی میں، ہم نے ٹھانی اور ہے آتش دوزخ میں یه گرمی کہاں؟ سوزِ غمهای نهانی اور ہے دیکے خط، منہ دیکھتا ہے نامه بر کچھہ تو پیغام زبانی اور ہے! قاطع اعار ہیں اکثر نجوم وہ بلای آسمانی اور ہے! هوچکیں،غالب،بلائیں سبتمام هوچکیں،غالب،بلائیں سبتمام ایك مرگ ناگہانی اور ہے ایک مرگ ناگہانی اور ہے ایک مرگ ناگہانی اور ہے ایک مرگ ناگہانی اور ہے

کوئی امید بر نہیں آتی! کوئی صورت نظر نہیں آتی!

موت کا ایك دن معین ہے نیند کیوں رات بھر نہیں آتی؟ آگے، آتی تھی، حال دل په هنسي اب، کسی بات پر نہیں آتی! جانتا هوں ثوابِ طاعت و زهد ؛ پر طبیعت ادهر نهیں آتی! هے کھم ایسی هی بات جو چپ هوں؛ ورنه کیا بات کر نہیں آتی ؟ هم وهاں هيں ، جہاں سے هم كو بھى کچه هماری خبر نهیں آتی! مرتے هیں آرزو میں مرنے کی: موت آتی ہے، پر نہیں آتی

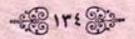
-881TT 83-

جو نه، نقد ِ داغ ِ دل کی، کر مے شعله پاسبانی تو فسردگی نہاں ہے به کمین ِ بیزبانی بجھے آس سے کیا توقع بزمانۂ جوانی، کبھی کودکی میں جس نے نہ سنی مری کہانی؟ یوں ہی دکھہ کسی کو دینا نہیں خوب؛ ورنہ کہتا کہ مرے عدو کو، یا رب، ملے میری زندگانی!،

-@ ITT -

اے تازہ واردانِ بساطِ ہوای دل! زنہار! اگر تمهیں ہوسِ نای و نوش ہے دیکھو مجھے، جو دیدۂ عبرت نگاہ ہو! میری سنو، جو گوش نصیحت نیوش ہا ساقی ، بجلوہ ، دشمن ایمان و آگہی مطرب ، به نغمه ، رهزنِ تمکین و هوش ہے یا شب کو دیکھتے تھے کہ هرگوشۂ بساط دامانِ باغبان و کف کلفروش ہے؛ لطف خرام ساقی و ذوق صدای چنگ لطف خرام ساقی و ذوق صدای چنگ یہ جنتِ نگاہ ، وہ فردوس گوش ہے یہ جنتِ نگاہ ، وہ فردوس گوش ہے

یا صبحدم جو دیکھئے آکر، تو بزم میں نے وہ سرور و سور، نه جوش وخروش هے: داغ ِ فراق ِ صحبت ِ شب کی جلی هوئی ال شمع رہ گئی ہے، سووہ بھی خموش ہے

آ، که مری جان کو قرار نہیں ہے!
طاقت پیداد انتظار نہیں ہے!
دیتے ہیں جنت، حیات دھر کے بدلے:
نشه باندازهٔ خمار نہیں ہے گریه نکالے ہے تری بزم سے مجکو ہائے، که رونے په اختیار نہیں ہے!
قتل کا میرے، کیا ہے عہد تو، بارے وائے! اگر عہد استوار نہیں ہے تونے قسم میکشی کی کھائی ہے، غالب؟
تونے قسم میکشی کی کھائی ہے، غالب؟
تیری قسم کا کچھ اعتبار نہیں ہے تیری قسم کا کچھ اعتبار نہیں ہے

-88 1ro 83-

هجوم غم سے، یاں تك سرنگونی مجکو حاصل ہے كه تار دامن و تار نظر میں فرق مشكل ہے

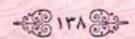
-81178)-

ھوں سراپا سازِ آھنگ ِ شکایت ، کچھہ نہ پوچھہ ھے یہی بہترکہ لوگوں میں نہ چھیڑے تو مجھے

-881TV 88-

جس بزم میں، تو ناز سے گفتار میں آوے جاں ، کالبد صورت دیوار میں آوے سایہ کی طرح ، ساتھ پھریں سرو و صنوبر تو، اس قدردلکش سے، جو گلزار میں آوے اُس چشم فسونگر کا اگر پائے اشارہ طوطی کی طرح ، آئنہ گفتار میں آوے مرجاؤں نہ کیوں رشك سے؟ جب وہ تن نازك مرجاؤں نہ کیوں رشك سے؟ جب وہ تن نازك آغوش خم حلقۂ زنار میں آوے

تب چاك ِ گريباں كا مزا هے ، دل ِ نالاں ! جب اك نفس ألجها هوا هر تار ميں آوے

-81718

نہوئی گر مرے مرنے سے تسلی، نہ سہی امتحاں اور بھی باقی ہو، تو یہ بھی نہ سہی میں ستاں! خم کی منہ سے لگائے ہی بنے ایک دن گر نہ ہوا بزم میں ساقی، نہ سہی

-18 1E- 83-

عب نشاط سے، جلاد کے، چلے ہیں ہم، آگے اکہ اپنے سایہ سے، سر، پانو سے ہے دوقدم آگے! قضا نے تھا مجھے چاھا خراب بادۂ الفت فقط خراب لکھا، بس نہ چل سکا قلم آگے خدا کیواسطے! داد اس جنون شوق کی دینا کہ اُسکے در په پہنچتے ہیں نامه برسے هم آگے قم جنازہ په آنے کی میرےکھاتے ہیں، غالب قمیشه کھاتے تھے جو میری جان کی قسم، آگے!

-81818

شکوہ کے نام سے، بیمہر خفا ہوتا ہے یہ بھی مت کہ؛ کہ جو کہیے، تو گلاھوتا ہے 'پرھوں میں شکوہ سے یوں، راگ سے جیسے باجا اللہ ذرا چھیڑئے، پھر دیکھئے، کیا ھوتا ہے؟ کیوں نہ ٹھہریں ھدف ناوك بیداد؛ کہ ہم آپ اُٹھا لاتے ھیں، گر تیر خطا ھوتا ہے؟ خوب تھا، پہلے سے ھوتے جو ہم اپنے بدخواہ؛ کہ بھلا چاھتے ھیں اور برا ھوتا ہے نالہ جاتا تھا پر سے عرش سے میرا، اور اب نالہ جاتا تھا پر سے عرش سے میرا، اور اب لب تك آتا ہے، جو ایسا ھی رسا ھوتا ہے

-18 1ET 83-

هرایك بات په كہتے هو تم كه « تو كیا ہے؟ » تمهیں كہو كه يه انداز گفتگو كیا ہے نه شعله میں یه کرشمه ، نه برق میں یه ادا کوئی بتاؤ کہ وہ شوخ تندخو کیا ہے؟ چپك رها ہے، بدن پر لہـو سے، پيراهن همار مے جیب کو، اب حاجت ِ رفو کیا ہے؟ جلا ہے جسم جہاں ، دل بھی جل گیا ہوگا كريدتے هو جو اب راكه، جستجوكيا هے؟ رگوں میں دوڑتے پھرنے کے ہم نہیں قایل جب آنکھہ سے ھی نہ ٹیکا، تو پھر لہو کیا ہے! وہ چیز، جس کیلئے ہم کو ہو بہشت عزیز سوای بادۂ گلفام مشکبو ، کیا ہے؟ پیوں شراب، اگر خم بھی دیکھہ لوں دو چار یه شیشه و قـدح وکوزه و سـبوکیا ہے؟ رهی نه طاقت گفتار، اور اگر هو بهی تو کس امید په کہیے که آرزو کیا ہے؟

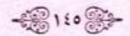
-#818 mg-

مین اُنھیں چھیڑوں اور کچھ نہ کہیں!

چل نکلتے، جو مے پئے ہوتے
قہر ہو، یا بلا ہو: جو کچھ ہو

کاشکے! تم مرے لئے ہوتے!
میری قسمت میں، غم گر اتنا تھا
دل بھی، یا رب کئی دئے ہوتے!
دل بھی، یا رب کئی دئے ہوتے!
آ ھی جاتا وہ راہ پر، غالب
کوئی دن اور بھی جئے ہوتے!

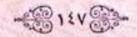
خط لکھیں گے، گرچہ مطلب کچھہ نہ ہو ہم تو عاشق ہیں، تمھارے نام کے عشق نے، غالب، نکتما کر دیا؛ ورنہ، ہم بھی آدمی تھے کام کے

پھر اس انداز سے بہار آئی کہ ھوے مہر و مہ تماشائی دیکھو، اے ساکنانِ خطۂ خاك! دیکھو، اے ساکنانِ خطۂ خاك! اسکو کہتے ھیں عالم آرائی: کہ زمیں ھوگئی ھے، سرتاسر روکش سطح چرخ مینائی سبزہ کو جب کہیں جگہ نہ ملی بن گیا روی آب پر کائی

-1818

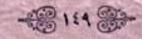
تغافل دوست ہوں، میرا دماغ عجز عالی ہے اگر پہلوتہی کیجے، تو جا میری بھی خالی ہے رہا آباد عالم، اہل ہمت کے نه ہونے سے بھرے ہیں جسقدر جام و سبو، میخانه خالی ہے

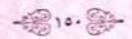
خلش غمزهٔ خونریز نه پوچهه دیکهه خونابه فشانی میری! کیابیال کرکے مرا، روئیل گیار؟ مگر آشفت بیانی میری متقابل هے، مقابل میرا رك گیا، دیکهه روانی میری دکهن أس کا جو نه معلوم هوا کهل گئی هیچمدانی میری

-@18A -

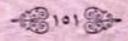
ازبسکہ، سکھاتا ہے غم ضبط کے انداز ہے جو داغ نظر آیا، اك چشم نمائی ہے

اچھا ہے سرانگشت ِ حنائی کا تصور دل میں نظر آتی تو ہے، اك بوند لہوكی ا

چاھئے اچھوں کو ، جتنا چاھئے!
یہ اگر چاھیں ، تو پھر کیا چاھئے!
چاھنے کو تیرے کیا سمجھا تھا دل؟
بارے ، اب اس سے بھی سمجھا چاھئے
دوستی کا پردہ ھے ، یگانگ
منہ چھپانا ہم سے چھوڑا چاھئے
منہ کی نے میری کھویا غیر کو
کسقدر دشمن ھے ، دیکھا چاھئے!
منحصر مرنے پہ ھو جس کی امید
منحصر مرنے پہ ھو جس کی امید
منحصر مرنے پہ ھو جس کی امید
منامیدی اُس کی دیکھا چاھئے

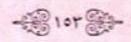

ہر قدم، دوری، منزل ہے نمایاں مجھہ سے میری رفتار سے بھاگے ہے، بیاباں مجھہ سے وحشت آتش دل سے، شب تنهائی میں صورت دود، رہا سایه گریزاں مجھہ سے شوق دیدار میں، گر تو مجھے گردن مارے ہو نگہ، مثل گل شمع، پریشاں مجھہ سے بیکسیهای شب مجر کی وحشت، ہے، ہے!! سایه، خرشید قیامت میں ہے پنہاں مجھہ سے سایه، خرشید قیامت میں ہے پنہاں مجھہ سے

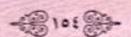
-8 10Y 8-

نکته چیں ہے؛ غمر دل اُس کو سنائے نه بنے ؟
کیا بنے بات ، جہاں بات بنائے نه بنے ؟
میں بلاتا تو ہوں اُس کو ، مگر اے جذبة دل!
اُس په بنجائے کچھہ ایسی که بن آئے نه بنے کھیل سمجھا ہے؛ کہیں چھوڑ ندے ، بھول نجائے:
کاش! یوں بھی ہو کہ بن میرے ستائے نه بنے غیر پھرتا ہے، لیے یون ترے خط کو ، کہ اگر کوئی پوچھے کہ یہ کیا ہے ، تو چھپائے نه بنے کوئی پوچھے کہ یہ کیا ہے ، تو چھپائے نه بنے

اس نزاکت کا برا ہو! وہ بھلے ہیں تو کیا؟ ہاتھہ آویں، تو اُنھیں ہاتھہ لگائے نہ بنے کہ سکے کون کہ یه جلوہ گری کس کی ہے؟ پردہ چھوڑا ہے وہ، اُس نے، کہ اُٹھائے نہ بنے

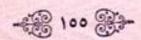

چاك كى خواهش، اگر وحشت بعربانى كر بے صبح كى مانند، زخم دل گريبانى كر بے خط عارض سے لكھا ہے، زلف كوالفت نے،عهد يكفلم منظور ہے، جو كچھہ پريشانى كر بے

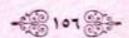
وہ آکے خواب میں، تسکین ِ اضطراب تو دے؛ ولے مجھے، تپش ِ دل مجال ِ خواب تو دے کر ہے ہے قتل ، لگاوٹ میں تیرا رو دینا! تری طرح، کوئی تیغ ِ نگہ کو آب تو دے!

دكها كے جنبش لب هى ، تمام كر هم كو ندے ندے جو بوسه، تو منہ سےكہيں جواب تو د ہے ؛ پلادے اوك سے ، ساقى ، جو هم سے نفرت هے : پياله گرنہيں ديتا ، ندے ، شراب تو دے!

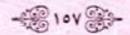

تپش سے میری ، وقف کشمکش هر تار بستر هے مرا سر رنج بالیں هے ، مرا تن بار بستر هے سرشك سربصحرا داده ، نور العین دامن هے دل یدست و پا افتاده ، برخوردار بستر هے خوشا اقبال رنجوری ! عیادت کو تم آئے هو: فروغ شمع بالیں ، طالع ییدار بستر هے بطوفانگاه جوش اضطراب شام تنهائی ، شعاع آفتاب صبح محشر ، تار بستر هے شعاع آفتاب صبح محشر ، تار بستر هے ابھی آئی هے بو، بالش سے ، اُسکی زلف مشکیں کی هماری دید کو ، خواب زلیخا عار بستر هے اسماری دید کو ، خواب زلیخا عار بستر هے اسماری دید کو ، خواب زلیخا عار بستر هے اسماری دید کو ، خواب زلیخا عار بستر هے ا

کہوں کیا، دلکی کیاحالت ہے ہجرِ یار میں، غالب؟ کہ بیتابی سے، ہر اك تارِ بستر خارِ بستر ہے

سمجهه اس فصل میں کوتاهی، نشو و نما ، غالب اگرگل، سروکی قامت په ، پیراهن نه هو جاوے

فریاد کی کوئی لے نہیں ہے:

الله پابند نے نہیں ہے

هرچند، هرایك شے میں تو ہے؛

پر تجھہ سے کوئی شے نہیں ہے

هاں! کھائیو مت فریب ِ هستی:

هرچند، كہیں كہ دھے، نہیں ہے

کیوں رد ِ قدح كر ہے ہے، نہیں ہے

کیوں رد ِ قدح كر ہے ہے، زاهد؟

مے ہے: یہ مگس كی قے نہیں ہے

هستی هے، نه کچهہ عدم هے، غالب آخر تو کیا هے؟ اے نہیں، هے!

-@10A @-

نه پوچه نسخهٔ مرهم ، جراحت ِ دل کا که اُس میں ریزهٔ آلماس جزوِ اعظم هے بہت دنوں میں ، تغافل نے تیرے پیداکی وہ ال نگہ ، کہ بظاہر نگاہ سے کم ہے

-18 104 B}-

ہم رشك كو اپنے بھی گوارا نہیں كرتے: مرتے ہیں ؛ ولے اُن كى تمنا نہیں كرتے

- 17· B)

کیوں نہو چشم بتاں محو تغافل، کیوں نہو؟
یعنی اس بیمار کو نظارہ سے پرھیز ہے
مرتے مرتے، دیکھنے کی آرزو رہجائگی
وائے ناکامی! کہ اُس کافر کا خنجر تیز ہے

-1113

دیا ہے دل اگر اُس کو، بشر ہے، کیا کہیے؟
هوا رقیب، تو هو، نامه بر ہے، کیا کہیے؟
یه ضد که آج نه آوے اور آئے بن نر ہے
قضا سے شکوہ همیں کسقدر ہے، کیا کہیے؟
ذھے کرشمہ! که یوں دے رکھا ہے هم کو فریب
کہ بن کہے بھی اُنھیں سب خبر ہے، کیا کہیے؟
سمجھہ کے کرتے ہیں، بازار میں وہ، پرسش ِحال
که یه کہے که دسر رہ گزر ہے، کیا کہیے؟،
اُنھیں سوال په زعم جنوں ہے، کیوں لڑیے؟
همیں جواب سے قطع نظر ہے، کیا کہیے؟

-@111®

دیکھہ کر در پردہ گرم دامن افشانی مجھے، کر گئی وابستۂ تن ، میری عربانی مجھے کیوں نہو ہے التفاتی ؟ اُس کی خاطر جمع ہے جانتا ہے محو پرسشہای پنہانی مجھے! میرے غمخانے کی قسمت جب رقم ہونے لگی میرے غمخانے کی قسمت جب رقم ہونے لگی لکھدیا منجملۂ اسبابِ ویرانی مجھے! وعدہ آنے کا وفا کیجے ؛ یہ کیا انداز ہے؟ وعدہ آنے کا وفا کیجے ؛ یہ کیا انداز ہے؟ تم نےکیوں سونی ہے، میرے گھرکی دربانی، مجھے ؟

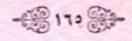
-@17F-

یاد ہے، شادی میں بھی ہنگامۂ «یا رب»، مجھے 'سبحۂ زاہد ہوا ہے ، خندہ زیرِ لب مجھے

-18178

قد وگیسو میں قیس و کوہ کن کی آزمایش ہے جہاں ہم ہیں، وہاں دار و رسن کی آزمایش ہے کریں گے کوہ کن کے حوصلے کا امتحال آخر ہنوز، اُس خسته کے نیروی تن کی آزمایش ہے ہنوز، اُس خسته کے نیروی تن کی آزمایش ہے

وه آیا بزم میں ؛ دیکھو، نه کہیو پھرکہ «غافل تھے»
شکیب و صبر اهل ِ انجمن کی آزمایش ہے
رگ و بے میں جب اُ تر کزھرِ غم، تب دیکھیے کیاھو
ابھی تو تلخی مکام و دھن کی آزمایش ہے

کبھی، نیکی بھی اُس کے جی میں گر آجائے ہے، مجھہ سے جفائیں کر کے اپنی یاد ، شرما جائے ہے مجھہ سے خدایا ! جذبۂ دل کی مگر تاثیر اُلٹی ہے ؟ کہ جتنا کھینچتا ہوں اور کھچتا جائے ہے مجھہ سے؟ تکلف بر طرف! نظارگی میں بھی سہی ؛ لیکن وہ دیکھا جائے ، کب یہ ظلم دیکھا جائے ہے مجھہ سے؟ قیامت ہے کہ ہووے مدعی کا ہم سفر، غالب! وہ کافر، جو خدا کو بھی نہ سونیا جائے ہے مجھہ سے!

لاغر اتنا ہوں کہ گر تو بزم میں جا دے مجھے میرا ذمہ ، دیکھکر گر کوئی بتلا دے مجھے یاں تلک میری گرفتاری سے وہ خوش ہے کہ میں زلف گربنجاؤں ، تو شانے میں اُلجھا دے مجھے زلف گربنجاؤں ، تو شانے میں اُلجھا دے مجھے

-@17V -

باذیجهٔ اطفال ہے دنیا ، مرے آگے! هوتا ہے شب و روز تماشا ، مرے زدیك؛ الك كھیل ہے اورنگ سلیماں ، مرے نزدیك؛ الك كھیل ہے اورنگ سلیماں ، مرے نزدیك؛ الك بات ہے اعجازِ مسیحاً ، مرے آگے! جزنام ، نہیں صورت عالم مجھے منظور! جزوهم ، نہیں هستی اشیا ، مرے آگے! موتا ہے نہاں گرد میں صحرا ، مرے ہوتے ہوتا ہے جبیں خاك یه دریا ، مرے ہوتے گھستا ہے جبیں خاك یه دریا ، مرے آگے!

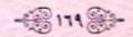
مت پوچھہ کہ کیا حال ہے میرا ترے پیچھے تو دیکھہ کہ کیا رنگ ہے تیرا مرے آگے!

ایماں مجھے رو کے ہے، توکھینچ ہے مجھے کفر:
کعبہ مرے پیچھے ہے،کلیسا مرے آگے!
عاشق ہوں، پہ معشوق فریبی ہے مراکام مجنوں کو براکہتی ہے لیلا، مرے آگے!
خوشہوتے ہیں، پروصل میں یوں مرنہیں جاتے!
قی شب ہجراں کی تمنا، مرے آگے؟
ہے موجزن ایک قلزم خوں ؛کاش! یہی ہو آتا ہے ابھی، دیکھیے،کیا کیا، مرے آگے؟
گوھاتھہ کو جنبش نہیں، آنکھوں میں تو دم ہے گوھاتھہ کو جنبش نہیں، آنکھوں میں تو دم ہے رہنے دو ابھی ساغر و مینا مرے آگے!

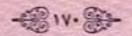
-@17A @-

کہوں جو حال، توکہتے ہو، ہ مدعا کہیے، تمهیں کہو کہ جو تم یوں کہو توکیا کہتے؟ نه کہیو طعن سے پھر تم کہ « ہم ستمگر ہیں » مجھے تو خو ھے کہ جو کچھہ کہو « بجا کہے» نہیں ذریعهٔ راحت ، جراحت پیکاں وہ زخم تیغ ہے، جس کو کہ دلکشا کہیے جو مدعی بنے ، اُس کے نه مدعی بنیے جو ناسزا کہے، اُس کو نه ناسزا کہیے كہيں، حقيقت ِ جانكاهي، مرض لكھيے کہیں ، مصیبت ِ ناسازی دوا کہیے کبھی، شکایت ِ رنج گراں نشیں کیے کبھی ، حکایت ِ صبرِ گریزیا کہیے رہے نه جان ، تو قاتل کو خوں بہا دیے کٹے زبان ، تو خنجر کو « مرحبا ، کہیے نہیں نگار کو الفت ؛ نہو ، نگار تو ہے: روانی. روش و مستی، ادا کہیے

نہیں بہار کو فرصت ؛ نہو ، بہار تو ہے : طراوت چمن و خوبی ہوا کہیے سفینہ جب کہ کنارے پہ آلگا ، غالب خدا سے ، کیا ستم و جور ناخدا کہیے ؟

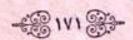

رونے سے، اور عشق میں بیباك هو گئے ا دهوئے گئے هم اتنے كه بس پاك هو گئے ا صرف بهاى مے هو مے، آلات ميكشى تھے يه هى دوحساب، سويوں پاك هوگئے كرنے گئے تھے اُس سے تغافل كا، هم، گلا كرنے گئے تھے اُس سے تغافل كا، هم، گلا كى ايك هى نگاہ كه بس خاك هو گئے!

عرضِ نازِ شوخی، دندان، برای خنده هے دعوی جمعیت ِ احباب، جای خنده هے

شورش ِباطن کے ہیں احباب منکر؛ ورنہ یاں دل محیط گریہ و لب آشنای خندہ ہے

جبتك دهان ِ زخم نه پيدا كرے كوئى مشكل كه تجهسے راه سخن واكرے كوئى افسردگی ، نهیں طرب انشای التفات هاں ا درد بنکے، دل میں مگر جا کر ہے کوئی چاك جگر سے ، جب رہ پرسش نه وا هوئي کیا فایدہ کہ جیب کو رسوا کر ہے کوئی ؟ ناکامی، نگاہ ، ہے برق نظارہ سوز تو وہ نہیں کہ تجکو تماشا کرے کوئی سر بر ہوئی نہ وعدہ صبر آزما سے ، عمر فرصت کہاں کہ تیری تمنا کرے کوئی ؟ بیکاری م جنوں کو ھے سر پیٹنے کا 'شغل جبهاته ٹوٹ جائیں، تو پھرکیا کر ہے کوئی

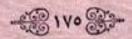
-@1VT -

ابن مریم ہوا کرے کوئی میرے دکھہ کی دوا کرے کوئی شرع و آئین پر مدار سہی ایسے قاتل کا کیا کرمے کوئی؟ چال جیسے کڑی کان کا تیر دل میں ایسے کے جا کر مے کوئی! بات پر واں زبان کشتی ہے وہ کہیں اور سنا کرے کوئی بك رهاهون جنون مين كيا كيا كيا كيا کچھہ نه سمجھے، خدا کر ہے اکوئی كاكيا خضر نے سكندر سے! اب کسے رہنما کرے کوئی؟

-@1Vr@}-

تمهاری طرز و روش ، جانتے هیں هم ، کیا ہے ؟
رقیب پر ہے اگر لطف ، تو ستم کیا ہے ؟
سخن میں خامۂ غالب کی آتش افشانی
یقیں ہے هم کو بھی ، لیکن اب اُس میں دم کیا ہے

باغ ، پا کر خفقانی ، یه ڈراتا ہے مجھے: سایة شاخ گل ، افعی نظر آتا ہے مجھے دزندگی میں تو وہ محفل سے اُٹھا دیتے تھے دیکھوں، اب مرگئے پر، کون اٹھاتا ہے مجھے؟

بھوکے نہیں ہیں سیر گلستاں کے ہم؛ ولے کیوں کر نہ کھائیے ، کہ ہوا ہے بہار کی ؟

-8 IVI

هزاروں خواهشیں ایسی که هر خواهش پهدم نکلے! بہت نکلے مرے ارمان ، لیکن پھر بھی کم نکلے! ڈرے کیوں میرا قاتل؟ کیا رہیگا اُسکی گردن پر وہ خوں، جو چشم ترسے، عمر بھر يوں دمبدم نكلے؟ نكلنا خلد سے آدم كا سنتے آئے هيں؛ ليكن بہت ہے آبرو ھو کر، ترے کو جے سے ھ نکلے! بھرم کُھل جائے، ظالم، تیرے قامت کی درازی کا اگر اس طرۂ پرپیچ و خم کا پیچ و خم نکلے مگرلکھوائے کوئی اُس کو خط، توھم سے لکھوائے هوئی صبح اور گھرسے ، کان پر رکھہ کر قلم ، نکلے ہوئی ، اس دور میں ، منسوب مجھ سے بادہ آشامی پهرآيا وه زمانه ، جو جهاں ميں جام جم نکلے ہوئی جن سے توقع خستگی کی داد پانے کی وہ ہم سے بھی زیادہ خستۂ تیغ ستم نکلے محبت میں ، نہیں ہے فرق جینے اور مرنے کا اُسی کو دیکھہ کر جیتے ہیں ، جس کافر په دم نکلے! کہاں میخانه کا دروازہ ، غالب ، اور کہاں واعظ! پر اتنا جانتے ہیں ، کل وہ جاتا تھا کہ ہم نکلے پر اتنا جانتے ہیں ، کل وہ جاتا تھا کہ ہم نکلے

-@ IVV @-

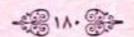
جز زخم ِ تیغ ِ ناز ، نہیں دل میں آرزو جیب ِخیال بھی تر ہے ھاتھوں سے چاك ہے

-€® 1VA ®}-

لبِ عيسى كى جنبش كرتى هے گهوارہ جنبانى قيامت، كشتة لعل بتال كاخواب سنگيں، هے!

-@1V4@}-

آمد سیلاب طوفان صدای آب هے نقش پا جو، کان میں رکھتا ہے انگلی، جادہ سے

ھوں میں بھی تماشائی، نیرنگ ِ تمنا مطلب نہیں کچھ اس سے کہ مطلب ھی بر آوے

-@ IAI &-

سیاھی جیسے گر جاوے دم تحریر کاغذ پر مری قسمت میں ، یوں تصویر ہے شبہای ہجراں کی

-@ 1AT @-

دل و دیں نقد لا ، ساقی سے گر سودا کیا چاہے کہ اس بازار میں ، ساغر متاع دست گردان ہے غم ، آغوش بلا میں پرورش دیتا ہے عاشق کو چراغ روشن اپنا ، قلزم صرصر کا مرجاں ہے

-@1AT -

دل مدعی و دیده بنا مدعی علیه نظاره کا مقدمه، پهر، روبکار هے پچ آپڑی ہے وعدہ دلدارکی، مجھے وہ آئے یا نہ آئے، په یاں انتظار ہے غفلت کفیل عمر و اسد ضامن نشاط اے مرگ ناگہاں، تجھے کیا انتظار ہے؟

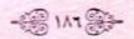
- 1 NE 83-

آئینہ کیوں ندوں کہ تماشا کہیں جسے؟
ایسا کہاں سے لاؤں کہ تجسا کہیں جسے؟
غالب، برا نمان، جو واعظ برا کہنے
ایسا بھی کوئی ہے کہ سب اچھا کہیں جسے؟

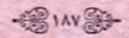
-@ 1AO @3-

شعلے سے نہوتی، هوس ِ شعله نے جوکی جی، کسقدر افسردگی، دل په جلا ہے؟ اے پرتو ُ خرشید ِ جہانتاب، ادھر بھی! سایه کی طرح، هم په عجب وقت پڑا ہے!

نا کردہ گناہوں کی بھی حسرت کی ملے داد یا رب، اگر ان کردہ گناہوں کی سزا ہے!

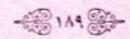
اك خوں چكاں كفن ميں كؤوڑوں بناؤ هيں پڑتی ہے آ نكھ، تيرے شہيدوں په، حوركی واعظ، نه تم پيو، نه كسى كو پلا سكو كيا بات ہے تمھارى شراب طهور كى! گوواں نہيں، په واں كے نكالے هوے تو هيں كعبه سے، ان بتوں كو بھى نسبت ہے دوركى كيا فرض ہے كہ سب كو ملے ايك سا جواب؟ كيا فرض ہے كہ سب كو ملے ايك سا جواب؟ آؤ نه، هم بھى سير كيں كوم طوركى!

غم کھانے میں بودا ، دل ناکام ، بہت ہے یه رنج ، که کم ہے کمی گلفام ، بہت ہے کہتے ہوے ساقی سے حیا آتی ہے؛ ورنه ہے یوں کہ مجھے 'دردِ ته جام بہت ہے زمزم ہی په چھوڑو؛ مجھے کیا طوف حرم سے؟ آلودہ به ہے، جامۂ احرام، بہت ہے ہوگا کوئی ایسا بھی کہ غالب کو نجانے؟ شاعر تو وہ اچھا ہے، په بدنام بہت ہے شاعر تو وہ اچھا ہے، په بدنام بہت ہے

مدت ہوئی ہے، یار کو مہاں کیے ہوے جوشر قدح سے، بزم چراغاں کیے ہوے کرتا ہوں جمع، پھر، جگر لخت لخت کو عرصه ہوا ہے، دعوت مرگاں کیے ہوے مانگے ہے، پھر، کسی کو لب بام پر، ہوس زلف سیاہ رخ په پریشاں کیے ہوے چاہے ہے، پھر، کسی کو مقابل میں، آرزو چاہے ہے، پھر، کسی کو مقابل میں، آرزو سرمه سے، تیز دشت مرگاں کے ہوے

اك نوبهار نازكو تاكے هے، پهر، نگاه چهره، فروغ مے سے، گلستان كيے هوك پهر، جي ميں هے كه در په كسي كے پڑے رهيں سر زير بار منت دربان كيے هوك مالب، هميں نچهير أبكه پهر، جوش اشك سے، ينهه هيں هم، تهية طوفان كيے هوے ييٹھے هيں هم، تهية طوفان كيے هوے

نویدِ امن ہے، بیدادِ دوست، جاں کیلیے!
رهی نه طرزِ ستم کوئی، آسمار کیلیے
بلا سے، گر مؤڈ یار تشنۂ خوں ہے!
رکھوں کچھہ اپنی بھی مؤگانِ خوں فشاں کیلیے
وہ زندہ ہم ہیں کہ ہیں روشناس خلق، اے خضر!
نه تم، که چور بنے عمرِ جاوداں کیلیے
مثال یه مری کوشش کی ہے: که مرغ اسیر
کرے قفس میں فراہم خس، آشیاں کیلیے
کرے قفس میں فراہم خس، آشیاں کیلیے

انتخاب غالب

گدا سمجھہ کے ، وہ چپ تھا ؛ مری جو شامت آئے اُٹھا اور اُٹھہ کے قدم ، میں نے ، پاسباں کے ، لیے ادای خاص سے ، غالب ھوا ھے نکته سرا صلای عام ھے ، یاران ِ نکته داں کیائے صلای عام ھے ، یاران ِ نکته داں کیائے

قصائد

سازیك ذره نہیں، فیض چمن سے، بیكار ساية لاله يبداغ ، سويداى بهار سبز هے ، جام زمرد كيطرح ، داغ پلنگ تازہ ہے، ریشهٔ نارنج صفت، روی شرار كاك كر يهينكم ناخن ، تو بانداز هلال قوت ِ نامیه اُسکو بھی نچھوڑے بیکار لعل سی ، کی ہے ، ہی زمزمهٔ مدحت شاہ طوطی، سبزہ کہسار نے پیدا منقار وه شهنشاه ، که جسکی ، بی تعمیر سرا چشم جبريل ، هوتى قاكب خشت ديوار فلك العـرش ، هجوم خم دوش مزدور رشتهٔ فیضِ ازل ، سازِ طنابِ معار واں کی خاشاك سے حاصل هو جسے يك پركاه وہ رہے مروحہ بال پری سے بیزار

-(@ 7 @}-

دهر جز جلوهٔ یکتائی، معشوق نہیں هم کہاں ہوتے، اگرحسن نہوتا خود ہیں؟ بیدلیهای تماشا ! که نه عبرت هے ، نه ذوق بیکسیهای تمنا! که نه دنیا هے، نه دیں ِهرزه ہے، نغمهٔ زیرو بم ِ هستی و عدم لغو ہے ، آئنــهٔ فرق ِ جنون و تمـکیں مثل مضمون وفا ، باد بدست تسليم ! صورت ِ نقش ِ قدم ، خاك بفرق ِ تمكين ! کس نے دیکھا نفس ِ اهل ِ وفا آ تش خیز؟ کس نے پایا اثرِ نالہ دلھای حزیں ؟ سامع زمزمة اهل جهاں هوں ؛ ليكن نه سر و برگ ِ ستایش ، نه دماغ ِ نفریں

-8 r 83-

هاں ، مه نو ، سنیں هم اُسکا نام جس کو تو، جھك کے، كررها هےسلام دو دن آیا ہے تو نظر دم صبح یهی انداز اور یهی اندام مارے ، دو دن کہاں رہا غایب؟ بنده عاجز هے ، گردش ایام آڑ کے جاتا کہاں؟ کہ تاروں کا آسماں نے بچھا رکھا تھا، دام مرحبا! اے سرور خاص خواص حَبَّذا! اے نشاط عام عوام عذر میں ، تین دن نه آنے کے لکے آیا ہے عید کا پیغام ایك میں كيا ، كہ سب نے جان ليا تيرا آغاز اور ترا انجام

جانتا ہوں کہ آج دنیا میں ایك هی هے امیدگاه آنام میں نے مانا کہ تو ھے حلقہ بگوش غالب أسكا مكرنهين هے غلام؟ جانتا ھوں کہ جانتا ھے تو تب کہا ھے بطرزِ استفہام مہر تاباں کو ہو ، تو ہو ، اے ماہ قرب ِ هر روزه بر سبيل ِ دوام تجکو کیا پایه روشـناسی کا جز بتقريب عيد ماه صيام؟ جانتا ہوں کہ اُسکے فیض سے تو پھر بنا چاھتا ہے ماہِ تمام ماه بن ، ماهتاب بن ، میں کون ؟ مجكو كيا بانث ديگا تو انعام؟ ميرا اپنا جدا معامله هے اور کے لین دین سے کیا کام ؟ ہے مجھے آرزوی بخشش خاص گر تجھے ھے امید رحمت عام جو کہ بخشےگا تجھہ کو فرِّ فروغ کیا نه دیگا مجھے می اگلفام؟ جب که چوده منازل فلکی کر چکے قطع ، تیری تیزی، گام تیرے پرتو سے ہوں فروغ پزیر کوی و مشکوی و صحن و منظر و بام دیکھنا میر مے ھاتھہ میں، لبریز اپنی صورت کا اك بلورس جام پھر غزل کی روش په چل نکلا توسن طبع چابت اتها لگام

زھرِ غم کر چکا تھا میرا کام تجکو کس نے کہا کہ ہو بدنام؟ مے هي، پهر، كيوں نه ميں يہے جاؤں غم سے جب هو گئی هو زیست حرام؟ بوسه کیسا؟ یهی غنیمت ہے كه نه سمجهيل وه لذت دشنام چھیڑتا ہوں کہ اُن کو غصہ آئے كيون ركهون، ورنه، غالب اپنا نام؟ که چکا میں تو سب کچھہ، اب توکہ اے پریچہرہ پیك ِ تیزخرام کون ھے؟ جس کے در یہ ناصیہ سا هیں مه و مهر و زهره و بهرام تو نہیں جانتا ، تو مجھہ سے سن نام شاهنشه بلندمقام

قبلهٔ چشم و دل بهادرشاه مظهر ذو الجلال و الاكرام شهسوار طريقة انصاف نوبهار حديقة اسلام جسكا هر فعل ، صورت ِ اعجاز جسكا هر قول ، معنى، الهام بزم میں ، میزبانِ قیصر و جم رزم میں ، اوستاد ِ رستم و سام اے ترا لطف زندگی افزا! اے ترا عہد فرخی فرجام چشم بد دور ! خسروانه شکوه كوحش الله! عارفانه كلام جاں نثاروں میں تیرے ، قیصر روم جرعه خوارول مین تیر مے ، مرشد جام مرحباً! مـوشــكافي. ناوك آفریس! آبداری، صمصام تیر کو تیرے، تیر غیر ہدف تیغ کو تیری ، تیغ خصم نیام رعد کا کر رہی ہے کیا دم بند؟ برق کو دیرها ہے کیا الزام؟ تیرے فیل گراں جسد کی صدا تیرے رخش سبك عناں كا خرام فن صورتگری میں تیرا گرز گر نه رکهتا هو دستگاه ِ تمام اُس کے مضروب کے سروتن سے كيوں نماياں هو صورت ِ ادغام ؟ جب ازل میں رقم پزیر ہوے صفحه های لیالی و ایام

اور آن اوراق میں ، به کاك قضا بحملا مندرج هوك ، احكام تیری توقیع سلطنت كو بهی دی ، بدستور ، صورت ارقام كاتب حكم نے ، بموجب حكم أس رقم كو دیا طراز دوام هو ابد تك رسائی ، انجام!

-(B: B)-

صبحدم ، دروازهٔ خاور کهلا مهرِ عالمتاب کا منظر کهلا مسرِ انجم کے آیا صرف میں شب کو تھا ،گنجینهٔ گوهر ،کھلا وہ بھی تھی ال سیمیاکی سی نمود صبح کو رازِ مه و اختر کھلا صبح کو رازِ مه و اختر کھلا

هیں کواکب کچھہ، نظر آتے هیں کچھہ دیتے هیں دهوکا ، به بازیگر ، کهلا سطح گردوں پر پڑا تھا رات کو موتیوں کا ، هر طرف ، زبور کھلا صبح آیا جانب مشرق نظر اك نگار آتشيں رخ ، سر كھلا تھی نظربندی ؛ کیا جب ردِ سحر بادة گارنگ كا ساغر كهلا لا کے ساقی نے ، صبوحی کیلیے رکھدیا ہے، ایك جام زر کھلا بزم سلطانی هوئی آراســـته کعبهٔ امن و اماں کا در کھلا تاج زریں ، مہر تاباں سے سوا خسرو آفاق کے 'منہ پر کھلا

شاه ِ روشن دل ، بهادرشه ، که هے رازِ هستى ، أس په سرتاسر كهلا وہ کہ جس کی صورت تکوین میں مقصد ِ نه چرخ و هفت اخـتر کهلا وہ کہ جس کے ناخر ِ تاویل سے عقدة احكام يغمبر كهلا مجھہ یہ، فیض تربیت سے شاہ کے منصب مهر و مـه و محور کهلا لاكهم عقدے دل ميں تھے؛ ليكن هرايك میری حـــــــــــــ وسع سے باہر کھلا تھا دل وابسته قفل بے ڪليد كينے كھولا؟ كب كھلا؟ كيونكر كھلا؟ باغ معنی کی، دکھا دوںگا، بہار مجھ سے ، گر شاہِ سخن گستر، کھلا

هو جهاں گرم غزلخوانی تفس لوگ جانیں طبلهٔ عنبر کھلا كنج ميں بيٹھا رھوں يوں پركھلا؟ كاشكے! هوتا قفس كا در كھلا هم پکارس اور کھلے ؛ یوں کون جائے یار کا دروازہ پاویں گر کھلا؟ مفت کا، کس کو برا ہے، بَدرَقه رهروی میں پردهٔ رهبر کھلا سوز دل کا کیا کرمے باران اشك ؟ آگ بهژکی ، مینہ اگر دم بھر کھلا نامه کیساته آگیا پیغام مرگ ره گیا خط، میری چهاتی پر، کهلا دیکھیو، غالب سے گر اُلجھا کوئی ہے ولی پوشیدہ اور کافر، کھلا

يهر هوا مدحت طرازي كا خيال پهر مه و ُخرشید کا دفـتر کهلا خامه سے یائی طبیعت نے مدد بادباں بھی ، آٹھتے ھی لنگر، کھلا مدح سے ممدوح کی دیکھی شکوہ یاں عرض سے رتبۂ جوھر کھلا مهر کانپا ، چرخ چکر کھا گیا بادشه کا رایت لشکر کهلا بادشه کا نام لیتا ہے خطیب اب 'علقِ پایهٔ منبر کهلا سكة شه كا ، هوا هے ، روشناس اب عیار آبروی زر کھلا ملك کے وارث کو دیکھا خلق نے اب فریب ُطغرل و سنجر کھلا

جانتا هوں ، هے خطر لوح ازل تم په ، اے خاقان نام آور ، کھلا تم کرو صاحبقرانی ، جب تلك هے طلسم روزوشب كا در كھلا !!

= مثنوی در صفت انبه =

هان ، دل دردمند زمزمه ساز کیون نه کهولے در خزینهٔ راز؟ خامه کا صفحه پر روان هونا شاخ کل کا هے گلفشان هونا مجهد سے کیا پوچهتا هے ، «کیا لکھیے؟ ، نکته های خرد فزا لکھیے ، امون کا کچهہ بیان هو جائے بارے ، آمون کا کچهہ بیان هو جائے خامه ، نخل 'رطب فشان هو جائے آم کا کون مرد میدان هے ؟ میر و شاخ ، گوی و چوگان هے ؟ میر و شاخ ، گوی و چوگان هے ؟

تاك كے جي ميں كيوں رھے ارماں؟ آئے ؛ یه گوی اور یه میدان! آم کے آگے پیش جاوے خاك! پھوڑتا ہے جلے پھپولے ، تاك نه چلا جب کسی طرح مقدور بادهٔ ناب بن گیا ، انگور یه بھی ناچار جی کا کھونا ہے شرم سے پانی پانی ہونا ہے مجه سے یوچھو؛ تمھیں خبر کیا ہے؟ آم کے آگے نیشکر کیا ہے! نه كل أس مين، نه شاخ و برك ، نه بار جب خزاں آئے، تب ہواُس کی بہار اور دوڑائیے قیاس کہاں؟ جان ِ شیرس میں یه مٹھاس کہاں؟

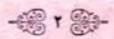
جان میں هوتی گر یه شیرینی کوهکرن ، با وجود ِ غمگینی جان دینے میں اُس کو یکتا جان، پر وہ یوں سہل دے نه سکتا جان نظر آتا ہے یوں مجھے یہ ثمر كه دواخانهٔ ازل ميں مگر آتش کل په قند کا هے قوام شیرہ کے تار کا ھے ریشه نام یا یه هوگا که فرط ِ رافت سے باغبانوں نے باغ ِ جنت سے انگبیں کے ، بحکم رب النّاس بھر کے بھیجے ھیں، سر بمہر گلاس یا لگا کر خضر نے شاخ نبات مدتوں تك ديا ھے آب حيات

تب هوا هے ثمرفشاں یه نخل هم کهاں ، ورنه ، اور کهاں یه نخل! تها ترنج زر ایك خسرو پاس رنگ کا زرد ، پر کہاں بوباس ؟ آم کو دیکھتا ، اگر اك بار پهینك دیتا طلای دست افشار رونق کارگاه برگ و نوا نازشِ دودمان ِ آب و هوا رهرو راهِ خـلد کا توشه طوبی و سدره کا جگرگوشه صاحب شاخ و برگ و بار ھے ، آم ناز پروردہ بہار ھے ، آم خاص وہ آم، جو نه ارزاں هو نوبر نخل باغ سلطاب هو وہ كه هے والىء ولايت عهد عدل سے اس کے ھے حمایت عہد فخرديس، عز شان و جاه ِ جلال زينت ِ طينت و جمال ِ کمال کارفرمای دین و دولت و بخت چهره آرای تاج و مسند و تخت سایه اُس کا 'هما کا سایه مے خلق پر وہ خدا کا سایہ ھے اے مفیض وجود مایه و نور! جبتلك هے نمود سایه و نور اس خداوند بندہ پرور کو وارثِ گنج و تخت و افسر کو شاد و دلشاد و شادمان رکهیو! اور غالب په مهربان رکهيو!

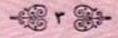
قطعات

اے شہنشاہ ِ فلك منظر ، بے مثل و نظير اے جہاندار کرم شیوہ ، بے شبہ و عدیل پانو سے تیرے ملے فرق ارادت ، اورنگ فرق سے تیرے کر ہے کسب سعادت ، اکلیل تيرا انداز سخن ، شانه زلف الهام تيرى رفتار قلم ، جنبش بال جبريل تجهم سے ، عالم په کھلا رابطهٔ قرب کلم تجهم سے، دنیا میں بچھا مایدہ بذل خلیل بسخن ، اوج ده مرتبهٔ معنی و لفظ بكرم ، داغ نه ناصيهٔ قلزم و نيل تا ترمے وقت میں ہو عیش و طرب کی توفیر تا ترمے عہد میں ہو رنج و الم کی تقلیل ماہ نے چھوڑ دیا ، ثور سے جانا باہر زھرہ نے ترك كيا ، حوت سے كرنا تحويل

تیری دانش ، مری اصلاح مفاسد کی رهین تیری بخشش ، مرے انجاح مقاصد کی کفیل تیرا اقبال ِ ترحم ، مرے جینے کی نوید تیرا اندازِ تغافل ، مرے مرنے کی دلیل بخت ِ ناساز نے چاہا کہ ندے مجکو اماں چرخ کجباز نے تاکا کہ کرے محکو ذلیل پیچھے ڈالی ہے سر رشتہ اوقات میں گانٹھہ پہلے ٹھونکی ہے بن ِ ناخن ِ تدبیر میں کیل تپش ِ دل ، نہیں بے رابطۂ خوف عظیم کشش ِ دم ، نہیں بے ضابطۂ جرِ ثقیل ُدرِ معنی سے مرا صفحه ، لقاکی داڑھی غم گیتی سے مرا سینه ، « اَ مَرْ » کی زنبیل فکر میری ، گهراندوزِ اشاراتِ کثیر كلك ميرى ، رقم آموزِ عباراتِ قليل میرے ابہام په هوتی هے تصدق ، توضیح میرے اجمال سے کرتی هے تراوش ، تفصیل نیك هوتی مری حالت ، تو ندیتا تکلیف بیک هوتی مری خاطر ، تو نه کرتا تعجیل جمع هوتی مری خاطر ، تو نه کرتا تعجیل قبلهٔ کون و مکاں ، خسته نوازی میں یه دیر! کعبهٔ امن و اماں ، عقده کشائی میں یه دیمو!

گئے وہ دن ، کہ نادانستہ غیروں کی وفاداری کیا کرتے تھے تم تقریر، ہم خاموش رہتے تھے ہیں اب بگڑے پہ کیا شرمندگی ؟ جانے دو، ملجاؤ قسم لوہم سے، گریہ بھی کہیں: «کیوں ہم نہ کہتے تھے ؟ ،

نہ پوچھہ اس کی حقیقت ، حضورِ والا نے مجھے جو بھیجی ہے بیسن کی روغنی روئی

نه کھاتے گیہوں ، نکلتے نه خلد سے باهر جو کھاتے حضرت ِ آدم یه بیسنی روثی

- (B) t

قسمت بری سہی ، په طبیعت بری نہیں ہے شکر کی جگہ ، که شکایت نہیں مجھے صادق ہوں اپنے قول میں، غالب، خداگواہ! کہتا ہوں سچ ؛ کہ جھوٹ کی عادت نہیں مجھے

- (B) o (B)

افطارِ صوم کی کچھہ ، اگر ، دستگاہ ہو اُس شخص کو ضرور ہے ، روزہ رکھا کرے جس پاس ، روزہ کھول کے کھانے کو کچھہ نہو روزہ اگر نکھائے ، تو ناچار کیا کرے روزہ اگر نکھائے ، تو ناچار کیا کرے

-(B) 7 (B)-

گرچه از روی ننگ ِ بے هنری هوں خود اپنی نظر میں اتنا خوار

کہ گر اپنے کو میں کہوں خاکی جانتا ہوں کہ آئے خاك كو عار شاد هوں، لیکن، اپنے جیمیں، که هوں بادشه کا غلام کارگزار خانه زاد اور مرید اور مداح تها همیشه سے یه عریضه نگار بارے، نوکر بھی ھوگیا، صد شکر! نسبتیں ہو گئیں 'مَشَخْص چار میری تنخواہ جو مقرر ہے اُس کے ملنے کا ھے عجب ھنجار رسم ہے ، مردہ کی چھماھی ایك خلق کا ھے اسی چلن په مدار مجکو دیکھو کہ ہوں بقید حیات اور چهماهی هو سال میں دوبار

بسکہ لیتا ہوں ہر مہینے قرض اور رہتی ہے سود کی تکرار میری تنخواہ میں ، تہائی کا ہو گیا ہے شریك ، ساھوکار میری تنخواہ کیجے ماہ بماہ تا نہو مجکو زندگی دشوار ختم کرتا ہوں اب دعا پہ کلام شاعری سے نہیں مجھے سروکار تم سلامت رہو ہزار برس! ہر برس! ہر برس کے ہوں دن پچاس ہزار!

-∰ v ∰-

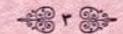
سیه گلیم هوں ؛ لازم ہے میرا نام نه لے جہاں میں جو کوئی فتح و ظفر کا طالب ہے ہوا نه غلبه میسر کبھی کسی په ، مجھے کہ جو شریك ہو میرا ، شریك غالب ہے کہ جو شریك ہو میرا ، شریك غالب ہے

ر باعیات

شب زلف و رخ عرق فشاں کا غم تھا
کیا شرح کروں ؟ کہ طرفہ تر عالم تھا
رویا میں ہزار آنکھہ سے صبح تلك
ہو قطرۂ اشك ، دیدۂ پرنم تھا

-8 Y 89-

هے خلقِ حسد ُقاش لؤنے کیلیے وحشت کدۂ تلاش لؤنے کیلیے یعنی: هر بار صورت ِ کاغذ ِ باد ملتے هیں یه بدمعاش لؤنے کیلیے

بھیجی ہے جو مجکو شاہ ِ جمجاہ نے دال ھے لطف و عنایت ِ شہنشاہ په دال یه شاہ پسند دال ، بے بحث و جدال ہے دولت و دین و دانش و داد کی دال

- (B)

کہتے ہیں کہ « اب وہ مردم آزار نہیں عشاق کی پرسش سے اُسے عار نہیں » جو ہاتھہ کہ ظلم سے اُٹھایا ہوگا، کیوں کر مانوں کہ اُس میں تلوار نہیں؟

-@ · B-

هم گرچه بنے سلام کرنیوالے کرتے هیں درنگ ، کام کرنیوالے کہتے هیں: «کہیں خداسے»، الله، الله! وه آپ هیں صبح و شام کرنیوالے

تمام شد

شرح غالب

المنافع الخالجين

غزليات

(اس حصی میں انسعار کی حوالہ کی لیے جو ہنے۔دسی استعمال کیے گئی ہیں ، اون میں پہلی سی صفحہ اور دوسری سی شعر مراد ہی)

[0:3] اشاره بمقای که دوست، بعد از خرابی بصره، مستفسر احوال شده باشد (پنج آهگ: ۱٤). و احوال که متعلق قدر بلگرای کو لکهتی هیں: وحال ، کی جگه وحالات ، یا و احوال ، لکهنا قبیح نهیں هی، خصوصاً و احوال ، که یه بمعنی واحد مستعمل هی اور یه استمال بهانتك پهنچا هی که و احوال ، بمعنی و جمع مستعمل نهیں هوتا ؛ جیسی ، وحور ، که بمعنی و حورا ، کی ، اهل فارس اس کو صیغهٔ واحد قرار دیکر، الف نون کیساتهه اس کی جمع لاتو هیں میں نو ایك مقطع میں ، و حال ، کی جگه و احوال ، لکها هی : جان غالب ! تاب گفتاری گمان داری هنوز ، آه (خطوط : ۱ ، ۱۸۱) .

[۳:۷] لایق معاملة بیع و شرا، در صورتی که کاتب بایع و مشتری مکتوب الیه باشـــد (پنج آهنگ: ٤٤).

[٣:٨] اظهار نسبت ارادت بروش استفهام (ايضاً: ٤١).

[۸: ۵] طلب تفقد بذریعهٔ بخشایش بر طمع خام (ایضاً). آزرده کی نام کی خط میں قدری تغیر کیساتهه، یه شعر نقل کیا هی. فرماتی هیں: قبلهٔ حاجات! اگر این بندهٔ اندك شنو، بسیار گوی، زودگستاخ، دیر پشیمان را حق بندگی نیست، از کجا که برین بی بصاعتی نتوان بخشود؟ گیرم وفا ندارد اثر، آه (ایضاً: ۱۲۳).

[١:٩] نازش بر نسبت تعارف ، اگرچه دوست غمخوار نباشد (ایضاً : ٤١) .

[۱۲: ٥] طاعت میں ، تا ، رھی نه می و انگبیں کی لاگ

دوزخ میں ڈال دو ، کوئی لیکر بہشت کو (انتخاب: ۲۳٦).

[۷] ؛ ۶] بیان ناسودمندی. کوشش در بارهٔ حصول مطلب (پنج آهنگ : ۶۵ و نیز ۲٤۰) .

[۲۱ أ: ٥] ذريعة اين اندوه ، كه اگر ملامت بجاست ، قطع نظر از تحسين هغر چراست (ايضاً : ٤١).

ریسه ۱۶). [۲۳ : ۶] عذرگستاخی خواستن و قاعده ناشناسی. خود را شفیع جرات ساختن (ایضاً :

[١: ٢٤] بيان كلفت ناسازي. بخت واندوه پيش نيامدن دولت (ايضاً: ٢٤) .

[۲۱:۲۱] وگل رعنا، کر دیاچر میں فرماتر ہیں: ، برگوشۂ سماط لفظ، ریزہ چین و کاسہ لیسگزشته جادو بیانان، و بر طرف بسـاط معنی، خواجه ناش و هم پیالهٔ آنانم. چه اگر خرمهرهٔ چند در جیب وکنار اندیشه می نهند . نگویم ، تازه دارم ، آه ، (پنج آهنگ : ٥٥) .

جور سے باز آئی، پر باز آئیں کیا؟ [£ : YV]

کهتی هیں: , هم تجهه کو منه دکھلائیں کیا؟، (انتخاب: ۲۰۵). کھی،نیکی بھی اسکو جی میں، گر آجاؤ ہو مجھے

جفائين كركم اپني ياد ، شرما جائي هي بجهسي (ايضاً: ٢٧٧).

[۳۳: ه] شرح شدت بی برگ و نوائی بروش خاص (پنج آهنگ : ٥٥) .

[٢:٣٤] مرزا تفته كولكهتي هيں: وسبحان الله ! ثم جانتي هوكه ميں اب دو مصرعي موزوں کرتی پر قادر هوں ، جو مجھ سے مطلع مانگتی هو . گمان زیست بود بر منت زبیدردی ، آه، (خطوط :١، ١١). انهيركو دوسرى خط مين تحريركيا هي : دميرا عجب حال هي . حيران هوں که تمهیں میراکلام کیوں باور نہیں آتا؟ گمان زیست بود، آہ . سامعہ مرکبا تھا ، ا آب باصره بهی ضعیف هو گیا . جتنی قو تین انسان میں هو تی هیں، سب مضمحل هیں . حواس سراسر مختل هیں . حافظه گویاکبھی نه تھا . شعرکی فن سی گویاکبھی مناسبت نه تھی ، (الصّاً: ٩٦). علائي كر خطون ميں بھي به شعر استعمال كيا هي (اردو: ١٦؛ و ٤٢٩). [٣:٣٤] اس غزل كرعنوان بر، ميرزا صاحب نو اپنو قلم سي لكها هم : وعاشق هو نا معشوق کا، (انتخاب فارسی، مخطوط، ق: ۸ ب).

[٢:٣٦] ترحم دوست را نسبت بخویش از ساختگی گمان کر دن (پنج آهنگ: ٢٤). [٣٠:٣] يه شعر ميرزا صاحب ني آخر عمر مين اكثر خطوں كم اندر درج كيا هي. سرور كو لكهتم هيں : وكاش ! وه ميرى رنجورى كا حال كهتى ؛ ضعف قوى و اضمحلال كهتمي ؛ تاكه میں ان کرکلام کی تصدیق کرتا ، ان کی غمخواری اور دردمند نوازی کا دم بھرتا . ہی ، ہی ! دركشاكش ضعفم نگسلد، آه، (اردو: ١٤٧ وعود: ٤١). نواب انور الدوله بهادر، شفق ، کو تحریر فرماتی ہیں: • آپکی پرسش کر کبوں نه قربان جاؤں؟که جبتك میرا مرنا نه سنا ، میری خبر نه لی . میری مرگ کی مخبر کی تقریر اور، مثله ، میری یه تحریر، آدهی سبح اور آدهی جهوث . در صورت مرگ ، نیم مرده اور در حالت حیات ، نیم زنده هون . دركشاكش ضعفم ، آه ، (ايضاً: ٢٩٦ و ايضاً: ١١٩) . قدر بلكراى كو لكها هي: و مين اب اچها هوں. برس دن صاحب فراش رها هوں. چهوٹی بڑی زخم باره اور هر زخم خوں چکاں . ایك درجن پھائے لگ جائے تھى . جسم میں جتنا لہو تھا ، پیپ ہوكر نكل گیا . تھوڑا سا جو جگر میں باقی ہی، وہ کھا کر جیتا ہوں . کبھی کھاتا ہوں ، کبھی پیتا هوں . مرض کر آثارمیں سی آب بھی یہ نشان موجود ہیکہ دونوں پانووں کی دو دو انگلیاں

ثیرْهی هوگئی هیں ، معهذا متورم هیں . جو تا نہیں پہنا جاتا . ضعف کا تو بیان هو هی نہیں کتا ' مگر هاں یه میرا شعر : درکشاکش ضعفم ، آه (خطوط : ١، ١٩٥) .

[۰؛ ۳] خاطر دوست را ، بدور باش دوستانه ، آزردن و به گستاخی و بیـدردی کار از پیش بردن (پنج آهنگ : ۶۲) .

[۴: ۶۱] سزاوار مقامی که دوست پاسخ نامـه نگاشته باشد وجواب اصل مدعا فروگزاشته باشد (ایضاً : ۶۳).

[١٤: ٥] برده كشائي. راز افلاس بانداز عاشقانه (ايضاً: ٥٤).

[۲۶:۵] دوست را، نظر به بی التفاتی، به بیـــد تشبیه دادن و ازان نیز ترقی کردن (ایضاً: ۶۲).

[۳:۵۰] • داشتن، بمعنی رکھنی کی ہی، لیکن اہل زبان بمعنی. • بایستن، بھی استعمال کرتر هیں، ظهوری: گر اسسیر زلف و کاکلگفته باشم خویش را گفته باشم ؛ این قدر بر خویش پیچیدن نداشت

میری شعر میں پہلی مصرع کا ، داشت ، بمعنی رکھنی کی اور دوسری مصرع کا ، داشت ، بمعنی۔ • بایست ، ہی .

مفهوم شعریه که دوست ایسا حیله ذهوندها تها که اس کی ذریعی سی مجهه پر خفا هو. چاهتا تها که آزرده هو، مگر سبب نهیں پاتا تها . قضا را ، کچهه دنوں کی بعد ، رقیب سی معشوق کو ملال هوا . میری جو شامت آئی ، میں نی دوست سی پوچها که و رقیب نی کیا گناه کیا ، جو راندهٔ درگاه هوا ؟ ، معشوق اسی گستاخی کو بهانهٔ عتاب ٹههرا کر ، آزرده هوگیا . اب شاعر افسوس کرتا هی اور کهتا هی : «های ! پرسیدن نداشت ، یعنی: پوچهنا نه چاهیم تها (اردو ۲۸۹ ، لاهوری ایدیشن) .

[۱۰:۱] بیان تنعم دوست و بی برگی. خود و طلب تفقد (پنج آهنگ: ۲۲) .

[۵۰:۱] کلیات فارمی کی دیباچی میں یه شعر لکهکر فرماتی هیں: لای خم میخانهٔ سرمدی نسبت ناچشیدگان سگالند که هیچمدانی را این مایه سیرابی. نطق از کجاست؟ غافل که نم رشحهٔ یک فیض است که سسبزه را دمیدن، و نهال را سرکشیدن، و میوه را رسیدن، و لب را زمزمه آفریدن آموخت، (نولکشور ایڈیشن، طبع اول: ٤).

[۲: ٥٧] بایسته بمقامی که دوست اندوه دوست را اندك ساخته باشد (پنج آهنگ: ۴۲) .

[ο: ογ] بیان بقیهٔ کلفت و اندوه و ملال بعد سپری شدن روزگاری دراز در غم و درد رایضاً : ο۶) .

[٥:٥٨] پيش آمدن کار مشکل بجای خطرناك (ايصاً: ٤٢).

[٦١ : ٥] بيان اين معنى كه اندك آسايش و فراغ خاطر و صفــاى وقت اگر ميسر آيد، تن بزحمت جستجو نبايد داد، و به بندگرد آوردن مال نبايد افتاد (ايضاً : ٤٣).

شرح غالب - فارسي

[٣:٦٤] تعليم تسليم (ينج آهنگ: ٣٤).

[٦٦ : ٤] در آزردگی، دوست خود را بعلاقهٔ تعلق تسلی دادن (ایضاً : ٦٩) .

[۷۰: ۲۷] شایسته بمقامی که این کس، بسبب طول زمان انتظار ، از معاودت قاصد مایوس شده باشد (ایضاً).

[۳: ۲۹] مزاوار بحال کسی که از تنعم و نمول برآمده، در تلاش معاش افتاده باشد (ایصاً).
[۳: ۲۹] و نامهٔ غالب، میں لکھتی ہیں: واگر مجھه سیرکوئیکہی که وغالب، تیرا بھی مولد هندوستان هی ، میری طرف موجواب یه هی که و بنده هندی مولد و پارسی زبان هی. هرچه از دستگهٔ پارس به یغ بردند، آه. زباندانی، قارسی میری از یی، دستگاه اور یه عطب خاص من جانب اقه هی، (عود: ۱۶۶).

[۱۷: ۲] اس شعر کی متعلق شاکر کو لکهتی هیں: , فقیر همیشه مورد اعتراضات رها هی. لکن اکثر ایسا هوا هی که بعد دو چار دن کی، معترض صاحب کا خط آیا هی، لغت و ترکیب معترض فیه کی سند کی اشعار حضرت او اس خط میں درج کی هیں . افه افه! جوگلگتی میں شور نشور اٹھا تھا ، میرا شعر: جزوی از عالم و از همه عالم بیشم، آه ، خسته جراحتهای اعتراض هوا هی . منشای اعتراض یه که عالم مفرد هی ، اس کا ربط همه کی ساتھه بحسب اجتهاد قتیل ممنوع هی . قضا را ، اس زمانی میں شاهزادهٔ کامران درانی کا سفیر گورمنٹ میں اجتهاد قتیل ممنوع هی . قضا را ، اس زمانی میں شاهزادهٔ کامران درانی کا سفیر گورمنٹ میں سات ایسی پڑھی، جرب میں دهمه عالم و همه روز و همه جا ، مرقوم تھا ، اور وه اشعار مات ایسی پڑھی، جرب میں دهمه عالم و همه روز و همه جا ، مرقوم تھا ، اور وه اشعار ، قاطع برهان ، میں مندرج هیں ، (عود: ۱۷۸ و ۱۷۹) .

[٦:٧٢] تَكَين خاطر دوست، باظهار قرب زمان هلاك خويش (پنج آهنگ: ٣٤).

[٤٠٧٤] آغاز جواب مكتوب، بشكر يادآورى. محبوب (ايضاً).

[٧٥] اختصار درد دل به وا نمودن بك مثال (ايضاً : ٤٤) .

[٣:٧٨] تباهي. خود را مقصود دوست دانستن و بدان شادمان بودن (ايضاً) .

[٧٠: ٢] از پاس ادب سنوه آمدن ورخصت شکوه طابیدن (ایضاً : ٣٠) .

[٨٠: ٤] شعرى كه آغاز بيان شكايت بدان توان كرد (ايضاً : ٢٦).

[٣:٨٢] اظهار آماده بودن خويش بدعاى بد، يا تظلم و استغاثه (ايضأ) .

[٨٠: ٥] انكار ظهور أعانت و أقرار حصول مدعا محض بسابقة عنايت ازلى (أيضاً) .

[۸٤] در مقام این مثل که گوئی: و هنوز روز اول است ، (ایضاً: ۴۵) .

[١:٨٦] يان شدت غم (ايضاً: ١٤٤).

[٩: ٩.] طلب تفقد باظهار عزم آوارگی. خویش (ایضاً : ٣٤).

[۹۲: ۶] منشی غلام غوث خان جادر بیخبرکو لکھا ہی : • قبلہ ! میرا ایك شعر ہی : خود پیش خود کفیلگرفت اری منست ، آه . په معامله میرا اور آپکا ہی . خارج سو مسموع هوا هی که میں نو جو اغلاط «برهان قاطع» کو نکال کر ، ایک نسخهٔ موسوم به «قاطع برهان» الکها هی اور ایك بجلد اوس کا آپ کو بهی بهیجدیا هی ، آپ اوس کی تردید میں کوئی رساله لکهه رهی هیں . اگرچه باور نهیں آیا ، لیکن عجب آیا ، (اردو: ۲۸۵، نیز پنج آهنگ : ۲۳۹) . لکهه رهی هیں . اگرچه باور نهیں آیا ، لیکن عجب آیا ، (اردو: ۲۸۵ نیز پنج آهنگ : ۲۳۳) که به مانند قند اور بتاسوں کو جلد ٹوٹنی والی نهیں . جب تك اس کو تبر سی نه توڑو، مدعا حاصل نهیں هوتا . « بدر زدن ، اگرچه لغوی معنی اس کی هیں باهر مارنا ، یعنی : بدر ، باهر اور زدن ، مارنا ؛ لیکن روزمره میں اس کا ترجمه هی : نکل جانا . اب جب یه معلوم هوگیا ، تو یوں سمجهی که معشوق کی هونئوں کو میٹھا کہتی هیں اور قند اور مصری اور شهد سی نسبت تو یوں سمجهی که معشوق کی هونئوں کو میٹھا کہتی هیں اور قند اور مصری پر بیٹهی ، وه جب دیتی هیں ، اور البته مکهی مثهاس کی عاشق هی . پس جو مکھی که مصری پر بیٹهی ، وه جب چاهی بر تکلف اور جائی . اور جو مکھی که شهد پر بیٹهی گی ، جب اور نز کا قصد کر یگی ، پر وبال اوس کی شهد میں لیٹ جائینگی اور وه مرکر رهجائی گی ، جب اور نز کا قصد کر یگی ،

بس اب یه کهتا هم که میری معشوق کر هونث شـــیرینی میں میری واسطی شهد هوگئی اور رقیب کر واسطی مصری ، یعنی : وه چاٹکر، لطف اوٹھاکر، صحیح و سالم چلاگیا ، اور میں پھنس کر، وہیں مرکر، رہ گیا (اردو: ۳۹۰، لاہوری ایڈیشن) .

[۹۶: ۵] یه خیال هی. یعنی: ایك گهر میں اوس كا محبوب بیٹها هوا هی، اور اوس نو جان لیا هی كه كون هی؛ مگر بطریق تجاهل بهولا بنكر پوچهتا هی كه «آیا، اس گهر میں ایسا كون هی كه مهر، یعنی: آفتاب، نی اپنی سانس كی ٹمکڑی، فرط شوق سی، دروازی كی روزن پر پهینك دیر هیں ؟، آفتاب كی خطوط شعاعی كا روزنوں میں پڑنا اور ان خطوط شعاعی كا، یعنی: سورج كی كرن كا، بصورت سانس كی ٹمکڑوں كی هونا ظاهر هی (ایضاً: ۲۹۱).

[۹۳] و خندهٔ دندان نما ، اوس هنسی کوکهتی هیں ، جو تبسم سی بژهکر هو، اور اوس میں دانت هنسنی والی کی دکھائی دیں . معشوق موتیوں کی حسن پر هنسا ، اور هنستا کوئی اوس چیز پر هی، جس کو اپنی نزدیك ذلیل سمجهه لیتا هی . حاصل معنی یه : که میرا معشوق موتیوں کی حسن پر هنسا . گویا ، اوس نی یه دعوی کیا که موتی اچهی چیز نهیں .

اب دعوی کی واسطی دلیل ضرور هی . شاعر کهتا هی که میری معشوق کی دعوی پر دلیل بدیهی هی . یعنی : هنسنی میں اوس کی دانت نظر آئی ؛ معلوم هواکه وه حسر . ، جو لوگ موتی میں گمان کرتو تھی ، وه لغو هی ؛ حسن یه هی که جو معشوق کی دانتوں میں هی (ایضاً) . [۹۲] یه گستاخانه اپنی پروردگار سی کہتا هی که جب اس عالم میں تو نو میری داد نه دی ، اور میری خواهشیں پوری نه کیں ، تو بس اب معلوم هواکه میں لایق التفات کی نه تھا . اور میری خواهشیں توجه کی نہیں ، تو اب عالم عقبی میں میری گناهوں کا مواخذه کیا ضرور پس جب میں لایق توجه کی نہیں ، تو اب عالم عقبی میں میری گناهوں کا مواخذه کیا ضرور هی ؟ جب هماری مطالب آپ نو هم کو نه دیو، تو هماری معاصی کا بھی شمار نه کیجی . جانی

شرح غالب۔ فارسی

دیجی. هم میں النفات کی ارزش نہیں (ایضاً : ۲۹۲).

[۹، ۹۸] باعث ترك صحبت را بحملا خاطر نشان ساختن و تفصیل آن را به بیان همدمان حواله کردن (پنج آهنگ: ٤٤) .

[٦:٩٩] اظهار وفاي خويش نسبت بحاكم يا بدوست (ايضاً : ٣٠) .

[١:١٠٦] طلب تفقد بطريق تنزل (ايضاً: ١٤).

[١٠٦] بيان انتظار قاصد در امر مذبذب (ايضاً : ٤١) .

[٦:١١٢] اظهار حسن عقيدت بمقابلة بي پروائي. دوست (ايضاً: ١٤).

[١:١١٣] وصف لكنت زبان (ايضاً: ٢٤).

[۱۱۳ : ۵] خواهش حیات خود از جانب دوست از محبت نشمردن ، و آن را بر شـــدت بیدردی گمان بردن (ایضاً : ۶۲) .

[٦: ١١٦] گزارش اين معنى كه وعـــدهٔ لطف در مــنقبل چارهٔ ناكامى. حال نمى تواند بود (ايضاً : ٤٣) .

[۱:۱۳۱] اس غزل کر باری میں شیخ امام بخش ناسخ لکھنوی کو لکھا ہی: ، غزلی که اندرین روزها بتازگی در روش تازه گفته ام ، بعد عندرخواهی، تقصیرکوته قلمی ، بر حاشیهٔ مکتوب می نگارم ، و چشم آن دارم که داغ محرومی، قبول نه بیند ، و از دیده بدل جاگزید ، رایضاً : ۱۱۳) .

[۱:۱۳۸] خواهش وصل و تقاضای عیش (ایضاً: ۱؛).

[٣: ١٤٥] استدعاى عنايت به نهيب قطع محبت (ايضاً : ١٤٥) .

[١٤٩] و مان ، ، مع النون ، بمعنى و ما را ، مستعمل اهل زبانست (حاشية آ : ق ،

٣٤ ب). و در ب: ويعني ما را ، (ق ، ١١١ ، الف) . و بهردو جا بخط خود غالب است .

[۱:۱۵۰] و مان ، ، صیغهٔ امر از ماندن (ایضاً). و در ب: «یعنی بگزار، (ق، ۱۱۱ ب). و بهردو جا بخط خود غالب .

[۱۵۳ : ۵] گزارش شدت رنج و غم بطریق ترقی (پنج آهنگ : ۴۶). اس غزل کی باری میں امین الدوله کو لکھتی ہیں : • حالیا غزلی ہم ازان اوراق نگاشته می شود ، تا از سوز درون نامه نگار خبر تواند داد ، (ایضاً : ۱۸۲) .

[۱۵۱: ۵] در موقع تعلیم صبر و شکیبانی (ایضاً : ۲۲ و۱۲۲).

[٢:١٦٠] حوالة مادة شكايت بوجدان ضمير مكنوب اليه (ايضاً: ٢٤).

[١٦٦] وليلي نكوه ،، بدكويندة ليلي (حاشية آ: ق ، ٣٨ ب ، بخط غالب).

[۲:۱٦٧] درخور بیان گلهٔ بدعهدی وگزاب پیشگی. دوست (پنج آهنگ: ٤١) .

رباعيات

[۱۷۷: ۳ و۶] مولوی سراج الدین احمد کی نام کی خط میں فرماتی هیں: و در سخر از پرورش یافتگان مبدا، فیاضم، و سواد معنی را بفروغ گوهر خویش روشن کر ده ام . از هیچ آفریده، حق آموزگاریم بگردن، و بار منت رهنمائیم بر دوش، نیست . غالب بگهر زدودهٔ زادشم، آه ، (ایضاً: ۱۵۵).

[۱۷۹: ۵ و ۲] اس رباعی کر متعلق حکیم مومن خان مرحوم کو لکها هی: و فروغ طالع گرفتار، سلامت ! دوش، اندیشهٔ دیوانگی پیشه ، با روشنان سپهر سرزنشی که به پرخاش انجامه د، آغازکرد، و تیغ دودمهٔ چارمین مصرع این رباعی درمیانهٔ آن هفت فروزنده پیکر بنهاد. آنم که به پیمانهٔ من ساقی دهر، آه، (ایضاً: ۱۲۵).

[۱۸۱: ۳ و ؛] ذکاکو ایك مکتوب، مورخهٔ ؛ دسمبر سنه ۱۸۶۹ع، میں لکھا ہی: «ہرشخص نی بقدر حال ایك ایك قدردان پایا . غالب سوخته اخترکو هنرکی داد بھی نه ملی .

کسم بخود نه پزیرفت و دهر بازم برد چو نامهٔ که بود نا نوشته عنوانش یه شعر میرا هی، ولیعسمد خسروی دهلی، میرزا فتح الملك بهادر مغفوركر قصیدی کا. اور دیکهو ایك رباعی میری: دستم بكلید مخزنی می بایست، آه، (اردو:٤٢).

[۱۸۲: ۳و۶] دیباچهٔ سراج المعرفت، مصنفهٔ مفتی سید رحمت علیخان بهادر، عرف مفتی میر لال، میں میرزا صاحب نی لکها هی: دسج بهی تو هی، آدمی کیونکر سمجهه سکی، اور بطلان بدیمیات کی جواز پر اوس کو کیونکر تسلی هو؟ یعنی اس مجموع موجودات کو، که افلاك بدیمیات کی جواز پر اوس کو کیونکر تسلی هو؟ یعنی اس مجموع موجودات کو، که افلاك و انجم و بحار و جبال اسی میں هیں، نیست و نابود محض جان لی اور تمام عالم کو ایك وجود مان لی . ای کرده بآرایش گفت ار بسیج، آه، (اردو: ۳٤۷، لاهوری ایڈیشن، نیز پنج مان لی . ای کرده بآرایش گفت ار بسیج، آه، (اردو: ۳٤۷) لاهوری ایڈیشن، نیز پنج

[۱۸۲: ۵ و 7] اس رباعی کر متعلق سرورکو لکها همی: «میں پان سات برس سی بهرا هو گیا هوں . ایك رباعی چار قافیح کی اس مضمون خاص کی میں نی لکھی همی، برعایت صنعت ذوقافیتین . دارم دل شاد و دیدهٔ بینائی ، آه ، (عود: ۱۱) .

غزليات

[۱۹۰: ٥] نه پوچهه بیخودی، عیش مقدم سیلاب که ناچتی هین پؤی سربس، در و دیوار
[۱۹۰: ۳] میرزا صاحب کی مکتوب بنام سرورکی اس حصی می شعرکی مضمون پر روشنی پژی هی : و بنده پروز! میراکلام ، کبا نظم ، کبا نثر، کبا اردو، کبا فارسی ، کبهی کسی عهد مین میری پاس فراهم نهین هوا . دوچار دوستون کو اس کا التزام تها ، که وه مسودات مجهه سی میری پاس فراهم نهین هوا . دوچار دوستون کو اس کا التزام تها ، که وه مسودات مجهه سی کرایا کرتی تهیی . سو اون کی لاکهون روزی کر گهر لك گئی ، جس مین هزارون دوری کرکتابخانی بهی غارت هوی ، (عود: ۲۷) ، دوی کرد: ۱۹۲ ملاحظه هو، ۱۹۶: ۳ .

[٢: ١٩٧] يهي مضمون اس شعر مين نظم كبا هي:

رنج نومیدی، جاوید گوارا رهیو! خوش هوں، گرناله زبونیکش تاثیر نہیں اس غول کی متعلق مہرکر لکھا ہی : «میراکلام میری پاس کھی کچھ نہیں رہا . نواب ضیاء الدین خان اور نواب حسین مرزا جمع کر لیتی تھی . جو میں نی کہا ، او نھوں نی لکھ لیا . ان دونوں کی گھر لٹ گئی . ہزاروں روپی کی کتابخانی برباد ہوی . اب میں اپنی کلام کی دیکھنی کو ترستا ہوں .

کئی دن هوی که ایك فقیر، که وه خوش آواز بهی هی اور زمزمه پرداز بهی هی، ایك غزل میری کهیں سے لکھوا لایا . اوس نی وه کاغذ جو مجکو دکھایا ، یقین سمجھنا که مجکو رونا آیا ، (اردو : ۲۵۹ و عود: ۱۰۸) .

[١٩٩:١] ملاحظه هو، ٢٣٦: ٣، ٢٣٧: ٧، ٢٩١: ٧.

[١٩٩ : ٦] يهي مضمون اس شعر مين بهي نظم هوا هي:

هی کس قدر هلاك فریب وفای گل! بلبل که کاروبار په هیں خندهای گل

[١:٢٠٠] اسي مضمونكو قدرى تغير كيساتهه باندهتي هين:

پڑا رہ، ای دل وابستہ؛ بیتابی سے کیا حاصل؟ مگر، پھر، تاب زلف پرشکن کی آزمایش ہی؟

[٠٠٢: ٥] ملاحظه هو، ٢٢٨: ٥.

[٢٠٢: ٥] ملاحظه هو، ٢٠٠٥: ٥ .

[۲۰:۲۰] فارسي ميں بھي تقريباً يہي مضمون لکھا ھي:

غالب، نخورد چرخ فریب، ار هزار بار گفتم: « بروزگار سخور چومن بسیست ،

[٢:٢٠٥] ملاحظه هو، ٢٦٢: ٣.

[٢٠٥: ٤] اس غول كر بانج شعر دمهر، كو لكهكر، مطلع كر بارى ميں فرمايا هي: «ديكهنا،

بھائی! اس غزل کا مطلع کیا ہی:

جور شی باز آئیں ، پر باز آئیں کیا؟ کہتی ہیں: • ہم تجکو منه دکھلائیں کیا؟ **،** (اردو: ٢٦٦ و عود: ١١٢ ، مگر پهلي مصرع کي الفاظ آ و ب سي کسيقدر مختلف هيں). [٢:٢٠٦] • سرور، كو ايك خط ميں لكھتى ھيں : • ميں تو اب روز و شب اس فكر ميں هوں که زندگی تو یوں گزری، اب دیکھی، موت کیسی هو؟ عمر بھر دیکھا کیا مرنوکی راہ، آه. میرا هی شعر هی اور میری هی حسب حال هی، (اردو: ۱۳۹ و عود: ۳۲).

[٢٠٨: ١] ملاحظه هو، ٢١٦: ٤.

[۲۱۲: ۷] ملاحظه هو، ۲۱۳: ۲.

[٢١٦] . ميرزا تفــته ، كو لكها هي : وكيوں ترك لباس كرتي هو؟ پهنــنوكو تمهاري پاس هی کیا ، جس کو او تار کر پھینکو گر؟ ترك لباس سے قید هستی مٹ نه جائیگی . بغیر کھائی پیج گزارا نهوگا. سختی و سستی، رنج و آرام کو هموارکر دو. جس طرح هو، اوسی صورت سی بهرصورت گزرنی دو: تاب لائی هی بنیگی غالب، آه، (اردو: ۱۰۸).

«علائی، کو تحریرکیا ہی: «بھائیوں س_ی پھر نہیں ملا . بازار میں نکلتی ہوئی ڈر لگتا ہی. جواهر خبردار، میرا سلام اخوین کو اور اون کا سلام مجکو پہنچا دیتیا ہی. اسی کو غنیمت جانتًا هوں: تاب لائو هي بنيگي غالب، آه، (ايضاً: ٣٩٣).

[٢١٦: ٤] ملاحظه هو، ٢٠٨: ١.

[٢١٦: ٦] ملاحظه هو، ٢١٢:٧.

[٢٢٤] ملاحظه هو، ١٤٢٤ع.

[۲۲:۲۲] ملاحظه هو، ۲۲۹:٥٠

[١:٢٢٥] ميرزا صاحب ني ايك خط ميں « تفتـه ، كو لكهـا هي: • يعني: • اب جو دور مجهه تك آيا هي، تو ميں ذُرتا هوں ،، يه سارا جمله مقـدر هي. ميرا فارسي كا ديوان جو دیکھیگا، وہ جانوگاکہ جملو کہ جملو مقدر چھوڑ جاتا ہوں . مگر ، ہر سخن وقتی وہر نکته مکانی دارده . یه فرق البته وجدانی هم ، بیانی نهیں، (اردو: ۳۹۹، لاهوری اینڈیشن ، ۱۹۳۷ع و خطوط: ١ ، ٢٥) .

[۲۲۷: ۳] ملاحظه هو، ۲۲۹: ٤.

[۲۲۷: ٤] يه شعر، قدري تغير كيساتهه ، شــاه عالم ضاحب مارهرويكي خط مين لكها هي. فهماتی هیں: •حضرت صاحب عالم کی تمنای دیدار بقید مارهره کنایه اس سی هم که اور کسی کا بھی دیدار مطلوب ہی . خواہش وصل مقدر ہی، جو مذکور نہیں ، (اردو: ۲۰۰۰) .

[۲۲۸: ٥] ملاحظه هو، ۲۰۰۰ ه.

[١:٢٣١] اس غزلكم متعلق منشي شيونراينكو اپريل سنه ١٨٥٩ع ميں لكھا هي : وايك دوست کی پاس اردوکا دیوان چھاپی موکینیمه زیادہ ہو . اوس نوکین کمیں کہیں سے مسودات

منفرق بهم پهنچا لیږ هیں . چنانچه وپنهاں هوگئیں ، ویراں هوگئیں، یه غزل مجکو اوسی نبی هات آگئی هم ، (اردو: ۳۶۸) .

[۲۳۲: ۶] دیدنی: اگر تیرا ملنا آسان نہیں، تو یہ امر مجھہ پر آسان ہی. خیر، تیرا ملنا آسان نہیں، نہ سہی . نه هم مل سکیں گی، نه کوئی اور مل سکوگا . مشکل تو یہ ہی کہ وہی تیرا ملنا دشوار بھی نہیں . یعنی: جس سے تو چاہتا ہی، مل بھی سکتا ہی . هجر کو تو هم نی سہل سمجھہ لیا تھا ، مگر رشك کو اپنی اوپر آسان نہیں کر سکتی ، (عکس خط غالب، دیوان اودو، بدایوں ایڈیشن ، ۱۹۲۳ع) .

[١:٢٣٤] ملاحظه هو، ٢٤٢:٤.

[۱۲۲۶] اس غزل کی متعلق قاضی عبد الجمیل بریلوی کو لکھتی ہیں: ودل ہی تو ہی، آہ، ایک دوست کی پاس بقیة النہیب والفارة کچھ میرا کلام موجود ہی. اوس سی یہ غزل لکھوا کر بھیجدوں گا، (اردو: ۲۱۲). اس شعر کی شرح میں فرماتی ہیں: ومولویصاحب، کیا لطیف معنی ہیں! داد دینا. حسن عارض اور حسن ظن، دو صفتیں محبوب میں جع ہیں. یعنی: صورت اچھی ہی اور گان اوس کا صحبح ہی، کھی خطا نہیں کرتا. اور یہ گان اوس کو بہ نسبت اپنی ہی، کہ میرا مارا کھی بچنا نہیں اور میرا تیر غمزہ خطا نہیں کرتا. پس جب اوس کو اپنی پر ایسا بھروسا ہی، تو رقیب کا امتحان کیوں کری؟ اس حسن ظن فررقیب کی شرم رکھ لی ؛ ورزہ یہاں معشوق نی مغالطہ کھایا تھا. رقیب عاشتی صادق نہ نورقیب کی شرم رکھ لی ؛ ورزہ یہاں معشوق نی مغالطہ کھایا تھا. رقیب عاشتی صادق نہ غواب، دیوان اردو ، بدایوں ایڈیشن ، ۱۹۲۳ ع).

[٢٢٥] ملاحظه هو، ٢٠٢:٥.

[١:٢٣٦] اس مضمون كو حب ذيل بيت ميں بھي باندها همي :

کیا زهد کو مانوں؟ کہ نہوگرچہ ریائی، پاداش عمـــل کی طمع خام بہت ہی

[۲۲۲:۳] ملاحظه هو، ۱۹۹:۱، ۲۲۷:۷، ۲۹۱:۷.

[٢٢٦: ٤] ملاحظه هو، ٢٤٧: ٤.

[٧:٢٧] ملاحظه هو، ١٩٩، ١، ٢٣٦: ٢، ٢٩١، ٧.

[۲۳۹: ۶] علائی کو تحریرکیا همی: «تمهاری دیکهنی کو دل ابهت چاهتا همی، اور دیکهنا تمهارا موقوف اس پر همی که تم یهاں آؤ . کاش! اپنی والد ماجد کیسانهه چلو آئی اور مجکو دیکهه جانی تم جانو ، تم کو غیر سی جو رسم و راه هو، آه ، (اردو: ۲۳۹) .

[۱:۲۶۱] مهرکو لکهتو هیں: وپہلو تم سو یه پوچها جاتا هیکه برابرکئی خطوں میں تمکو غم و اندوه کا شکوه گزار پایا هی .پس اگر کسی بیندرد پر دل آیا هی، تو شکایت کی کیا گنجایش هی؟ بلکه یه غم تو، نصیب دوستان، در خور انزایش هی. بقول غالب، علیه الرحمه: کسی کو دیکی دل ، کوئی نواسنج فغای کیوں ہو؟ نہو جب دل ہی پہلو میں ، تو پھر منه میں زباںکیوں ہو؟

هي، هي! حسن مطلع:

یه فتنه آدی کی خانه ویرانی کو کیا کم هی! هوا تو دوست جسکا، دشمن اوسکا آسمان کیوں هو؟

افسوس هموكه اس غزلك و اور اشعار ياد نه آئى. اور اگر ، خدا نخواسته باشد، غم دنيا هم ، تو بهائى ، همارى همدرد هو. هم اس بوجهه كو مردانه او نها رهمي هيں ، تم بهى او نهاؤ، اگر مرد هو. بقول غالب مرحوم :

دلاً ! یه درد و الم بهی تو مغتنم هی، که آخر

نه گسریهٔ سحری هم ، نه آه نسیم شسبی همی (اردو: ۲۶۸ وعود: ۱۱۰). [۲۶۲: ۶] مهرکر نام کر خط میں ارشاد هو تا هم : «جناب مرزا صاحب! دلی کا حال تو یه همم : گهر میں تھاکیا جو تراغم ، آه . یاں دهراکیا هم ، جو کوئی لوٹی گا . وه خبر محض غلط هم ، (ایضاً: ۲۷۰ وایضاً : ۱۳۶) ، نیز ۲۳۶: ۱ ملاحظه هو .

[£: 7£5] ملاحظه هو، ٢٢٤: ١.

[٢٤٢:٦] ملاحظه هو، ٢٧٣:٥.

[٢٤٧ : ٤] ملاحظه هو، ٢٣٦ : ٤.

[٧:٢٤٩] اسكر ساتهه يه شعر بهي قابل ملاحظه همر:

غلط نه تها، همیں خط پر گماں تسلیکا نه مانی دیدهٔ دیدار جو، تو کیونکر هو؟ [۲۰۰] میر مهدی کو لکهتی هیں : وقرة العینین ، میرمهدی ومیر سرفراز حسین ، مجهه سی ناخوش اور گله مند هوں گی اور کہتی هونگی که دیکھو، همیں خط نہیں لکھتا .

هم بهی منه میں زبان رکھتے ہیں کاش! پوچھو که ماجراکیا ہی ماجراکیا ہی ماجراکیا ہی ماجراکیا ہی ماجرا یه ہی که تمهارا بھی توکوئی خط نہیں آیا ، میں جس کا جواب لکھتا، (اردو:١٦٠).
[۲: ۲۵] ملاحظه هو، ۲۷٤: ٤.

[٢٥٤: ٥] امن كا هم مضمون يه شعر هي:

هم نشیں ا مت که که و برهم کر نه بزم عیش دوست ، والب تو مسیری نالی کو بھی اعتسبار نغسمه هم

[٢٠٢٥٦] يهي مضمون اسطرح بهي نظم كيا هي:

انظاره کیا حریف هو، اوس برق حدن کا، جوش بهار، جلوی کو جس کو نقاب هی؟
[۱۲۵۷] اس میں کوئی اشکال نہیں . جو لفظ هیں ، وهی معنی هیں . شاعر اپنا مقصودکیوں بنائر که میں کیا کروں گا؟ مبہم کہنا هی که کوچه کرونگا . خدا جائر، شہر میں یا نواح شہر میں نکیه بناکر، فقیر هوکر، بیٹهه رهی، یا دیس چھوڑ، پردیس چلا جائر (خطوط: ۱۲۷۰۱) .

[۲:۲۵۷] نواب انور الدوله بهادر، شفق، کو تحریرکیا هی: «یه دن مجمهه پر بری گزرتی هیی . گرمی میں میرا حال بعیب وه هوتا هی، جیسا زبان سی پانی پینی والی جانوروں کا، خصوصاً اس تموز میں که غم و هم کا هجوم هی. آتش دوزخ میں یه گرمی کهاب، آه، (اردو: ۲۱۱).

[۲۵۷: ٥] میر مهدی مجروح کو لکهتی هیں: ، وبا کو کیا پوچهتی هو؟ قدر انداز قضاکی ترکش میں یہی ایك تیر باتی تھا . قتل ایسا عام ، لوث ایسی سخت ، كال ایسا بڑا ، وبا کیوں نہو ؟ لسانب الغیب نو دس برس پہلی فر مایا هی: هو چكیں ، غالب ، بلائیں سب تمام ، آه . مبان ، سنه ۱۲۷۷ کی بات غلط نه تهی . مگر میں نو وبای عام میں مرنا اپنی لایق نه سمجها . واقعی اس میں میری کسر شان تهی . بعد رفع فاد هوا سمجهه لیا جائیگا ، (اردو: ۱۸٦، وعود: ۹۰) .

[۲:۲۵۸] میرزا صاحب نو به اشده ار لطیف احمد بلگرای کو نام کو خط میں لکھی ہیں . فرماتی ہیں: وغر ابحاد و تکوین ، مولانا فضل حق ایسا دوست مر جاتی ، غالب نیم مرده نیم جان رہجاتی ! مرتی هیں آرزو میں مرتی کی ، آه . آگی آئی تھی حال دل په هنسی ، آه . آگر جوان ہوتا اور بیمار ، تو آپ می دعای خیریت چاهنا . امی برس کا بذها هوتی آیا هوں . دعای مغفرت کا امیدوار هوں . شراب کمبخت اب بھی چھوٹتی نہیں . نماز کا اب بھی عادی هوتا نہیں ، (اردو: ۲۰) ، لاهوری ایڈیشن) .

[٢٦٢: ٣] ملاحظه هو، ٢٠٥٠ ٣.

[۲: ۲۱] میرزا صاحب نو نواب انور الدوله بهادر، شفق، کی خط میں به شعر نقل کیا هم . فرمانی هیں: پیر و مرشد! باره بجی تھی، میں ، نگا اپنی پلنگ پر لیٹا هوا، حقه پی رها تھا کہ آدی نو آکر خط دیا . میں نو کھولا ، پڑها . بھاکو انگرکھا یا کرتاگا میں نه تھا . اگر هوتا، تو میں گریبان بھاؤ ذالتا . حضرت کا کیا جاتا؟ میرا نقصان هوتا . میری می سنیو . آپ کا قصیده بعد اصلاح بھیجا . اوسکی رسید آئی . کئی کئی هوئی شعر اولئی آئی . اون کی قباحت بوچھی گئی . قباحت بنائی گئی . الفاظ قبیح کی جگه بی عیب الفاظ لکھدیو گئی . قباحت بوچھی گئی . قباحت بنائی گئی . الفاظ قبیح کی جگه بی عیب الفاظ لکھدیو گئی . قباه امرار الحق کی نام کا کاغذ اون کو دیا . جواب میں جو کچھ اونھوں نو زبانی فرمایا ، شاہ امرار الحق کی نام کا کاغذ اون کو دیا . جواب میں جو کچھ اونھوں نو زبانی فرمایا ، و آپ کو لکھا گیا . حضرت کی طرف سی اس تحریر کا بھی جواب نه ملا :

پر هوں میں شکوی سی یوں ، راگ سی جیسی باجا اك ذرا چھـــيژ يى ، پھر ديكھيے ، كـــيا هو تا هم ؟

سوچتا هوں که دونوں خط بیرنگ گؤ تھی . تلف هونا کسی طرح متصور نہیں . خبر، اب بهت دن کم بعد شکوہ کیا لکھا جائی ، (اردو: ۲۰۳ و عود: ۲۰) . امی خیال کو میرزا صاحب نو حسب ذیل شعروں میں بھی ادا کیا ہمی: هوں سراپا ساز آهنگ شکایت ، کچهه نه پوچهه هی یهی بهتر که لوگوں میں نه چهمیڑی تو مجهی

تم اپنی شکوی کی باتیں ، نه کھود کھود کی پوچھو حذرکرو مری دل سی، کہ اس میں آگئ دبی ہی

المجاری درویش گوشه نشین سمه ۱۸۶۰ عکو، مولوی احمد حسن قنوجی کی خط مین لکهتی هین:

ام یه درویش گوشه نشین تمهارا دوست اور تمهارا دعاگو هی . تمهاری نثرکی طرزیسند،

تمهاری خواهش مقبول، جناب حکیم سید احمد حسن صاحب کی خدمتگزاری منظور . عشق

قد، آه . ۲۵ برس کی عمر هوئی . اضمحلال قوی، ضعف دماغ ، فکر مرگ ، غم عقبی . جو

آپ مجھی دیکهه گئی هیں ، میں اب وہ نہیں هوں ، (اردو: ۲۳۹) .

میرزا تفته کر نام کر خط، مورخهٔ ۲۷ نومبر سنه ۱۸۹۲ ع، میں یه شعر بتغیر نقل هوا هی. میرزا صاحب لکهتی هیں: «بهائی! مجهه میں کچهه اب باقی نہیں هی. برسات کی مصیبت گزر گئی، لیکن بڑها پی کی شدت بڑهه گئی. تمام دن پڑا رهتا هوں، بیٹهه نہیں سکتا. اکثر لیٹی لیٹی لیٹی لکھتا هوں. نواب صاحب کی دس پندرہ غزلیں پڑی هوئی هیں.

ضعف نو غالب نکا کر دیا ورنه هم بهی آدمی تهی کام کی (اردو: ۹۹).

[۲۶۲۸] و تقابل و تضاد کو کون نه جانیگا؟ نور و ظلمت ، شادی و غم ، راحت و رنج ، و وجود و عدم . لفظ ، مقابل ، اس مصرع میں بمعنی، مرجع هی ؛ جیسی ، حریف که بمعنی، دوست بهی مستعمل هی . مفهوم شعریه که هم اور دوست از روی خوی و عادت ضد همدگر هیں . وه میری طبع کی روانی دیکهه کر رك گیا ، (عود: ۱۵۸) .

[۲۲۹۹] در پرده او نهیں غیر سی هی ربط نهانی ظاهر کا یه پرده هی که پرده نهیں کرتی [۲۲۹:۶] ملاحظه هو، ۲۲۷،۳۰.

[۲۲۹: ٥] يوسف مرزاكو تحريركيا هو: « بهائى ! ميں پهلو هى جانتا تهاكہ يه المملاك قتل هوئى، اور وه سوا لاكه روپيه ، جو علاوه زر مقرره ملا هو، وه دلىكى الملاك كا خونبها هى. پرسون ناظر جى كى نام كى سرنامى ميں فرد فهرست بجوع الملاك بهيج چكا هوں . خير، يه وار بهى خالى گيا . مولانا غالب ، عليمه الرحمه ، خوب فرماتى هيں : منحصر مرتى په هو، آه ، (اردو: ٢٤٧) .

مرورکو لکهتی هیں: وحضرت! سبج تو یوں هی که غمهای روزگار نی بجکو گهیر لبا هی.
سانسل نہیں لی سکتا، اتنا تنگ کر دیا هی. هر بات سو طرح می خیال میں آئی، پر دل نی
کمی طرح تسلی نهائی. اب دو باتیں سوچا هوں: ایك تو یه که جبتك جبتا هوں، یونهی
رویا کرونگا؛ دومری یه که آخر ایك نه ایك دن مرونگا. یه صغری و کبری دلنشین هی.
نتیجه اس کا تدکین هی. هیهات! منحصر مرتی په هو، آه، (ایصناً: ۱۶۷).

[٦:٢٧١] اسكر ساتهه يه شعر بهيي قابل ملاحظه هير:

نہیں معلوم ، کسکسکا لہو پانی ہوا ہوگا ۔ قیامت ہی، سرئك آلودہ ہونا نیری مڑگاں کا اس غزل کی شان نظم کر باری میں صیرزا صاحب لکھتے ہیں: ، پچاس برس کی بات ہو کہ الهی بخش خان مرحوم نو ایك زمین نئی نكالی . میں نو حسب الحكم غزل لكھی .

بيت الغزل يه: پلادی اوك سي ساقي، آه، مقطع يه:

اسد، خوشی سی مری هاتهه پانؤ پهولگئی کها جو اوس نو: دفرا میری پانؤ داب تو دی، اب میں دیکھتا هوں که مطلع اور چار شعرکسی نولکھه کر، اس مقطع اور اوس بیت الغزل کو شامل اون اشعار کو کرکی، غزل بنائی هی اور اوسکو لوگ گانو پهرتو هیں. مقطع اور ایك شعر میرا، اور پانچ شعرکسی الوکی. جب شاعرکی زندگی میں گانو والی شاعرکی کلام کو مسخ کر دیں، تو کیا بعید هی که دو شاعر متونی کم کلام میں مطربوں نو خلط کر دیا هو، (اردو: ٤٤٢).

[۲۷۲: ٥] ملاحظه هو، ۲:۲۲: ٢.

[٤٠٢٤٤] ملاحظه هو، ٢٠٢٥.

[۲۷۲:۳] ملاحظه هو، ۲۸۸:۱.

[۲۷۹: ۵] ۷ فروری سنه ۱۸۵۸ع کو مجروح کر خط میں فرمانی هیں: دمیرا حقیق بھائی، مسیرزا یوسف خان دیوانہ، بھی مرگیا . کیسا پنسن، اورکہاں اوس کا ملنا؟ یہاں جان کر لالی پڑی ہیں. ہی موجزن اللہ قلزم خوں، آہ، (اردو: ۱۵۹).

[۷:۲۷۹] مکیا کہی، بھلا کہیی، یہ زمین ایك بار یہاں طرح ہوئی تھی . مگر بحر اور ہی تھی . کہوں جو حال ، آہ ، (اردو: ۲۹۸ و عود : ۱۱۱) .

[۲:۲۸۰] شاکر کی استفسار پر میرزا صاحب نو تحریر کیا هی:

زخم نوداد نه دی تنگی، دل کی ، یا رب ! نیر بهی سینهٔ بسمل سی پر افضان نکلا یه ایك بات میں نواپنی طبیعت سی نئی نکالی هی ، جیسا که اس شعر میں : نہیں ذریعهٔ راحت ، آه . یعنی : زخم تیر کی توهین ، بسبب ایك رخت هونو کی ، اور تلوار کی زخم کی تحسین ، بسبب ایك طاق سا کهل جانو کی . زخم نو داد نه دی تنگی، دل کی ، یعسنی زایل نه کیا تنگی کو . پرافشان ، بمعنی ، بیتاب ، اور یه لفظ تیر کی مناسب . حاصل یه که تمیر تنگی، دل کی داد کیا دیتا ؟ وه تو خود ضیق مقام می گهبرا کر ، پرافشان اور سراسیمه نکل گیا ، (عود : ۱۳۱) .

[٥:٢٨٢] اسكر ساتهه ملاحظه هو، ٢٥٦: ٣، نيز يه بيت:

فظاره کیا حریف هو، اوس برق حسن کا؟ جوش بهار، جلوه کو جس کو نقاب هی افظاره کیا حریف هو، اوس برق حسن کا؟ جوش بهار، جلوه کو جس کو نقاب هی این برای استخبر سنه ۱۸۲۵ ع کو عبلائی کو تحریر کیا هی: «تم نی اشخار جدید مانگی. خاطر تمهاری عزیز. ایك مطلع ، صرف دو مصرعی ، آگی کو کهی هوی یاد آگئی که وه داخل دیوان بهی نهیں ، اون پر فکر کرکی ، ایك مطلع اور پانیج شعر لکهه کر ، سات بیت کی ایك غزل تم کو بهیجتا هوں .

بهائی! کیا کہوں کہ کس مصیبت سی یہ چھہ بیتیں ہاتھہ آئی ہیں اور وہ بھی بلند رتبہ نہیں. لو، صاحب، تمهارا فر مان قضا تو أمان بجا لایا . مگر اس غزل کا مسودہ میری پاس نہیں ہی. اگر باحتیاط رکھوگی اور اردو کی دیوان کی حاشی پر چڑھا دوگی ، تو اچھا کروگی، (اردو: ۴۹۳) .

عرشی عرض کرتا هی که اردوی معلی میں اس مطلع کی مصرعوں میں تقدم و تاخر هی . نیز چار شعر مطبوعه دیوان سی زاید هیں .

[۲۰۲۶: ۲] مرزا حاتم علی مهرکی نام کی خط میں ، یه مقطع اور مطلع ثانی بهت سهی غم گیتی ، شراب کم کیـا هی؟ غلام سانی. کوثر هوں ، مجکو غم کیا هی؟ لکها هی (ایضاً: ۲۶۸) .

[۲۰۲۵] علائی کر محولهٔ سابق خط میں : « تاب لائر هی بنیگی غالب ، ، کیساتهه یه مطلع بهی لکها هی (اردو: ۳۹۳) .

یهی مضمون اس شعر میں بھی نظم کیا ہو :

دل و مژگاں کا جو مقدمه تھا آج، پھر، اوس کی روبکاری ہی

[۲۸۸] ملاحظه ہو، ۲۷۹:۳.

[۲:۲۸۸] عـلانی کو لکهتی هیں : • اپنا یه مصرع بار بار پژهتا هوں : ای مرک ناگهـاں ، تجهی کیا انتظار هی؟

مرگ اب ناگهانی کهاں رہی؟ اسباب و آثار سب فراہم ہیں . ہای ! الھی بخش خان مغفور کاکیا مصرع ہی : آہ ! جی جاؤں ، نکل جائو اگر جان کہیں ، آہ ، (اردو: ۲۳٪).

تفته کو لکها هی: «میرا حال اس فن میں اب یه هی که شعر کهنی کی روش اور اگلی کهی هوی اشسعار، سب بهول گیا ، مگر هاں ، اپنو هندی کلام میں سی ڈیڑھه شعر، یعنی: ایك مقطع اور ایك مصرع ، یاد ر مگیا هی . سوگاه ، گاه ، جب دل اولشنی لگتا هی ، تب دس پانج بار یه مقطع زبان پر آجاتا هی:

زندگی آپنی جب اس شکل سے گزری ، غالب هم بهی کیا یادکرینگی که خدا رکهتی تهیی! پهر جب سخت گهـــبراتا هوں اور تنگ آتا هوں ، تو یه مصرع پڑهـــکر چپ هوجاتا هوں : ای مرگ ناگهاں! تجهی کیا انتظار هی؟ ، (ایضاً : ۱۲۶ و عود : ۱۰۰) .

[۲۸۸: ٤] ه ستمبر سنه ۱۸۶۱ ع کو سیاح کو تحریر کیا همی: « تم برا نه مانو . کسواسطی که اگر میں برا هوں اور اوس نی برا کها ، که اگر میں اچھا هوں اور اوس نی برا کها ، تو اوس کو خداکی حوالے کرو . غالب ، برا نه مان ، جو دشمن برا کہیں ، آه ، (اردو: ۲۳) . تو اوس کو خداکی حوالے کرو . غالب ، برا نه مان ، جو دشمن برا کہیں ، آه ، (اردو: ۲۳) . [۲۸۹: ۱] ملاحظه هو ، ۲۳۵: ۵ . یه شعر بھی اس کا هم مضمون هی:

آتا هی داغ حسرت دل کا شمـــار یاد مجهه سی مرکزگنه کا حساب، ایخدا، نه مانگ [۲۸۹: ۵] ملاحظه هو، ۲۱۲: ۳.

شرح غالب ـ اردو

[۲:۲۹۰] دیکھو یه دیر، کا مخفف دید، هر بمعنی لیکن (اردو: ۳۸۹، لاهوری ایڈیشن، ۳۲ع). [۲۹۱: ۶] ملاحظه هو، ۱۹۹۹: ۱، ۲۳۳: ۳، ۲۳۷: ۷.

مثنوى

[۳۰۹: ۶] میرزا صاحب نو آم کی تعریف میں جو لطیف تشیبیں اور پاکیزہ استعادی استعادی استعادی استعادی میں ، اردو ادب میں اون کی مثال ملنا دشوار ہی . مگر ابو المکارم امیر خان حسینی ہروی نو فارسی میں ایك مشوی آموں کی تعریف میں لکھی تھی . مناسبت مضام کا تقاضا ہی كہ اوس كر چند شعر بہاں ضرور نقل كي جائیں . وہ فرمانی ہیں :

ز وصف انبه، چون گویم که چونت؟

ز نام او، چو گیرم لذت قسد
بختی، همیچو لعل، اما شکر بار
بطفلی، چون دل معشوق، تنگ است
ز شیرین کاریش، چون خل عسل شد
شرابش چهتر از شیر و شکر هست
بصورت مردم و جایش بر اشجار

که از رشك شرابش، شهد خونست زبان با کام، و لب با لب، شود بند بغرمی، چون طلای دست افشار به پیری، چون رخ من، زرد رنگ است زمرد با زر و باقوت حل شد گهی هم رنگ سیم و گاه زر هست کایم آرزو را شعلهٔ نار

(معلومات الآفاق : على عنو لكشور يريس ، سنه ١٨٧٣ ع) .

قطعات

[۱:۲۱۵] ۲۰ جولائی نه ۱۸۶۰ع کو تفته کی خط میں لکھا ہی: واہب میری کہانی سنو .
آخر جون میں صدر پنجاب سی حکم آگبا کہ پنسنداران ماہ بماہ نہ پائیں ، سال میں دو بار،
بطریق ششہاہه، فصل بفصل پایا کریں . ناچار، ساہوکار سی سود کاٹ کر روپسه لیا گیا۔
تا رامپور کی آمد میں مل کر صرف ہو. یہ سود چھه مہینی تك اسی طرح کثوان دینا پڑیگا .
ایك رقم معقول گھائی میں جائی گی : رسم ہی مردہ کی چھھاہی ایك ، آد، (اردو: ۷۶).

اختلاف نسيخ_فارسي

[اس حصی میں پہلی ہندہی صفحات کو اور دوسری سطرون کو ظاہرکرتی ہیں . مگر سطریں شارکرتی وقت غزلوںکی عنوان چھوڑ دبیگئی ہیں .

فارسی متن کر مقابل اور تصحیح میں ، حسب ذیل چار نسخی پیش نظر رہی ہیں .

آ: دیوان فارسی کر انتخاب کا وه قلمی نسخه ، جو میرزا صاحب نی ستمبر سنه ۱۸۶۹ع میں نواب خـله آشیان (طـاب ثراه)کی خـدمت میں نذرگزرانا تھا . اسکر صفحات هـه میرزا صاحبکر اپنی فلمکر مکتوبه هیں .

ب : کلیات فارسی کا وہ قلمی نسخه ، جو میرزا صاحب کی طرف سی مارچ سنه ۱۸۳۱ میں ، نواب فردوس مکان (طاب ٹراہ) کر حضور میں ڈاك کر ذریعی سی پیش ہوا . خود مدیرزا صاحب کی تصریح کر متاابق ، یہ نسخه نواب فخر الدین خان مرحوم کر قلم کا لکھا ہوا ہی .

ج: کلیات فارسیکا پہلا مطبوعه نسخه ، جو سنه ۱۲۶۱ ه (۱۸٤٥ع) میں مطبع دارالسلام دهلی میں چھپا ؛ اس ایڈیشن کی ایك کاپی ڈاکٹر عبد الستار صاحب صدیقی (اله آباد) کی پاس، اور اس ایڈیشن کی ایك پرانی نقل کتابخانهٔ عالیهٔ رامپور میں محفوظ هی. ڈاکٹر صاحب کی نسخی میں آخری دو صفحی غایب ہیں . مگر نسخهٔ رامپور کی خاتمی سی معلوم ہوتا ہی که اس کی اشعار کی تعداد ۲۹۷۲ هی.

د: کلیات فارسی کا وہ متابوعه نسخه ، جو منشی نولکشور کی اهتمام سی ، ۱۲۷۹ ه
 ۱۸۶۲ع) میں چھپ کر شایع ہوا . اس نسخی کی خاتمی میں اشعار کی تعمداد ۱۰۶۲۶ ظاہر کی گئی ہیں۔]

۱۱: ۹، آ: تمام قلمی اور مطبوعه نسخوں کی برخلاف، آ میں اس جگه غزلوں کی ترتیب مختلف هی. چونکه قرینی می ثابت هوتا هی که یه کاتب کی مہو کا نتیجه

ھی، بنــابریں ب، ج وغیرہ کی مطابق ، ترتیب غزلیات کو درست کر دیا گیا ہی.

۲ : ۱۱، ب، ج، د: وزحمت عام، .

۱۱:۱۰ د: ، کردم .

۱۲: ۱۰ د: دانشانده.

۲۲:۲۰ ، آ: ، کن، ندارد.

۲: ۲ ، آ: ددهن ما بزبان خط به پیمانهٔ ما . ۲: ۷ ، آ: دای گل از نقش پائی دامان ترا.

۲۱: ۸ ، ب، ج، د: و کرده .

٢٤: ٩ : ٦: وتا يخون كه .

۲۰:۱۰ ، د: دچشم،

۲:۲۰ ، آ: داز سیلی، .

۲۰: ۵: ۲۰ وگزارد مغز جانان را. .

۲۰:۲۰ ، آ: دخامان راه .

۲۸:۲، ۱: واز رخه.

اختلاف نسخ ـ فارسي

۳:۱۰۷ ، ج، د: وياسودن، ۱۰۷: ۸: ۱۰۷ و گاهی گاهی . ۱۰۸: ه ، ب: وكاشانه گزين، ۱۱: ۱۲: ۱۲: ۱۲ ، ری. . . S. :T. 9:114 ۱۱۶: ۸ ، آ: وجان راه . ١١٥: ٤ ، ب، ج، د: وگو، (آمين لهي اسطرح تها. ليكن ايك مركز ميرزا صاحب نو چهبل دیا هی .) ٢:١١٦ ، ب، ج، د: وكاين، (آ مين لهي اسيطرح تها. ليكن ميرزا صاحب ني ويد، كا شوشه چهيل ديا هي.) ۱۲۰ : ۹ ، د : وبآموزگار هم ، (آ میں بھی اسبطرح تها . ليكن ميرزا صاحب ني ده، کوچھیل کر اوس کی جگہ دید، لکھی ہی .) ۱۲۱: ۱۱، آ: و آزاری من ، . ٠٠٠١٥ ، ١٠ ، ١٢٥ ۱:۱۲۸ ، ب، ج، د: دروزگاران، ۱۲۸: ۵، ب: ، کدای، . ۱۲۸ : ۲ ، آ: وانتظار داشتم . . ۱۳۰ : ۵ و ۲، یه شعر کسی قلمی اور مطبوعه نسخى ميں نہيں بايا جاتا . ۲:۱۳۱ : ۲، آ: ودرحلقهٔ کشاکش آهشگر فته ایم. (تمام نسخوں کی مطابق، یہ مصرع غزل کر آٹھویں بیت سی تعلق رکھتا ہو .) ۱۲۱: ۲، آ، د: وتازگان. ۱۲۸: ۲، آ: , گردان.

۲۸: ۱۰: آ: ونم از خم. . ۸:۲۹ ، آ: ،گزند تست، ۹:۲۹ ، آ: وبحبره . ۲:۲۱ ، آ: وبر آنچه، ۲۸:۱، ب: وساختم، . ۹:۳۸ ، ب، ج: داگره. . ٤: ٤ ، آ: درگمان. ۸۱: ۱ ، آ: وباده میناه . ۰۰: ۲: ۱۰ از رخ، ٤٥: ٣ ، آ: درماد، (بضم رأى مهمك). ۱: ۲۲ ، سبد چین : کار. (یه شعر دیوان کم كمى نسخى مين موجود نهيں .) ۸: ۲۰ ، ب: ومحیطست گران هیچ. ۱۲:۱۷ ، آ: وگلاشته . ۲:۹۸ ، آ، ج: «زهرآب». ۲۷:۱۱، آ: «سیکساری». ٨٠:٥ ، د: وخوشه، . (اس كر بعد والي الديشن مين دخوشا، هي.) ٠٨:٨، آ: وبنوبت بمن، . ۸: ۸ ، د: وخواب نازه . ١١:٨٦ . ب: وجهنم، (يضم نون). ۱۹:۸، ۹، ب، ج: دنشه، ۸۹: ۵ ، آ: وسخنی . ۱۱:۱۰۰ ب: ومیگردی، (آ میں بھی اسطرح نها. ليكن تصحيح كم وقت ميرزا صاحب نو گاف كا ايك مركز چاقو مي چهيل ديا هر .) ۲:۱۰۱ ، ب: وباليد آشيان كه شده . ۷:۱۰۱ ، آ، د: وبمرگ من یاد آره. ۲۰۱۰۲ ، آ: دسه، ندارد. ٣:١٠٦ ، آ: دياموز، (صرف ايك جگه). ١٥١ ، ٨ ، آ: دزورين گمانان.

۱۲۸: ۵، آ: دو ندیشیم.

۱٤٨: ٦، ب، ج، د: وهمچون،

۱۱: ۱٤٨ آ: وچنين، (دونوں جگهوں پر).

اختلاف نسخ ـ فارسي

١٠١٥٠) : دجعيم .

۱۵۶:۷، آ: دیارت،

۱۲:۱۵۵ ب: «طاقت هفتاد سال».

١٠١٥٩ ، ٦: وشاهان،

۱۹۲ ؛ ٤ ، ب ، ج : « دل كم كشته ، .

۱۲۳:۱، آ: «دورفت».

۱۲۱: ۲ ، T: ، ده، ندارد.

۱۶۷: ۵، آ: «تو، ندارد.

۲:۱۷۰ ب: وخلخ، (بفتح لام مشدد).

۱۷۱: ۳، آ، ب،: «گوئی، و آ: «نشنوی» .

١٧٦ : ٤ ، ب ، ج : و أشه .

۲۷۱:۸، د: دبایم.

۱۷۷: ۱۱، آ: ددر جاوه، .

۱۷۹: ب، ج: درباعی، ۸، ندارد.

۱۱:۱۸۱ ، ب: «لطف و گرمی».

۲:۱۸۲ ، ب: ،در زلف، .

اختلاف نسخ ـ اردو

[اردو منن کر مقابل اور تصحیح میں ، حسب ذیل آنهه نسخوں می صدد لی گئی ہی: آ: دیوان اردوکر انتخاب کا وہ نسخه ، جو ستمبر سنه ۱۸۹۹ ع میں ، میرزا صاحب نی نواب خلد آشیان (طاب ٹراہ) کی خدمت میں ہدیة پیش کیا . اس کر صفحات ، ۲،۱۲،۹، وغیرہ پر میرزا صاحب کر قلم کی اصلاحیں ہائی جاتی ہیں .

ب: دیوان اردو کا وه قلمی نسخه ، جسی میرزا صاحب نی مئی سنه ۱۸۵۷ ع میں نواب فردوس مکان (طاب ثراء) کی حضور میں بذریعة ذاك ارسال کیا تھا . اس کی آخر میں نواب ضیاء الدین احمد خان بهادر کی تقریظ بھی شامل ہی، جو دراصل سنه ۱۲۵۶ د (۱۸۳۹ع) میں لکھی گئی تھی؛ لیکن زیر نظر نسخی میں اس کی تاریخ بدل کر ۱۲۷۱ م بنا دی گئی ہی . اس تقریظ کی مطابق ، اشعار کی تعداد ۱۹۹۰ اورکچھه ہی . اس نسخی میں بھی میرزا صاحب کی قلم کی اصلاحیں موجود ہیں .

ج: دیوان اردوکا وہ مطبوعہ نسخہ جو شعبان ۱۲۵۷ ہ (اکتوبر سنہ ۱۸۶۱ع) میں،
سید محمد خان بہادرکر چھاپر خانو، واقع شہر دھلی، میں طبع ہوکر شایع ہوا تھا، اسکی
آخر میں بھی مذکورۂ بالا تقریظ ہی؛ لیکن اوس کی تاریخ تحریر ۱۲۵۶ ہ اور تعداد اشعار
الحمد اس ایڈیشن کی ایك کاپی پبلك لائبریری، رامپور، میں اور اوس کی پرانی فلی
نقل، جس میں نافل نو سرورق کی عبارت بھی نقل کی ہی، کتابخانۂ سرکاری میں موجود ہی۔

د: دیوان اردوکا وه نسخه جو مئی سنه ۱۸٤۷ ع (۱۲۹۳ هـ) میں مطبع دارالسلام دهلی می شایع هوا. اس کر آخر میں بھی مذکورۂ بالا نقریظ شامل هی. فرق صرف اسقدر هی که تعداد اشعار ه بکهزار و یکصد و اند، بنا دیگئی هی.

٥: دیوان اردوکا وه نسخه ، جو ۲۰ محرم سنه ۱۲۷۸ ه (۱۸۲۱ ع) کو دهلی کر مطبع احمدی میں ، باهتمام اموجان طبع هوا . اس کر آخر میں میرزا صاحب کی ایك تخریر بعنوان وعبارت خاتمة دیوان ، چهپی هی . اس می معاوم هو تا هی که میرزا صاحب نی اس کی کاپیوں کی خود تصحیح کی تھی . لیکن لفظ ، کسی ، کی جگه ،کسو ، کاتب نی اننی مضامات پر لیکهه دیا تھا کہ آخر تھك کر میرزا صاحب نی اومی علی حاله چهو ژ دیا .

و: دیران اردوکا وہ نسخہ ، جو نسخهٔ د مو ذیحجه سنه ۱۲۷۸ ه میں ، کانپورکر مطبع نظامی میں چھپا . نسخهٔ آ در اصل امی م_ی نقل کیا گیا ہمر . ز: دیوان اردو کا وه نسخه ، جو منشی شیونراین نی اپنی مطبع مفید خلایق ، آگره ،
میں سنه ۱۸۶۳ع میں چهاپ کر شایع کیا . اس نسخی کی ترتیب نسخه ب کی مطابق هی .

ح : دیوان اردو کا وه نسخه ، جو نظامی پریس ، بدایوں ، می سنه ۱۹۲۳ع میں شایع
هوا . اس نسخی کی تصحیح میں نسخه ب می مدد لی گئی هی .]

۱۸۷: ۸، آ، ج، ه، و: وايك، .

۱۸۷: ۱۸۷ و و و ایك قطره خود و این و امیرزا صاحب نی نواب نر دوس مكان ، ناظم ، کی مصرع : و یون تو هو جانا هی مر ایك عیش و عشرت کا شریك ، میں و عشرت کا شریك ، میں ایك ، بنا کر لکنا هی : و جهان ، هر ایك ، اچهی طرح نه آنی ، و ها د ایك ، اچهی طرح نه آنی ، و ها د امیریك ، لکهی ، دهرایك ، کیون لکهی ، در ایك ، کیون لکهی ، دیرز چیسوین غزل کی تیسری شعر مین نیز پچیسوین غزل کی تیسری شعر مین میززا صاحب نی ، الف کا نمکر ، دهریك ، میرزا صاحب نی ، الف کا نمکر ، دهریك ، میرزا صاحب نی ، الف کا نمکر ، دهریك ، بنایا هی .)

۱۹۰: ۲، آ، د: همرایك، . ب، ج، ه: همریك، . ز، ح: همراك، .

ر: داك، آ، ج، د، ه، و: دايك، ب، و ز: داك، (مديرزا صاحب ني نواب فردوس مكان، ناظم، كي مصرع: وركهتي هيں ابهي اك دل هنگامه گزير هم، كي مقابل حاشيه پرلكها هي: ويهال دايك، كي جگه داك، درست هي، مگر دهر، كي جگه داك، درست هي، مگر دهر، كياتهه دهريك، هو، نه دهراك، م.) كياته دهريك، هو، نه دهراك، ه.) الما: ٢، آ: وجاندادة جال هواي.

۱۹۲: ۸، ح: و بهرنو تلك .. ۱۹۵: ۱۱، آ، و: وخونناب. . (اسی طرح آ اور و میں هر جگه پایا جاتا همی.)

۱۹۱: ۱۹۰، ب، د، د: ونگهت،

۱۱:۱۹۳، ب: دسب کر هر دل میں جگه، . ۱:۱۹۷ ، ب، ه: دتنبها، . ز: دتهها، . ۱۹۸:۶ ، آ، و: داوس کی، .

۱۹۹: ۲ ، آ: دلویاء.

۲:۲۰۰ ، آ: ، بهرا تیرا ، .

۱۰۲۰۲ ، آ، و، ز: وخورشید. (میرزا صاحب نوایك مكتوب میں صراحت کر دی هی که افظ وخور، کو تنها وخور، اور پاضافهٔ وشید، وخرشید، لکهنا چاهیی. اسلیی هر جگه بحدف و لکها گیا هی.)

٠٠٠ : ١ : ٢٠٣

۸: ۲۰۳ م ، د ، ز : ددست و خنجر قاتل. . ۱۲: ۲۰۶ ، آ ، و : وننگ سجدی می.

۳:۲۰۷ ه: ودیدار . . (آمین بهی اسیطرح تها . لیکن میرزا صاحب نواپنی قلم سی درست کر دیا هی .)

۲۱۱: ۲۱۱ : ۸، ۲۱ و بادة ساغر. .

۲۱۲:۷، آ: دآب، ندارد.

۲:۲۱۳ ، آ: «آتش برستی هی».

۲۱۳ : ۹ ، آ : « اور. . (هر جگه بضمهٔ الف لکها همی .)

۲۱۲: ۱۰، آ: وکان اوره.

۸:۲۱۷ ، ح: همونی تك ، راسیطرح تمام جدید الطبع نسخوں میں پایا جاتا ہی. لیکن یه جدید محاوره هی. پرانا محاوره وهی هی ، جو تمام قدیم قلمی و مطبوعه

نــخوں میں لکھاگیا ہم .)

۲۱۸ : ۲۱ د : د پیش ، .

۲۲۰: ۶ ، ب، ج، د، ه: «درد، .

۸:۲۲۰ و: وگراك.

۲۲۱: ۲۲۱: دچهېره.

۲۲۱: ۲۲۱ ، د: ، پای طلب ، .

۲۲۳: ۶ ، آ، ه، و : دمیری پانون ، . ز: دیاون ، .

۲۲۳ : ۱۰ ، آ : «کهل» (بضمهٔ کاف) .

٢٢٤: ٥ ، ب، د، ه: ديك قد آدم.

۸:۲۲۹ ، ب، ه: دهريك،

۲۲۸: ۵، د: دبوسعت،

۸:۲۲۸ ، آ: دجای وهیں، .

۲:۲۳۰ ، آ: دمضبوں کو، .

۱۲: ۲۳۶ ، ب، ز: داور کو آزمائی کیوں.. ۲: ۲۳۵ ، ب، ج، د، ه: دآوی وه یهاں. .

ز: دآی وه یهان، .

۲۲۹: ۶ ، ب، ز: وثهیراه . ه: ثهیراه .

۲۳۹: ۱، آ، د، ه : دوهان. (میرزا صاحب

نو اصل میں اپنی قلم سی دواں ، بنایا ہی ؛ اسلیم ہر جگہ بحدف دہ، لکھا گیا ہی . اسلیم شر جگہ بحدف دہ، لکھا گیا ہی .

لیکن قبل ازیں، نواب فردوس مکاں، ناظم،کی مصرع: دسیاح جہاں گرد ہیں،

آنگا یهان بهی، بر لکها هو: ویهان،

بروزن دهاں نصبح نہیں . پر ضرورت نه

چاهیم. دیهان، به یای مختلط التلفظ افصح

ہی . . اس سے معلوم ہوتا ہیکہ آخر میں انھوں نی املا میں ترمیم کرلی تھی .)

٧:٢٤١ ، ب ، ه : وثيراء .

۲:۲٤۲ ، آ: «آنکهون» . ج: «بهو» .

۲:۲:۲ ، آ، دنهاه .

۲۱۶ : ۵ ، د : و ستعزدگون . .

۱۲:۲۱؛ ۸، ب، ج، د، ه، و: وذره، ز: وذری، (آمین بهی ذره لکها تها.

لبکن میرزا صاحب نو اپنی قلم سی «ه» کی جگه «ی، لکهی هی.)

۲٤٥ : ۱ ، د ; وبرشگال.

۱:۲:۵ ، ب: وتکین کو نویده . (ه میں بھی اسبطرح لکھا تھا . لیکن غالباً کاپی کی تصحیح کو وقت میرزا صاحب نو لفظ ددی، کا سطر کی او پر اضافه کرایا ہمی .)

۸:۲٤۸ ، آ، ب، ج، د، ه: «نگهت». ۲:۲٤۹ ، آ، ه، و: «سینکزون».

۲٤۹: ۱۲: ۱زی،

۲۵۲: ۵ ، ب، ۰، و، ز: واپنــا نهیں وه شیوه. (آ میں بھی اسیطرح تھا. میرزا صاحب نواپنی قلم می یه تغیر کیا ہی.)

. دسا، ۲۰۱۰ : ۱سه .

۲۵۰ : ۱۲ : دونوه .

۱۹:۲۵۹ ب: دفردوس هوش هره.

۲۲۰ : ۲ ، آ: و په وه سرور و ســوزه .

و: «مروز و سوزه ۰

۱:۲۲۲ ، ب: ددل نادان،

۲۶۲: ۹ ، ب، ز: «رونق منه پر» .

۳:۲٦۳ ، ج: «يعنى». (بعض مطبوعـــه نــخوں ميں «بنى» لكها هي.)

۲۲۰ ، آ: دنين، ندارد.

۲۲،۲۲۸ د: دخونایه.

٠٠٠٠ : ١٠ : ١٠ : ١٠ . ١٠ : ١٠ . ١٠ .

۲۲۹: ۱۱، ب، د، ه، ز: د مجسی، و (هر

رديف اسيطرح هي.)

۲:۲۷ ، ب، ج، د: ودوکی طرح، (ه

میں بھی اسیطرح تھا . لیکن صحت نامر میں ، صورت دود، بنایا گیا ہی) .

۲۷۵: ۳، آ: ډکني. د، و: دهي.

۲۷۷: ه. ب، د، ه، ز: « مجم_د» (هر ردیف اسیطرح هی).

۲۷۸: ؛ ، ب ، ، ، و: دشانه ، . (آمین بهی اسیطرح تها . لیکن میرزا صاحب نو اپنی قلم سی دشانی ، بنایا هی .) ۲۸۰: ۲۸۰ آ ، و: «کهین » .

۲۸۰: ۲۸۰ ۱، و: « دېين » . ۲۸۱: ۲، آ: « دهو نو گښي .

۱،٦:٢٨١ ، دهو د سي.

۲۸۲: ۶ ، ب، د، ه، و، ز: « تجسی ۵ .

۲۸۲: ۱۶، ب، د، ه: وهات.

۲:۲۸۵ ، ب: «کوچه».

۲۸۷: ۶ ، آ، د، ه: «میری». و د: «بیجانکی».

۲۸۲:۲۸ ، آ، ب، د، ه، و: ویهان ه.
۲۸۹: ۲، ه: وگر ه. (آمین بهی اسی طرح
تها . میرزا صاحب نو اصلاح کر دی هی.)
۲۸۹: ۲ ، ب، ه: و وهان ، .

۱ ۲۹۳ : ۱ ، ج : و منتخب قصیدهٔ منقبت علی مرتضی رضی الله تعالی عند ، . و د : و افزایش آبروی گوهر سخن به ثنای ابو الایمه حضرت علی مرتضی ، علیه التحیة والثنا ، (عنوان قصیدهٔ ۱) .

۱۹۶ : ۱ ، ج : • انتخاب قصیدهٔ منقبت علی مرتضی علیه السلام .. و د : • ایضاً فی المنقبة ، (عنوان قصیدهٔ ۲) .

۲۹۶: ۱۱، آ: دهو . . ۲۹۵: ۲۱، آ: د ترا . . ۲۹۸: ۲ ، آ: دمی . .

۱۳:۳۰۳ ، ب ، ز : و دکهادوں گا ، . ۳:۳۰۵ ، ب ، ج ، ه ، و : و خامه نو پائی طبیعت می مدد ، . (آ میں بھی اسیطرح تھا . لیکن میرزا صاحب نو اپنو قلم سی

۳:۳۰۵ ، ح: • بادباں کی اٹھتی ہی . . ۱۲:۳۰۸ ، آ، ه، و: • بھیجیں ہیں . .

۳۰۹: ۵، ۵، و: ديكبار.. ب: دايك بار..

۲:۳۱۱ ، آ: ، بو شبه عدیل ، .

۱:۳۱۲ ، آ: ، تری ، .

ترميم کی هی.)

۲۱۲:۲، آن وتراه.

۲۱۲: ۲، ۲، ۵، و، ح: و چاهاه .

۱۲:۳۱۲ ، آ، و ، ز ، ح ؛ دامر ، . ب ، ه ، ز ؛ دعمر ه .

۱۹۱۳: ۷، ج، د: وقطعه در نمایش عنوان دلاویزی گفتار، و آسان کردن اندوه پشیمانی بر دل دلداره. (به دوسری قطعی کا عنوان هی. د میں وبر نمایش، هی.) کا عنوان هی. د میں وبر نمایش، هی.) ۱۳: ۳۱۰ و، ح: و تو، (آ میں بهی اسیطرح تها. میرزا صاحب نی اپنی قلم سی و تو، کا د که ، بنایا هی.)

٠٠٠٥، ١٠ ، ٢١٦

۲۱۹: ۲، ب، ز: ، چهارم کا ، .

٧١٠:٧، ب، ز: ، كاغذ بادكى طرح ، .

اشاريه

آدم: ۲۱ ، ۲۱ ، ۱۸ ، ۱۸ ، ۱۸ ، ۲۸۵ ، ۳۱۶ . خدرو - پرویز . آزر: ۹۶، ۹۶، خضر: ٦، ١٥، ١١١ ، ١٢١ ، ١٧١ ، ٢٤٩ ، ابراهیم: ۲۱، ۲۱، ۲۲، ۲۲۱، ۲۱۱. · T.A . 791 . TAT . YOT ابراهيم بن ادهم : ٨١ · خلخ : ۱۷۰ . ابلیس : ۱۲۲ . خليل — ابراهيم . ابن مریم — عیسی . دارا: ۷۸ . ادريس: ٦. داؤد: ۱۹۳ . ادم: ۱۸۰ . دجله: ۲۸، ۱۲۹، ۱۵۱، ۱۲۰، ۱۹۵، ۲۸ امر (عرو): ۲۱۲. وستم: ۲۹۹ ، ۱۹۲ . ايوب (ايوبي) : ٥٩ . رضوان: ۲۰۰،۱۸۷،۵۷ بابل (بابليان) : ٦٢ . روح الامين — جبريل . بطام (بسامی): ۵۳. دوم : ۲۹۹ . بغداد (بغدادی) : ۵۳ . بادر شاه: ۲۹۹ ، ۲۰۳ . زادشم: ۱۷۷ . بهن (بهنی) : ۸۹ . زردشت (زردشتیان): ۱۹۸ . زلخا: ۲۲، ۲۸، ۲۷ . پارس (بارسی): ۷۰ ، ۱۶۲ . زيم: ۱۰h ، ۲۹۰ پرویز: ۲۰۹، ۱۱۲، ۱۷۲، ۸۲۲، ۲۰۹. زهره: ۹۳ . تازی: ۱٤٣ . ام: ۲۹۹ . تنار: ۵۰ . سدره: ۲۰۹. جام: ۲۹۹. سعدى: ٨٨ . جريل: ۲۹، ۲۲۱، ۲۹۲، ۱۱۲. کندر: ۲۲،۷۸، ۲۸۲. ج : ٥٥، ١٦، ١٢، ٢٢، ٥٨٠ ٠ ٢٧٨ ، ١٢ : (ماليان) ناليك جيحون: ٢٠ ، ١٢٢ ، ١٢٢ . سنجر: ۲۰۵. سراب: ۱۹۳ . حزين: ١٢ . حزه: ١٩٥ . شداد: ۱۸۰ شیرویه: ۱۷۲ . خا ـ ختن: ٢٩.

شیرین: ۱۱۹، ۱۱۹.

٠ ٤٩ : منفش

٠ ١٥٥ : نام

طغرل: ۲۰۰۰

طویی: ۲۱، ۹۹، ۸۱، ۲۰۹.

طور: ۲۲، ۱۲۲، ۲۲۲، ۲۸۹.

عجم (عجمی) : ۲۱ .

عرب (عربی): ۲۱۰

عرفی: ۹۳ ·

عيسى: ۲،۹،۱۲۱،۲۲۱،۸۲۱،۹۰۰

· ۲۸7 · ۲۸7 · ۲۷۸

فخر دین : ۲۱۰ .

فرزند آزر ـــ ابراهیم .

فرعون: ۱۲۳.

فرنگ : ۵۳ .

فرهاد: ۲۸، ۲۷۱، ۲۰۱، ۸۲۲، ۸۲۲،

· 7 · A · 777

فغانی: ۱۵۳،

قلزم: ۲۱۱، ۲۸۷، ۲۷۹، ۲۱۱.

قيس - مجنون .

کشمیر: ۸۹.

ر ۱۲۶، ۱۱۵، ۱۰۸، ۲۷، ۵۸، ۵۲ ؛ منا

· 707 · 770 · 190 · 17 · 177 · 127

. TA9 . TV9

كليم — موسى .

کوثر: ۹۱، ۹۰، ۹۰، ۱۱۲، ۱۱۲۰

کوهکن ـــ فرهاد .

لقا: ۲۱۲.

لهراسپ: ٥٥٠

ليلي: ١١٩، ١٢٥، ١٢١، ٢٧٩.

مجنون: ۱۱۹، ۱۲۵، ۱۲۹، ۲۷۹، ۲۷۹.

حمد: ۲۱،۳۰

٠٩٣ ، ١١ : ٥٠٠

مسيحا — عيسي .

منصور: ١٥، ٥٥، ٢٢٧ . ٢٢٧ .

موسی: ۱۲۳ ، ۱۲۱ .

نخشب: ۲۰۲

نكيسا: ١٥٢.

نمرود: ۲۲، ۱۲۲، ۱۹۷.

نوشاد: ۱۷۰.

نيل: ۲۲، ۱۲۳، ۲۲۱، ۲۱۱.

هاروت: ۹۴.

مند: ۸٥٠

يعقوب: ۲۲۱، ۲۲۳.

عن: ۲١.

يوسف: ۲۸، ۹۸، ۱۸۸، ۲۰۱، ۲۲۲، ۲۲۲،